

دشرق نابغه

(سید جمال الدین
افغانی)

دده ژوند، دده جهاد او
دده ارزښتناکه افکار

لیکوال : دکتور سعید افغانی

Ketabton.com

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

د کتاب ځانگړنې

د کتاب نوم: د شرق نابغه (سید جمال الدین افغان)
لیکوال: دکتور سعید افغانی
د لومړي چاپ مهتممین:
عبدالرزاق «فہیم» او امین الدین سعیدی
کمپیوټر چارې: عبدالمنان «حکیمی»
د پښتۍ ډیزاین: محمد زمزم
لومړی چاپ: د کب میاشت 1355 لمریز کال
د سید جمال الدین افغانی د نمانځنۍ غونډه دده د اتایم تلین په ویاړ
دویم چاپ: ۱۳۹۴ ل ۲۰۱۵ م
خپرندوی: په مصر کښې د افغانستان داسلامی
جمهوریت سفارت - فرهنگي څانگه .
نشراتی لړی : اته دیرشم

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

د لوی خدای په نامه

سریزه

لکه چې پوهېږو د شلمې پېړۍ په دویمه نیمايي
کښې، افغانستان د ازهرپوهنتون ته محصلین د زدکړو
لپاره لیږل پیل کړل، که په دقیقه توګه د هغو محصلینو

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

5

ترمنځ بررسي ترسره شې، د همغه محصلينو په ډله كښې د دكتور محمد سعيد افغاني نوم په سر كښې راځي، چې د زدكړي په وخت كښې پدې هېواد كښې په عربي ژبه د ده ليكني هم چاپ شوي.

د ليزل شوي محصلينو ترمنځ ځينې نوموړو هم شتون درلود چې وروسته د افغانستان په سياسي او علمي ډگرونو كښې ښه و ځلیدل چې پوهاند غلام محمد نيازې، استاد برهان الدين رباني، استاد عبد رب رسول سياف، حضرت صبغت الله المجددي، پوهاند عبدالسلام عظيمې، پوهاند وفي الله سمیعې، محمد موسی شفيق، محمد صديق سيلانې، عبدالقيوم رهبر، سيف الرحمن سايف، عنايت الله رشيد، پوهاند محمد كبير، پوهاند غلام صفدر پنجشيرې، جوهر صديقې، پوهاند نعمت الله شهرانې، ډاکتر سيدجان بيان، محمد گلاب بشار، پوهاند عبدالعزيز، پوهاند غلام محی الدين دريز او په لسگونو نور چې د خپلې دورې لايق محصلين ؤ. ددی ځليدلی کسانو په جمله كښې راځې، مگر د خپلې تحصيلې دورې په موده كښې چې په مصر كښې اوسيدل د عربي او مصري مخاطبانو ترمنځ يې د خپلو آثارو او تالیفاتو نشر کولو ته پاملرنه ونه کړه.

څيرنی څرگندوي چې يوازې دكتور سيد محمد موسی توانا خپله د دوکتورا رساله يا تيزس په ۱۹۷۱م کال كښې د (الاجتهاد ومدی حاجتنا اليوم في العصر الحاضر) تر عنوان لاندی او همدا رنگه دكتور عنايت الله ابلاغ خپله رساله د (امام أبوحنيفة المتكلم) تر عنوان

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

لاندی په قاهره کې د زدکړی پای ته رسولو وروسته چاپ کړی، دوه کتابونه چې په عربی نړۍ کې خپلې خاص شهرت لرې او آن تر دې چې د ۱۹۷۱م کال څخه راپدېخوا چې چا د (اجتهاد) په هکله کتاب لیکلی هر ورومرو د پوهاند دکتور سید محمد موسی توانا اثر یې د عمده مرجع او سرچینې څخه شمیرل کېږي.

ولې دکتور محمد سعید افغانې له دوي نه د مخه خپل مهم کتابونه لکه (نابغة الشرق) په ۱۹۶۷م کال کېښې او همدارنگه (شيخ الإسلام عبد الله الأنصاری الهروي، مبادئه وآراؤه الكلامية والروحية) په کال ۱۹۶۸م کېښې په قاهره کېښې چاپ کړل، چې پدې لړ کېښې د نورو څخه مخکېښ دي. که څه هم د شلمې پېړۍ په وروستیو او د یوویشتمی پېړۍ په لومړیو کېښې خدای بخښلي دکتور محمد امان صافی خپل څو اثار په قاهره کېښې چاپ ته ورسول، ولې د ده ګټور کتابونه د هغه دورې وروسته چاپ شول چې په مصر کېښې هستوګنه غوره کړه او د عربي هېوادونو په پوهنتونونو کېښې د استاد په توګه وظيفه ترسره کوله، مګر د دکتور سعید افغانی ښوالی پدې کېښې و چې د تحصیل په دوره کېښې یې خپل کتابونه چاپ کړل او د زدکړو پای ته رسولو وروسته، افغانستان ته ولاړ.

د یادونې وړ ده چې هغه کسان چې مصر ته د زدکړو لپاره راتلل لکه استاد برهان الدین ربانې او داسی نور، دوي په هېواد د ننه د مجلو او ورځپاڼو سره د لیکنو او د همکارۍ تجربه درلوده ولې د دوي ترمنځ یوازینې

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

7

کس سعید افغانی ؤ چې قاهرې ته د تگ څخه مخکې د نجم المدارس مدیریت په غاړه درلود او په هغه مدرسه کښې د (النجم) په نوم جریده په ۱۳۳۷ هجری لمریز کال کښې د زدکوونکو د پوهې له پاره تاسیس کړه، همدارنگه یې د (اخلاق) په نوم نشریه هم د حبیبې په لیسه کښې د تدریس په وخت کښې د اساس ډبره ایښې وه تر څو زدکوونکې لیکنې او شاعری ته تشویق کړي.

په هر ترتیب (د شرق نابغه) کتاب چې نن یې درنو لوستونکو ته وړاندې کوو د سید جمال الدین افغانی د پېژندنې، افکارو او نړیوالو کړنو په ډگر کښې د مهمو آثارو څخه بلل کېږي. د دې کتاب عربی متن هغه وخت په قاهره کښې خپور شو، کله چې د لطف الله خان جمالي د کتاب ژباړه ددی عنوان لاندې (جمال الدین الأسد آبادی المعروف بالافغانی کما یقدمه ابن أخته میرزا لطف الله خان) خپور شو، دغه کتاب د صادق نشأت (ایراني) او دکتور عبد المنعم حسنین (مصریې) له خوا د فارسي څخه عربی ته وژباړل شو او ددی ژباړې څخه هدف دا وه ترڅو په سید جمال الدین حمله وکړي او د ده افغانیت د پوښتنې لاندې راوړي او همدارنگه دده اصلي عقیده او مذهب باندې گوزارونه وکړي، دا هغه څه وو چې وروسته په اتیایمه لسيزه کښې ډاکټر لويس عوض هغې ته ادامه ورکړه.

ما کله چې د دکتور محمد سعید افغانی ژوندلیک د هغه نږدې دوست او ملگري پروفیسور عبدالله بختیانې

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

خدمتگار په کتاب (څو دینې ستوري) کښې مطالعه، کړ په هغه ځای کښې چې وایې ((مولوي ولاړ او دکتور راستون شو)) داسې ښکاري چې هغه په دوه څلویښت کلنې کښې مصر ته د زدکړو لپاره تللی، چې پدی عمر کښې هرڅوگ چې وې باید ډېر زیات لوړ همت ولرې چې د زدکړی یوې مرحلې د انقطاع څخه وروسته، یوځل بیا تحصیل ته مخ واړوي او د زده کوونکې په چوکۍ کښې، لکه څنګه چې پوهیږو دکتور سعید افغاني لا د مخه خپله کورنۍ تشکیل کړی وه، چې څو بچیان یې هم درلودل، خو د ده لوړ همت دې ته تیار کړ چې د ۱۳۴۲ څخه تر ۱۳۴۷ هجرې لمريز کال کې مصر ته راشي تر څو په اسلامي فلسفه کښې ماسټرې او دکتورا تر لاسه کړې.

دلته د یادونې وړ بولم هغه کسان چې د کابل د عربي دارالعلوم څخه فارغ وو، د دوی شهادت نامې په افغانستان کښې د بکلوریا سره معادله وی، مګر په مصر کښې د ازهر پوهنتون شرعی پوهنځېو سره مقایسه او لیسانس ته معادله کیدلی، له همدې کبله د دکتور سعید افغاني او د خدای بخښلي محمد موسی شفیق، شهادت نامې هم د لیسانس سره معادله او دوي په ماسټرې دوره کښې شامل شول.

د افغانستان د دینې مدرسو د تحصیل کچه د هغه څخه څرګندېږي چې دکتور سعید افغاني د کابل دارالعلوم کښې مخکې له دی چې په پنځم ټولګي کښې شامل شې، د هغه څخه د نحوی په علم کښې د (شرح

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

9

جامي) په کتاب کښې امتحان و اخیستل شو او د بريالې کیدو وروسته د کابل دارالعلوم په پنځم ټولگې کښې شامل شو، نو هغه څوگ چې د شرح جامي کتاب امتحان ورکړي تر څو د کابل عربي دارالعلوم په پنځم ټولگې کښې شامل شې او اته ۸ کاله نور هم درس ووايې، نو څرگنديږي چې په هغه وخت کښې د درسي نصاب کچه په عربي دارالعلوم کښې کوم حد کښې وه. دغه معادله چې د عربي دارالعلوم شهادت نامه په ازهر کښې په ليسانس معادله کېږي د ځينو خوښه نه وه، له همدې کبله په هغه وخت کښې په قاهره کښې د افغانستان سفارت رسماً د ازهر پوهنتون څخه غوښتنه وکړه چې د افغانستان د دينې مدرسو شهادتنامې دې په ليسانس نه معادله کوي، بلکه هغه دې د بکلوريا سره برابر معادله کړې او برابر وگڼې. نو کله چې دکتور سعيد افغانې د دکتورا سند سره کابل ته لاړ او غوښتل يې چې د شرعياتو په پوهنځي کښې استاد او علمي کدر وټاکل شې د کابل پوهنتون اداري هيئت د مخالفت سره مخامخ شو، ورڅخه وغوښتل شول ترڅو د ماسټري او دکتورا شهادت نامې ترڅنگ د ليسانس شهادت نامه هم راوړي، د دکتور سعيد افغانې له خوا داسې منطقي استدلال چې گني د ازهر مشهور او لوی پوهنتون د ده د عربي دارالعلوم شهادت نامه په ليسانس معادله کړه، کار ورنکړ او دی پيښې د دکتور سعيد افغانې په روحیه باندې منفي تاثير وکړ چې غوښتل يې د کابل پوهنتون په چوکاټ کښې خدمت وکړې، د ټولو نه مهمه دا وه

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

چې د کابل پوهنتون د شرعیاتو پوهنځۍ د یو هغه وتلي کس د تجربې څخه چې هېواد په دینې مدارسو کښې روزل شوی ؤ او درس یې ویلی ؤ او مولوي ؤ چې دکتورا یې هم واخیسته، او کولئ شول ترڅو نورو طالب علمانو له پاره نمونه وي، ولی بدبختانه داسی ونه شول او خلک د هغه کس د تجربې نه چې هغه د لغمان د خیر آباد د عمرزیو د زدکړی مرکزونو څخه ځان د نړۍ مشهور او وتلې پوهنتون یعنی الازهر ته ورسو، محروم پاتي شو.

زه په خپله د دکتور سعید افغانی د نوم سره د شپږ څلویښتو کلونو راپدیخوا آشنا وم او د نن څخه څلویښت کاله په خوا د دکتور سعید کور چې زما د مشر ورور شهید استاد سایف د کرایې کور سره نژدی ؤ او د جمعي لمونځ به مو په یو مسجد کښې ادا کولو، ډېر ځله مي دکتور سعید افغانی لیدلی همدا رنگه مې دده زامنو هر یو دکتور امین الدین سعیدی او دکتور صلاح الدین سعیدی چې د ابوحنیفه په مدرسه کښې ز ما څخه دوه کاله مخکې وو پیژندل او یو ځل یې د ارواښاد ډاکټر صاحب سعید افغانی لیدو او زیارت ته هم ورغلم او زه یې د یو ځوان په توگه ډېر تشویق کړم، د ۱۳۵۶ لمريز کال په پسرلي کښې چې د ژمي رخصتیو څخه له بدخشان نه کابل ته را وگرځیدم (د شرق نابغه) کتاب می ولید چې د سید جمال الدین د اتیایمې کلیزې په مناسبت د ۱۳۵۵ لمريز کال د کب میاشت کښې د بیهقي د چاپولو مؤسسي له خوا د چاپ څخه راوتلی و.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

11

ددی کتاب د چاپ دواړه مهتमान زما دوستان ؤ، یو یې د دکتور صاحب سعید افغانی زوې ښاغلی امین الدین سعیدی او بل مهتمم چې د ابوحنیفه د مدرسې د مبارز او په علم مین خدای بخښلی عبدالرزاق فهیم و، چې زما له پاره د دوی نومونه د کتاب د مهتमानو په توګه بله جاذبه هم درلوده.

(د شرق نابغه) په افغانستان کښې د لوستونکو له پاره ډېر په زړه پورې او په خاص ډول یې هرکلی وشو، چې ډېر ژر یې نسخې خرڅی او بیدرکه شوی، تر دی ځایه چې لیکوال یې مجبور شو ترڅو په خپل مصرف د کتاب زر ۰۰۰۰ ټوکه نوری نسخې هم چاپ کړي.

مخکې ددې چې دا کتاب په دویم ځل په قاهره کښې چاپ شې د کتاب په مراجعه کولو کښې راته څرګنده شوه چې نوموړی کتاب لا هم ډېر نوي او بکر مطلبونه لرې او د لوړې علمي څیړنې څخه برخمن دی.

که چیرته پدی کتاب نیوکه وشي هغه نکتی ته به اشاره وشي چې د دی کتاب زیاتی مراجع په عربی ژبه دې، او شاید د لیکوال د وطن څخه لریوالی لامل ګرځیدلی وي، چې د سید جمال الدین آثار په فارسی ژبه د څیړونکې او عالیقدر مؤلف سره نه وو، په خاصه توګه د سید هغه مهمی رسالی اصلي متن یعنی (نیچریه) چې مرحوم سعید افغانې د هغه رسالی په عربی ژباړل شوي نسخې څخه ګټه پورته کړئ.

په هرترتیب دا کتاب هم د افغانستان د فکرې پانګې څخه دی، چې په قاهره کښې د افغانستان سفارت د

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

دکتور سعید افغانی قدرمن زوي بناغلې دکتور امین الدین سعیدی څخه یوه نړۍ مننه کوې چې د کتاب کامل او ټیپ شوی متن یې د افغانستان سفارت ته لیرلی دی او مور هم پدی ویاړو چې ټولو هېوادالو او په خاصه توگه د مصر په پوهنتونونو کښې ځوانو محصلینو ته دا کتاب وړاندی کوو.

مخکې د دې چې دا سريزه پای ته ورسوم لازمه گڼم چې د خدای بخښلي دکتور سعید افغانی یوي بلی ښيگڼې ته اشاره وکړم، هغه هم دا چې خدای بخښلي خپل کتاب "نابغه الشرق" چې په عربي ليکلئ ؤ، یوه لسيزه وروسته یې د خپلو خلکو په ژبه یعنې پښتو ته وژباړلو، ترڅو د کتاب څخه لا زیاته گټه پورته شي، دا پداسې حال کښې چې په زرگونه افغان محصلینو د ماسټرئ او دکتورا رسالئ یا (تیزس) په بهرنیو ژبو ليکلي دي، ولي د خپلو خلکو د گټې اخیستنې لپاره یې خپلو ژبو ته ندي ژباړلي، که چیرته دوي ټولو د دکتور سعید افغانی په لاره قدم ایښئ وای او خپل آثار یې د خپلو خلکو په ژبو ژباړلي وو، نن ورځ به د افغانستان علمي کتابونو ته په زرگونه نور علمي کتابونه هم ورزیات شوي وو.

(د شرق نابغه) د لیکوال سعید افغانی او د عالی

مقام ویښوونکې (سید افغانی) اروا وې دی ښادې وي!

فضل الرحمن فاضل – قاهره

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

13

لیندی ۱۳۹۴- دسمبر ۲۰۱۵م صفر المظفر
۱۴۳۷ق

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مولوي داکتر سعید افغانی

خداي بخښلی مولوي داکتر محمد سعید (سعید افغانی) (۱۳۰۰) هجری شمسی کال کی دلغمان ولایت دخیر آباد په کلي کی وزیر یده ، هغه دخپل پلار مولوي عبد المجید ساپی چه دخپل وخت له مشهور و مدرسونو څخه وو دتیر گړوی دجامع جومات خطیب او امام وو ، او هم یی دنورومخورو روحانیونونه خپلی لو مړني زده کړې وکړی او بنایسته ښه ملا شو .

وروسته بیا محمد سعید دکا بل عربي دارالعلوم کی شامل شو ، کله چه په (۱۳۲۵ هجری شمسی) کال کی ددغی مدرسې نه فارغ شو ، په سر یی دمولوي پکړی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

وټپله شوه ، سمدستي په همدغه مدرسه کی استاد په حیث مقرر شو ، او بیا په کال ۱۳۳۷ کښی دننگر هار دنجم المدارس دمدرسی دمدير په حیث وټاکل شو .
یو څو موده دپوهنی او روزنی دوزارت دمسلکي تدریساتو غړی شوو او بیا بیرته دنجم المدارس مدیر او وروسته دحبیبی لیبی ته ددینی علومو دښوونکي په حیث وټاکل شو .

سعید افغانی په (۱۳۴۲) هجري شمسي کال مصر ته ولاړ او تر (۱۳۴۷ هجری شمسي) کاله پورې په (جامع الازهر) کښی د فلسفي او الهیاتو په زده کړه بوخت و .
کله چی دوکتور مولوی سعید افغانی وطن ته را ستون شو ، نو لو مړی د عالی دارالمعلمین استاد په توگه دنده تر سره کړه او بیا وروسته دکابل پو لتخنیک ته لاړ او هلته دوخت دمحصلانو او استادانو ددموکراتیکو مبارزو له لړی سره دخپل دینی او مذهبی مقام ساتلو سره سم یو ځای شو او دکابل پوهنتون استادانو له خوا دهغه وخت داستادانو اتحادی غړی او بیا دپوهنتو نونو استادانو د اتحادی رئیس مرستیال په توگه انتخاب شو .

مولوی سعید افغانی له بشري ټولنی سره له هر ډول توپیر او تبعیض پرته مینه درلوده او دنړی والی سولې یو پیژندل شوی مبارز وو ، په زیاتو نړیوالو هغو سیمینارونو کی برخه واخیسته چی سولې ته وقف شوی وي او پدی مبارزی کی یی دابو علی سینا زرمی کالیزی جایزه تر لاسه کړه .

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

15

سعید افغانی آن دروانی پیری څلورمې لسيزې په پیل کی ځانګړی هڅی وکړی چی په هیواد کی دملی یو والی لپاره دیو پراخه ملی جبهی ضرورت خلکو ته په ګوته کړی او هغه یو داسې ټولنیز پر مختګ او ټولنیز بدلون سره چی دببعدالتی کمبله ټوله کړی مینه درلوده ، په همدې وجه (۱۳۵۲ هجری شمسی) کال کښی دقضا عالی شورا غړی او ورپسی دتمیز د عالی محکمې رئیس (قاضی القضاات) شو ، وروسته داسلامی شئونو وزارت په راس کی وټاکل شو ، او بیا دوخت دملی جبهی مرستیال او هم دی علما ؤ او روحانیون عمومی مشر شو .

سعید افغانی د (اوه دیرش) ټوکه کتابونه او د دوه زرونه زیات مذهبی ، فلسفی ، اجتماعی ، او ادبی مقالې لیکلی چه دانیس ، هیواد ، پامیر ، کاروان ، ننگر هار ، دکابل مجله ، پیام حق ، قضا ، او دهیواد په نورو ورځپانو او مجلو کښی خپاره شوی دي .

آثار او تالیفات

- شیخ الاسلام عبد الله الانصاري په عربي ژبه ، دچاپ کال : ۱۹۶۷ مصر- قاهره
- نابغة الشرق سيد جمال الدين الافغاني ، په عربي ژبه ، دچاپ کال ۱۹۶۷ قاهره - مصر
- دشرق نابغه سيد جمال الدين افغاني ، په پښتو ژبه چاپ کال : ۱۳۳۵ داطلاعات او کلتور وزارت .
- افغانستان ، تاریخاً وحضارتاً وكفاحاً په عربي ژبه .

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

- العقيدة الاسلاميه وآراء المعتزلة والاشاعرة
والماتريدية واختلافاتهم
- الاشارات والتنبيهات ابن سينا ، په پښتو ژبه ،
د چاپ کال: ۱۳۵۹ کابل - افغانستان د اطلاعاتو او کلتور
وزارت .
- درسي کتابونه :
- 1- تفسیر دیولسم ټولگي د شاگردانو لپاره په پښتو
او دري ژبه
- 2- عقاید درسي کتاب (دتعلیم او تربیه دوزارت لخوا
(
- 3- منطق درسي کتاب(دتعلیم او تربیه دوزارت لخوا
(
- 4- اساسات اسلام به نگاه علم وفلسفه د دارالمعلمین
محصلینو ته درسي کتاب .
- 5- کلتور اسلام از نگاه علم وفلسفه ، په دري ژبه ،
د چاپ کال: ۱۳۴۹ کابل افغانستان .
- 6- مختصر تاریخ افغانستان ودول متمدن اسلام .
درسی کتاب دپولتخنیک دمحصلین درسي کتاب .
- محمد صلی الله علیه وسلم رهبر بزرگ اسلام ،
د چاپ کال ۱۳۶۳ هجری شمسی کابل - افغانستان
- پلاروطنه ملی جبهه او یا دلته د ټولنیزو ستونزو دحل
لاره ، د چاپ کال ۱۳۶۲ کابل - افغانستان
- خطر جنگ هستوی ، په دري ژبه ، د چاپ کال : ۱۳۶۳
کابل-افغانستان .
- اندرز ها په دری او پښتو ژبه

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

17

- آداب قاضی په دري ژبه دقضا دكورس د محصلينو لپاره دعدلی وزارت لخوا چاپ شوی .
- والصلاح خیر ، صلح و آرامش از دیدگاه اسلام دچاپ کال : ۱۳۶۲ کابل - افغانستان.
- تاریخ تمدن اسلام ، په دري ژبه ، دچاپ کال : ۱۳۶۰هجری شمسي کابل- افغانستان.

مولوي داکتر سعید افغاني د دوه زرونه زیات مذهبی ، فلسفی ، اجتماعی ، او ادابی مقالی لیکلی چه د انیس ، هیواد ، کاروان، پامیر ، کابل مجله ، دپیام حق مجله ، دقضا او نورو داخلی او خارجی نشراتو کښی په نشر رسیدلی دی .

مولوي داکتر محمد سعید (سعید افغاني) د « 1364 دحوت په اوومه د(1985 فبروری ۲۵ مه) ددری شپیتو کالو په عمر دافغانستان دطبی علومو اکادمی په روغتون کښی ، مهربان ، خوا خوری او تپاند زړه ودرید .

په سبا یی په کابل کښی ، دجابر انصار علیه الرحمة دمزار تر څنگ ، دشهدای صالحین په هدیره کښی په در ناوی خاورته وسپارل شو.

انا لله وانا اليه راجعون
(روح دي بناد وي)

***

من احب الحياة فليمت في سبيل حياة
أمته. «
خوک که دژوند سره مینه لری نود خپل
ملت دژوند په لپاره کی دی مرشی.
«مامات احد فی حب أمته الا و أحیته»
هیڅوک دخپل ملت په مینه کی نه دی مړ
شوی مگر چی ملت ئی بیرته ژوندی کړی دی.
سید جمال الدین افغانی

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

19

تذكرة للشيخ الفاضل محمد عبده يتذكر بها
ماحوته الصدور واستقرت عليه القلوب. سنة
١٨٨٥

ژباړه دفاضل شيخ محمد عبده يادونى
دپاره دا ددى له امله چى په دى به خپل تسل
كوى.

د ليكوال سريزه

نحمد الله ونستعينه ونصلى على سيدنا محمد واله واصحابه
والتابعين الابرار، الذين نهجوا منهجه القويم وايدوا المسلمين
بالهداية الى الصراط المستقيم.

اما بعد:

په جهاد او مجاهد باندى فخر كول دا ددى معنى لرى
چى خلك د حق او حقانيت په لياره كى رښتيني جهاد او
مجاهد غواړي په دغه سلسله كى سيد جمال الدين
افغانى هغه ميړنى مجاهد دى چى خپل ټول ژوندئى
داسلام او بشر دخدمت دپاره وقف كړى ؤ په دغه لياره كى
دده عزم او اراده داسى اندا زى ته رسيدلى وه چى دهيڅ
منفى تاثير لاندى نه راته اونه دده په عزم او تصميم باندى

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

مادی اعراضو او اغراضو تاثیر اچولی شو همدوجه وه چی دی په هرځای کی چی گوری دحق تائید کوی او دخلکو دآرا می او آزادی دپاره داستعمار او ناروا استفادو دټولو پردو او دسیسو په مقابل کی جنگیری، حقیقت دادی چی دده فکر، ثقافت، عمل، سیاحت خطابی، مجلسونه، خپرونی، کتابونه، ملگری، دبنمنی، بنودنه، تعلیم، دیوځای څخه بل ځای ته قصدی تگ دده فکری انقلابونه، قهر او غصه، سیاست او روابط دا ټول ددی دپاره وچی د جامعی دروحی او نفسی امراضو علاج وکړی او دټول جهان او په خاص ډول دشرق څخه دظلم او زور زیاتی کمبله ټوله کړی، دده سره بهترین علاج دانبنکاره کیده چی دفرد او جامعی دا امراضو علاج هم دی کی دی چه دقران کریم اود اسلام په اصلی دساتیرو او تعلیماتو عمل وشی او داعمل باید دعقل اوفکر په ربا کی په عالمانه او عاقلانه تو گه رهبری شی.

شک نشته چی دی په خپل وخت کی دشرق نابغه، دخپل عصر فیلسوف، دډیرو بنو موقوفونو او مجاهدو خاوندو او دا واقعی حقیقت دی چی دده دلپاربنو نو او بنی رهبری په وسیلی دانسانی کرامت دژوندی کولو دپاره یو زبردست فکری انقلاب بلکه ډیر عملی انقلابونه هم منځ ته راغلل.

رحمة الله عليه وعلى اتباعه واعوانه.

د سید جمال الدین افغانی د عصر خصوصیات

دده دپیداښت په زمانه کښی دافغانستان پاچایان او قبائل په سختو جگړو اختلافاتو او اضطراباتو مبتلا ؤ، هغه وخت امپریالیستی دسیسو چی کوم د بدبختی تخم کرلی ؤدهغی په وجهی افغانی قبیلی او قومونه د فردی او شخصی وړو اهدافو (بدقدرت دلاس ته راوړ او او ناروا لرمال پیدا کولو) دپاره یوتربله جنگیدل او اکثر په دی نه پوهیدل چی دوی څوک جنگوی او دپردی آخوا لاسونه

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

ددوی په حیاتی مقدراتو څنگه لوبی کوی؟ ددوی بڼه نشوه
تحلیلولی چه څه باید وکړی؟ ددوی ملی رهبری کمزوره وه ا
ودملی دښمنانو لمخول او تعبیر مؤثر واقع کیدی.

هغه وخت د افغانستان دخلکو حال کټ مټ د عربانو
د جاهلیت دوری ته ورته ؤ دوی به په خپلو نسیونو او
ظلمونو فخر کولو اود خپلو ورونو په وژلو هیڅ ډیل نه
ؤبلکه دخپل ملی ورور انسان وژل او خیری کول ورته
شجاعت اومیرانه ښکاره کیدله باید ووا یم چی هغه وخت
په ټول شرق کښی امپریالستی دسیسو خلک دناپوهی په
وجهی دژوند دښه سمبا لولو څخه گیچ کړی ؤ دوی لکه
دیو مزمن مریض په شانی په سلها ؤ اجتماعی مرضونو
مبتلاؤ مگر نه په خپل مرض او علاج پوهیدل اونه یی
معالج ډاکتر ته رجوع کوله.

افسوس ! هغه وخت اکثر دقدرت خاوندان دشرق دا
صلاحاتو څخه غافل ؤ، ددوی دغرور او مستی داستانونه
ډیر دی او اکثری لکه دښگو او شرابو په نیشه کی دو مره
بی حاله شوی ؤ چی دوطن په اساسی او بنیادی افکارو او
حرکاتو یی سوچ نشو کولی ترداسی اندازه چی په سیاسی
بیداری اوشعور کی کمزوری ؤ او دخپلو ولسونو ماضی،
حال او مستقبل برم او جریان یی مقایسه او مقارنه نشو
کولی اونه یی هغه اسباب او عوامل درک کولی شول چی
دمسلمانانو او شرقیانو ددبختی موجب گرځیدلی ؤ ددوی
ټوله هڅه او تمایل ناروا ساعت تیریو اوتباه کوونکو
استراحتونو په خواوه، دوی به دخپلو ساعت تیریو دپاره
نقشی جوړولی حتی ددوی رسمی وخت هم دخندا او توقو
صحنه وه، ددوی سره دانسانیت او دفضل دمقام اومنزلت

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

23

قدرنه ؤ حتی چی بی له ځانه بل څوک ورته انسان نه ښکاره کیده مگر سره له دی هم له خلکو څخه یی جبراً او قهراً غوښتل چی ددوی په فجائعو او ملی او انسانی خیانتونو باندی د خوبنی اظهار وکړی او ورته محکم سیاست اونیک عمل ووايي. دوی د حق د اظهار په مقابل کی حساسیت او دښمنی درلودله او د عمومی منفعت د تامین اوازئی د خپلو ناروا استفاده په مقابل کښی ملی خیانت تعبیر وه او خلک به لکه د مال په شانی ددوی دپاره استعمالیدل.

په ډیر افسوس باید ووايم چی د سید جمال الدین افغانی په عصر کی د مسلمانانو او شرقیانو د قدرت واگی دداسی کسانو په لاس کښی ؤ چی دهر اصلاحی، انکشافی او پرمختگ حرکت څخه ډاریدل او د خلکو د ژوند ښه کیدل یی د خپلو مطلق العنانه او ناروا قدرتونو خاتمه گڼله.

حقیقت دادی چی سید افغانی صاحب د تنگسو په عصر کی لوی شوی دی او دده ټول ژوند د تکالیفو، مشقاتو او ناوړه تصرفاتو مجموعه ده په دی سلسله کی هغه وخت چی دی وړوکی ؤ د سلطنتی د بارڅخه امر صادر شو چی پلار او ترونه یی کابل ته راوستل شی او په وطن کی دی ددوی ټول مالونه ضبط شی ددی وجه داوه چی دده پلار او ترونه په کنړونو کی د ډیر اعتبار خاوندان ؤ نو د وخت حکومت ددوی قدرت او اعتبار دخپل تسلط خاتمه گڼله.

په کوم وخت کی چی سید جمال الدین افغانی د ځوانی او رشد مرحلی ته رسیری نود زمانی مشکلاتو اوبی نظمیو په ده کی زیات بدلون راوستلو تصمیم

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

تقویه کړی ؤ حتی چی په دی اساس یی عزم اوتکل وکړی
 چی ټول مسلمانان ټول شرقیان بلکه ټول انسانان
 داستعمار او استثمار دطوفانی دسیسو څخه خلاص کړی
 واقعاً ده دخلکو د ژوند دښه کیدو او ظلمونو، بندیزونو او
 فشارونه دلیری کیدو دپاره سخت فولادی تصمیم ونیوه او
 په داسی بدوشرايطو کی چی دا امیدواری هیڅ لپاره نه
 لیدل کیدله خوبیا هم ده داصلاحاتو دسخت ضرورت او د
 خلکو دبیچارگی په اساس دهمت ملاوتړله او په اسلامی،
 شرقی او انسانی جهاد یی پیل وکړه.

سید جمال الدین افغانی جنسیت او ملیت

دا ثابته شوی ده چی سید جمال الدین افغانی په
 رښتیا چی واقعاً دافغانستان دکنړ د ولایت د (اسعد آباد)
 دقریی څخه دی ځکه چی ده په خپله په وارو وارو ویلی دی
 چی اصیل افغان دی اود ی هر چیرته چی تلی او چیرته
 چی رسیدلی دی په دی دوه حسینی او افغانی صفتونو
 یی فخر کړی دی لکه چی ده په خپله ویلی دی.

«استوقفتنی الافغان وهی اول ارض مس جسمی

ترابها»

افغان بیداره کړه او دا اوله هغه ځمکه ده چی زما
 وجود ددی خاوره مسه کړی ده.

همداشانی ده ویلی دی: «انی اضطرتت لترک بلادی

الافغان مضطربة تتلاعب بها الالهواء و الاغراض»

زه مجبوره شوم چی خپل افغان وطن په داسی حال
 کی ترک کړم چی په دی وطن باندی شخصی اغراضو او
 تمایلو نو لوی کولی.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

25

خوسره ددی هم دسید جمال الدین افغانی دښمنانو کوم چی د آزادی او اجتماعی مصالحو دښمنان ؤ وغوښتل چی دده په ژوند کی اود مرگ څخه ئی هغه څه وویلی کوم چی دوا که ئی وشول حتی چی دده ملیت او جنسیت په حقله ئی هم صرفه ونه کړه.

هو ! هغه وخت چی دده او دایران دپاچا - (ناصر الدین) ترمنځه د ایران دمصالحو په حقله اختلاف پیدا شو او سید جمال الدین افغانی دا بده گپله چی په ایران کی دایران پاچا انگلیسانو ته دتنباکو په (ایچی) شرکت کی دایران دخلکو په تاوان خاص احتکاری امتیازات ورکړی، دا اختلاف ددی موجب شو چی سید جمال الدین افغانی به د پاچا بده ویلی او خلک به ئی ورباندی تحریکول لکه چی ده دهغه وخت د ایران د مجتهدینو مشر - (میرزامحمد حسن شیرازی) دپته حاضر کړه چی عمومی فتوا صادره کړی چی ترڅو دغه شرکت دانگلیسانو په لاس کی وی هیڅوک به تنباکو نه سکوی په دی اثر خلک ټول له پاچا څخه واوښتل اوله ډیری غصی ئی دده دمرگ او وژلو تکل کړی ؤ همدا وجه وه چی دایران حکومت مجبوره شو چی دغه شرکت دنیم ملیون پونډو په تاوان لغوه کړی نو ځکه دایران پاچا په سید جمال الدین افغانی باندی زښت زیات قهر وه خوڅنگه چی سید جمال الدین افغانی دا وخت په ایران کی نه ؤ ؛ نو دخپل حکومت په ژبه یی ویلی چی سید جمال الدین افغانی په اصل کی ایرانی دی ترڅو په دی وسیلی دی ایران ته راوولی او په سزایی ورسوی.

لکه چی استاد (عبدالقادر) مغربی په خپل کتاب (جمال الدین افغانی) کی په لاندی ډول لیکي:هغه وخت

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

چی دایران لوی مامور (محمد حسن خان) چی په اعتماد الدوله ملقب ؤ او پا چاته ډیر نزدی ؤ په خپل کتاب (المائر والاثار) کی ولیکل چی سید جمال الدین افغانی دایران د (اسد آباد) دقربی څخه دی یوه لویه هنگامه پیدا شوه داوخت د(طرابلس) یو لوی شخصیت دتأثر په حالت کی ماته راغی راته یی وویلی: داچی وایی سید جمال الدین افغانی ایرانی دی، په ایران کی پیداشوی دی او د ایران اولاد دی دایوه افتراء ده چی د (ناصرالدین شاه) حکومت افتراء کړی ده ترخوپه دی وسیلی له ده څخه انتقام واخلی او یقینی خبره هغه ده چی ماته زما دوست شیخ (عبدالحمید رافعی) دبصری قاضی ویلی ده، قاضی صاحب ماته دخپلی مشاهدی څخه حکایت وکړه وویلی: کوم وخت چی سید جمال الدین افغانی دایران څخه وشړل شو او بصری ته راغی دبصری والی چی ډیر لوی شخصیت او پرهیزگاره انسان ؤ او (هدایت پاشا) نومیده ده او ددی ولایت نورو لویو کسانودده بڼه اعزاز او استقبال وکړه خو یو ناڅا په د (المابین) څخه⁽¹⁾ دبصری والی ته شفری تلگرام راغی او په هغی کی دسید جمال الدین افغانی دملیت اواصل اونسب څخه معلومات غوښتل شوی ؤ اوپو بنسټه شوی وه چی آیا دا رښتیا ده لکه چی دایران پاچا دعوی کوی چی سید جمال الدین افغانی په اصل کی

¹. په دی وخت کی بصره دترکی پوری مربوطه وه او "المابین" په هغه وخت کی دترکی دپاچا دقصر نوم ؤ المابین په اصل کښی هغی کوټی ته وایی چی دوه دروازی ولری یو ه دروازه یی د نوکارانو په خوا او بله دروازه یی حرم سرای ته وی.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

27

ایرانی دی؟ قاضی صاحب وایی چی دبصری والی دا غوره کړه چی ددی خبری دکشف دپاره ما وگماری او زه دده دملیت او اصل اونسب څخه له ده څخه په داسی ډول معلومات لاس ته راوړم چی دی په دی رمز پوه نشی؛ خود سید جمال الدین افغانی خارق العاده ذکاوت زما دپوښتنی په مطلب پوه کړه او سم دستی ئی وویلی: زه په اصل او نسب کښی افغان یم دایران د تابعیت او جنسیت سره کومه علاقه او رابطه نه لرم دا چی دایران پاچا په مادایرانی دعوی کوی هغه غواړی چی په دی وسیلی ما ایران ته کش کړی او خپل انتقام را څخه واخلی او په سزای ورسوی. سید جمال الدین افغانی دخپل افغانی ملیت دتائید دپاره ویلی دی چی دی کوم وخت په کال ۱۲۸۷ هـ ۱۸۷۰ م کی چی په ترکیبی کی و هغه وخت دترکیبی دمعارف وزیر (صفوت پاشا) په دی اساس چی زه په اصل کی افغانی یم د معارف په اعلی مجلس کی دعضو په حیث وگمارلم نو که دچا خوښه وی اومعلومات لاس ته راوړی ددغه وزارت څخه دی پوښتنه وکړی^۱ له دی څخه معلومیږی چی سید جمال الدین افغانی لکه څنگه چی دی په خپله اقرار کوی په اصل کښی افغان دی او هغه څه چی دده په حقله ویل شوی دی چی ایرانی دی بی له افتراء څخه بل کوم اصل نه لری. دسید جمال الدین افغانی د افغانی ملیت داثبات دپاره د (الوطن جریده) هغه خپرونه تائیدوی کومه چی په کال ۱۹۲۴ م د اگست د

---

1. د عبدالقادر المغربي له کتابه د ۸۴ نه تر ۸۶ صفحی پوری استفاده شوی ده.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

مياشتی په ۳۰ په ترکی ژبه په (استانه) کښی نشر شوی ده په دی جریدی کی لیکل شوی دی (دنوی افغانی بیداری رهبر او د رڼا په خوا د شرقیانو بلونکی او غوښتونکی هغه شیخ او پېشوا جمال الدین افغانی دی دا جریده لیکي چی شیخ جمال الدین کال ۱۲۵۴ هجری و چی په افغانستان کی پیدا شوی او دنسب سلسله ئی دکنړ مشهورو ساداتو ته نسبت کیږی).

همدانشانی په کتاب (تاریخ الاستاذ الامام الشیخ محمد عبده) د محمد رشید رضا په تالیف کی دامام محمد عبده څخه ددی عنوان (السید جمال الدین الافغانی) لاندی داسی روایت دی:

سید جمال الدین دسید (صفدر) زوی دی، په افغانستان کښی دیوی لوئی کورنی څخه دی او دنسب سلسله یی سید علی ترمذی ته رسیږی چی انتها یی په سید نالحسین بن علی بی ابی طالب کرم الله وجهه باندی راځی په افغانستان کښی دسید جمال الدین افغانی کورنی یوه لویه کورنی ده چی دافغانستان شرقی خوا د کنړ په منطقه کی اوسپږی، دا کورنی دسیادت په وجهی زیات محبوبیت اواحترام لری لکه چی یو وخت ئی په خپله منطقه کی پوره اقتدار په لاس کی درلوده خو دامیر دوست محمد خان په وخت کښی ددوی دلاس څخه قدرت واخستل شو او دده پلار او څه ترونه ئی کابل ته را وستل شول سید جمال الدین افغانی په کال ۱۲۵۴ هجری کی دکنړ داسعد آباد په قریه کی پیداشوی دی او دپلار سره یو ځای کابل ته راغلی دی. (دکتاب «تاریخ الاستاذ الامام محمد عبده» درشید رضا تالیف صفحی (۲۷) څخه

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

29

استفاده ده شوی ده) ددی کتاب په (۳۸-۳۹) صفحه کی د سید جمال افغانی شاگرد او د حزب ملگری مشهور لیکوال (ادیب اسحق) څخه روایت دی چی د سید جمال الدین په حقله وایی. «هوالحکیم الخطیب البالغ الحجة النبيلة، المتوقد الذكاء، الجری الذی لایعرف الخوف» النسیب، السید «جمال الدین» الافغانی ولد ب (کابل) فی بیت شرف و علم، و عمره الان نحو ۴۵ عاماً» ژباړه: د سید جمال الدین افغانی په حقله وایی چی دی حکیم، خطیب دقوی استدلال خاوند، پاک سپیڅلی انسان، د روښانه ذکاوت صاحب، زیات زړور و چی هیڅ نه ډاریده، دی دښه نسب خاوند نوم ئی سید جمال الدین افغانی دی چی په کابل کی د علم او شرافت په کورنی کی پیدا شوی دی او اوس ئی عمر تقریباً ۴۵ ته رسیری .

همدا شانی په کتاب (تاریخ الاستاذ الامام محمد بعده) په (۴۲) صفحه کی ددی عنوان (ترجمة سلیم بک العنحوری للسید جمال الدین) لاندی راغلی دی: افغانی هغه سید جمال الدین مشهور عالم او فیلسوف دی چی په افغانستان کی ټوکیدلی او د نبوغ مرتبی ته رسیدلی دی له دی څخه وروسته دی د سید جمال الدین افغانی د ژوند د یو څه هغو حالاتو څخه یادونه کوی کوم چی ده ته په خپل وطن افغانستان او نورو ځایونو کی پینښ شوی دی.

ددی ټولو اسنادو او د نورو ډیرو اسنادو څخه ثابتیری چی په دی کی هیڅ کوم شک نشته چی سید جمال الدین افغانی په اصل کښی افغان دی او د ده ټول شاگردان، ملگری، مخلصان او پیژندونکی ئی په دی متفق

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

دی چی دی د افغانستان د ساداتو څخه دی، حتی چی هیڅوک د ده په عصر کی او دده د مرگ څخه وروسته هغه څوک چی په وینا ئی اعتماد کیدی شی نه پیدا کیږی چی وواپی: سید جمال الدین، افغان نه دی ایرانی دی خو سره ددی هم په دی او اخرو کی یوتن چی د خپلی سستی او بی دلیله وینا څخه حیا نکوی خپل ځان ئی په (میرزا لطف الله خان) نو میالی کړی دی وایي: زه سید جمال الدین خوریه یم ده په ټولی گمراهی او په دروغویو څه نشر کړی دی وایي: سید جمال الدین، افغانی نه دی بلکه شیعه ایرانی دی. د میرزا لطف الله خان او دده دپیروانو په رد کنبی دصیحة جمال الدین الافغانی) دکتاب مؤلف استاد (محمود ابوریه)¹ داسی لیکي: دا هسی چتی دروغ اولویه بیحیایی ده چی دټولو حقیقتونو سره سره وویل شی سید جمال الدین، افغان نه دی ایرانی دی، دا استاد لیکي: «وقد كان لنا الانعروض لهذا الكتيب الذي لا يستحق المداد الذي كتب به، ولانعنى بهذه التلفيقات التي سوت صحائفه، ولكننا رأينا ان نكتب هذه السطور الموجزة لنفصح هذيانه، وترهاته، ولنمتلخ بعد ذلك عرق الشك الذي قد يخامر نفوس بعض من يقرؤون مفتريات هذا الكذاب الا شر، ويطلعون على سخافاته وترهاته.

ژباړه مونږ ته داسی مناسبه وه چی دغه شانی چتی نوشتو ته چی دلیکلو د سیاهی او رنگ په قیمت هم نه ارزی اشاره قدری هم نه وه کړی اودغه شانی تورو موهومو او لیمکړی شوو پاڼو ته متوجه شوی نه وی خو

---

1. ص (۱۵-۱۶)

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

31

بیا هم دا مو وغوښتل چې دایو څو لنډې کرښې ددی دپاره ولیکو چې دده چټیات او لیونتوب په کی رسواکړو او له دی څخه وروسته د شک اوتردد هغه ریښې قطع کړو؛ کوم چې ددغه بد او مضر دروغجن دافتراؤ دلوستنی څخه په ځینی نفسونو کی پیداکیږی ترڅو په دی وسیلی هغوی ددغو لیکونو په واهیاتو، ضعف او خطایی پوه شی.

له دی څخه وروسته استاد محمود ابوریه په خپل کتاب کی ددی عنوان لاندی (لماذا انغص بغض الانجلیز قلب السید) ژباړه د څه دپاره دانگلیسانو په مقابل کی دسید جمال الدین په زړه کی د بغض او حسد هسته او نیالگی پیدا او خښ شو؟ داسی مطلب لیکی: هغه وخت چې انگیسی استعمار کونښښ کولو چې دنورو وطنو دنیولو په شانی دافغانستان آزادی سلبه او دخپل استعمار دسلطی لاندی ئی راولی دا هغه وخت ؤ چې خپل په زرگونو لښکرئی دخپل عسکری قومندان (مکاتن) په مشری دافغانستان خائن شپل شوی پاچا سره یو ځای کړه او دکابل څخه نیولی ترکنړه پوری یی جگړه او ناآرامی پیداکړه نو دغو بی نظمیو او ناروا لاس وهنو په انگیلسانو باندی دسید جمال الدین افغانی قهر او غضب وپاروه او دده قهر نور هم په دی ناروا دولت باندی په دی وجه زیات شو چې دوی په شرق او اسلامی وطنو کی دخپل قدرت دلاس ته راوړلو دپاره ناروا هیلی درلودلی.

دا استاد وایی: دا ټولو اوضاعو دی په دی مصمم کړه چې خپل ټول عمر دیته وقف کړی چې دانگیس په مقابل کی جهاد وکړی او ترڅو یی توان ورسپړی په شرق کښی هر چیرته چې وی دانگلیسانو شان اوشوکت او قدرت ته

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

خاتمه ورکړی لکه چی ده خپله دا فیصله خپل لوی شاگرد استاد محمد عبده ته ویلی ده.

له دی څخه وروسته استاد محمود ابوریه دخپل کتاب «صیحة جمال الدین» په (۱۸-۲۲)صفحو کښی لیکي: له دی څخه معلومیږی چی میرزا لطف الله دانگلیسانو سره علاقه لرله ترڅو دده د رحلت څخه وروسته هم انگلیسان دخپل عمیل په واسطی دده دشهرت او اعتبار په مقابل کی مجادله وکړی نو میرزا لطف الله خان ته یی تحریک ورکړه چی سید جمال الدین یو ریا کاره شخص، منافق او دسیسه باز معرفی کړی داسی یو شخص چی ایرانیانو ته یی ویلی چی دی شیعه او ایرانی دی او افغانانو، عربانو او ترکانو ته یی ویلی چه دی سنی افغان دی گویا دی لکه دیو منافق په شانی لکه دیهودانو او استعمار د جوا سیسو په ډول لوبی کولی.

په پاک الله باندی له شره دهغو کسانو څخه چی دخدای پاک په دوستانو افتراء کوی پناه غواړو. که څه هم په سید جمال الدین افغانی باندی داسی بی اساسه افتراءات وشول خو بیا هم حقیقت دادی چی دده ټول ژوند د صداقت، شجاعت او صراحت محصول دی. دی دټولو هغه ویناؤ څخه پاک دی کوم چه د اسلام د نوا میسو او مقدساتو خائنان یی په اصیل صریح او شجاع سید پوری تپی دمیرزا لطف الله په شانی کسان وایی: سید جمال الدین شیعه ایرانی دی، ده په ځان باندی د افغانیت او سنیت پرده په دروغو او ناحقه اچولی وه ترڅو دعالم اسلامی دپاره ایران اساسی مرکز وگرځوی مگر دا افتراء دحیران تیاور ده ځکه چی څنگه به دا عقل قبوله کړی

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

33

چی یو څوک دی وکړی شی چی دخپل ولس شان دعزت لویی مرتبی ته په داسی حال کینی ورسوی چی دی خپل ملیت پتوی او وپریږی چی خلک یی خپل دین او اصل ته منسوب کړی؟

حقیقت دا دی چی په نفاق او په جاسوسی ډول واره مطالب ترسره کیدی شی مگر لوی او عالی مطالب او اهداف نه شی ترسره کیدی او نه دغه شانی حرکت دلورو اوصافو خاوندان کوی شی. حقیقت دادی چی سید جمال الدین رحمة الله علیه په خپل وخت کی په داسی حال کی چی افغان ؤ دټول اسلامی عالم، شرق، غرب، عجم او عرب، افغان ایران، ترک او هند دپاره چی ورسره یی د ورور ولی علاقه درلودله لوی زعیم از رهبر ؤ. دا واضحه ده چی ده هر چیرته ویلی او ټولو شاگردانو او پیروانو یی په دی اعتراف او اقرار کړی دی چی افغان دی حتی چی دمیرزا لطف الله په شانی کسان هم له دی څخه انکارنه کوی چی سید په خپله په خپل ټول ژوند کی ویلی دی چی دی سنی او افغان دی خو وایی چی سید دغه اقرار او وینا دتقیی¹ او نفاق په ډول کړی ده او دا ددی دپاره چی دی العیاذ بالله وروسته دمرگه په دروغو او افتراء متهم او بی اهمیته کړی او دا اوینی چی دمسلمانانو لوی رهبر دروغجن. منافق او ریا کاره ؤ. دا ثابته ده چی دمیرزا لطف الله څخه په خوا چی دسید جمال الدین په ضد کوم ناروا په کگو لیاړو فعالیت

---

¹. تقیه دنفاق په ډول هغی رویی ته وایی چی دزړه اوخوله کار یی یونوی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

روان ؤ دهغو علائم او آثار له منځه تلې ؤ او امپریالست په ټول قوت او طاقت ونه کړې شول چې دده د اساسی لوړو اهدافو په مقابل کې څه وکړي شی حتی چې ددوی ټول مساعی د نا امیدي او دخدای پاک دغضب سره مواجه شول بڼه نو د میرزا لطف الله د پیرانو داسی پست اوسست ناروا فعالیت به دسید جمال الدین افغانی په ضد چې په دی وروستیو وختونو کی په کار ولیدلی دی څخه وکړي شی؟

دا گمراهان وایی: سید جمال الدین افغانی چې دسنيانو په شانی کالی اغوستل هغه ددی دپاره ؤ چې دجامع ازهر رهبری لاس ته راوولی. ځواب: دمخکښی تیرو تحلیلو نو څخه واضحه شوی ده چې باید داسی واهیاتو ته هیڅ ځواب ونه ویلی شی اونه داغتنا وړ وگرځی اونه ددی ارزښت لری چې یاد قدری شی خوبیا هم ددوی د رسوایی دپاره همدومره کفایت کوی چې ووایو سید جمال الدین په مصر کی دټولی استوگنی په موده کی ازهرته یی د خالی کتنی څخه نه دی ننوتی او هلته په ازهر کی یی یو درس قدری هم نه دی ورکړی.

استاد ابوریه وایی: که سید جمال الدین که چیری ایرانی اوشیعه وی نو دایران ائمه ؤ ولی دده څخه هغه وخت دفاع او نه یی دتأثر اظهار قدری وکړه کله چې دایران پاچا ناصرالدین شاه دی ځنځیر او ځولانه کړه اوعسکرو یی دناجورتیا په حالت کی په پوره فضاحت او رسوایی له یوی قریبی څخه بلی قریبی ته کشوه؛ سره له دی چې دی حسینی او دپیغمبر داوлады څخه هم ؤ.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

35

او که دی ایرانی وی هغه وخت چی دایران حکومت دترکی خه دایرانیانو دغوښتنی مطالبه وکړه سلطان عبدالحمید به د نورو ایرانیانو به ضمن کی دی هم ایران ته سپارلی وی ترڅو له ده خه یی انتقام اخستی وی.

دصیحة جمال الدین افغانی کتاب مؤلف په دی ډول پوښتنه کوی: اصل او اساس ددی بدی اوناوره افتراء اوپرو پاگندی (سید جمال شیعه او ایرانی دی) خه دی؟ چی یو وار په تیر تاریخ کی دا افتراء او پروپاگنده وشوه اوبیا ډیر وخت غلی او وروسته بیا بیر ته په دی دا مؤلف صاحب په خپله ددی پوښتنی ځواب وایی چی حاصل یی دادی:

په اول کی ددی ناوره او خبیثی پرو پاگندی اصلی علت او منشاء داوه چی هغه وخت سید جمال الدین افغانی دایران دپاچا سره په دی دښمن او وران ؤ چی ده دانگلیسانو سره دوستی درلوده (سید جمال الدین افغانی دامپریالستی دحرکتونو په مقابل کی سخته عقده پیداکړی وه او استعمار یی د خلکو دآزادی او پرمختگ عائق گنه همدا وجه ده چی امپریالستانو دده داهدافو او نقشو په مقابل کی په سختی مجادلی حتی په افتراء او بهتان هم لاس پوری کړه او دده په زورولو، شړلو، بدنا مولو او ورباندی په رنگارنگه تهمونو تیولو هیڅ ډیل نشول) داچی دده دمرگ خه وروسته په موجوده عصر کی دسید جمال الدین افغانی دجنسیت اوملیت په حقله پروپاگندی پیداشوی ددی اصلی وجه دا ده چی سید جمال الدین افغانی چی په خپله په ټول شرق کی د لوړو اهدافو دپاره بنیادی او اساسی کوم تخمونه او نیالگی کړلی ؤ او دروزنی دپاره یی په ټول ژوندکی اهتمام او پالنه کړی وه حتی چی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

په دی لیاره کښی شهید هم شو هغه ترداسی اندازی پوره میوه او حاصل ته رسیدلی ؤ چی ورځ په ورځی ښه زړه پوری نتیجی ورڅخه اخستل کیدی حتی چی مصر خپله آزادی لاس ته راوسته، هند آزاد شو او شرقی ممالک خپل واکي ته ورسیدل، په ټول شرق کی دبریطانیا داستعمار بیرغ ټیټ شو او رټل شوی استعمار په ورو ورو بلکل له منځه لاړه او یا دتلو په حالت کی دی، دی حالت څه موده مخکښی دشرق او عربی ملت اواسلامیت دیووالی دښمنان دسید جمال الدین افغانی دلوی تحریک په مقابل کی وپارول او دده دلور شخصیت په مقابل کی یی د شک اوتر دد دوری پورته کړی ترڅودده عظمت او کرامت ته صدمه ورسوی او په دی وسیلی دده د آزادی اجتماعی هغه لوی تحریک مخنیوی وکړی کوم چی تر اوسه چلیږی نو په دی اساس لری نه ده چی دامپریالست پټه دسیسه به تر اوسه هم دسید جمال الدین افغانی د افکارو په ضد روانه وی ځکه ددوی کینه همیشه دسید جمال الدین افغانی دجهش په مقابل کی دهیریدو، نه ده بلکه دا کینه دللمبو وهلو په حالت کی په ده باندی دافتراء او فریب کاری صرفه نه کوی خو دسید جمال الدین افغانی دلویی مقام اومنزلت داسی مرتبی ته رسیدلی دی چی دا ناپاک گردونه دده پاکو پڼو ته نشی رسیدلی. عربی متل دی:

وریځو ته دسپو د آوازونو رسیدل څو مره لری دی؟
یعنی څه ضرر ورته نشی رسولی. ددی متل مطلب دادی چی باطل دحق مخنیوی نشی کولی او په دغه لیاره کی ناروا کونښښونه اخر دناکامی سره مخامخ کیږی.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

37

له دی څخه وروسته استاد محمود ابوریه په خپل کتاب کښی لیکلی دی چی دسید جمال الدین افغانی په تاریخ کی څلور حقیقتونه لکه دغره په شانی قوی پاخه او ثابت پاتی دی چی هیڅوک هرڅوک چی وی نشی کولی چی هیڅ دبدلیدو کوم نقص اوتوان ورته ورسوی.

اول: سید جمال الدین دنبوی دشریفی اولادی څخه غوره شخصیت دی.

دوم: دی په واضح، بڼکاره او ثابت ډول افغان اوسنی دی.

دریم: دده لویه کورنی په افغانستان کی دشجاعت، سخااو عزت لویه سلسله لری او دزیات اعتبارخاونده ده. څلورم: ټول په دی متفق دی چی سید جمال الدین افغانی دشرق بیدارونکی او په نوی عصر کی دپرمختگ باعث او موجب دی.

دده په شانی هیچا دده په عصر کی اجتماعی مؤثر تحریک نه دی کړی اونه دده په شانی په معقول، اساسی او بنیادی جهاد موفق شوی دی حتی چی دازهر لوی استاد او شیخ «مصطفی عبدالرزاق» دده په حقله داسی وایی: «حسب جمال الدین من عظمة ومجد انه فی تاریخ الشرق الحدیث اول داع الی الحریة و اول شهید فی سبیل الحریة»

ژباړه دسید جمال الدین دعظمة، مجد او لویی دپاره دا کفایت کوی چی دی دشرق په نوی تاریخ کی د آزادی او خپل واکي له امله اول بلونکی اود آزادی په لپاره کښی اول شهید دی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

حقیقت دادی چی دسید جمال الدین افغانی په متعلق دا څلور حقایق ثابت اومنل شوی دی هیڅ څوک بی دناپوه، کینی خاوندانو او د عربو او شرق له دښمنانو څخه بل څوک په کی شک نه کوی. سره ددی که په دی حقائقو دښمنان متأثره کیری خو بیا هم د شرق او غرب ټول هغه لیکوال چی له ده څخه یادونه کوی په دی څلورو حقائقو متفق دی. باور دی چی دسید جمال الدین افغانی په حقله به داخلور حقایق دتل دپاره پاتی شی ولو که هره ورځ دده په ضد زرگونه کتابونه نشر شی.

استاد محمود ابوریه وایی: دسید جمال الدین نیک جهانی شهرت تر داسی اندازی رسیدلی دی چی هرچیری او هرکله چی دسید جمال الدین نوم مطلق یاد شی خلک یی ورڅخه دی په فکر کینی راولی او همدا چی زمونږ د حکیم جمال الدین یوازی نوم قدری وویل شی خلک ورڅخه بی له افغانیت نه بل فکر نه کوی.

دلته دسید جمال الدین دملیت او جنسیت دثبوت دپاره دومره هم کفایت کوی چی مونږ دده کتاب «تتمة البیان فی تاریخ الافغان» مطالعه کړو ځکه دا کتاب دده په افغانیت باندی لوی دلیل کیدی شی هغه داچی علاوه له دی چی دا کتاب دده دعلم، سیاست، کیاست، او فراست ښکارندوی دی په دی کتاب کینی دده افغانی عواطف او احساسات هم ښه ترسیم شوی دی.

خصوصاً ددی کتاب هغه برخی چی په کی دی دخپل سخت دښمن «وزیر محمد رفیق لودی» څخه یادونه کوی، دی هغه څوک دی چی دسید جمال الدین افغانی داصلاحاتو مخالف ؤ او دافغانی کابینی دهغی مشهوری

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

39

لایحی دتشکیل معارض ؤ کوم چی سید جمال الدین افغانی په کی داجرائی، تقنینی او قضایی قواؤ تفکیک راوستی ؤ.

محمد رفیق لودی هغه څوک دی چی امیر شیر علی خان ته یی دسید جمال الدین افغانی بدی ویلی او دخپل وطن افغانستان څخه یی دده دفراریدو کونښن کولو.

په دی کتاب کی لیدل کیږی چی سید جمال الدین افغانی په خپل پوره نفرت او قهر د محمد رفیق لودی دغدر اوخیانت ته دقلم په ژبه کافی سزا او جزا ورکړی ده.

له دی څخه ښکاره معلومیږی چی سید جمال الدین افغان دی او افغانان لکه چی په خپله دی په همدی کتاب کی یادوی داسی صفات لری: «یحفظون الحقد ولاسیما اذا کان فی سبیل الحق والفضیلة»

ژباړه افغانان کینه ساتی اوکوی یی خصوصاً دحق او فضلیت په لیاره کی. واقعاً دحق او فضیلت دضایع کیدو په وخت کی کینه او مجادله ښه کاردی.

(سید جمال الدین افغانی په خپل تتمه البیان فی تاریخ الافغان کتاب کی دافغانانو د رویو، عرف او عاداتو او خاص هغو ارتباطاتو او تمایلونو څخه یادونه کړی ده کوم چی دهغو دلوستلو څخه په قطعې ډول دا معلومیږی چی دده په ملیت او جنسیت کی اشتباه کول لویه گناه اوسرتنه گی ده).

ددی ټولو سره سره او داهم چی زه دلوی ننگرهار څخه یو تن او دسید جمال الدین افغانی دټبرد اوسیدونکو سره نزدی او سپرم او زما منطقوی معلومات په واضح ډول دسید جمال الدین افغانی، افغانی جنسیت او ملیت

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

بی له کوم شک او تردده ثابتوی خوبیا هم کله چی ما د میرزا لطف الله خان او دده دملگرو او داستعمار او استثمار دایجنټیا نو افتراء گانی ولوستی ددوی دروغجنی او افتراء ته حق حیران شوم، هغه وخت می قلم راوا خیست ددوی دبنکاره دروغو او افتراء درد اودفع په مقابل کی می څه ولیکل او خپل اسناد او تحقیقات می په مخکښی ډول را ټول کړل دادی ددی په علاوه کونښن کوم چی ددوی څه پاتی دروغ او افتراء آت هم صراحتاً په لاندی ډول رد او یو څه نور اسناد او مدارک ورباندی زیات کړم ترڅودبیا دپاره دغه شانی دروغجن او مفتریان دخپلو دروغو افتراء څخه حیاء وکړی.

۱- دوی لیکلی دی چی دسید جمال الدین دپلار نوم (صفدر) دی او دا نوم دایرانیانو دنومونو څخه دی اوپه دی نوم باندی په افغانستان کی څوک نومیالی شوی نه دی. ځواب: زه وایم ډیرو زیاتو تائیداتو ته حاجت نه شته چی ووايم د افغانستان په ولایت ننگرهار کی اوس هم دا نوم زیات شته دی حتی چی اوس هم دیوه سید نوم صفدر دی ځکه چی په افغانستان کی ټول خلک پوهیږی چی صفدر دایران د اختصاصی نومونو څخه نه دی او که دافغانستان څخه دباندی خلک شک لری را دی شی افغانستان ته چی اوس هم په افغانستان کی څومره خلک په صفدر نامه یادیری حتی هغه وخت چی په ننگرهار کی دنجم المدارس مدرسې مدیر وم زما یو کاتب دچپرهار دعلاقی څخه صفدر نومیده.

شک نشته چی دصفدر نوم په ننگرهار، کنړ اوافغانستان کښی اوس هم شته دی.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

41

۲- دوی لیکي چي د سيد جمال الدين يو خاص خادم په (ابوتراب) يادیده او دانوم دحضرت علي کرم الله وجهه دالقابو څخه دایرانيانو له نومونو څخه دی.

ځواب: زه اول وایم چي په دی نوم باندی په افغانستان کی هم څه خلک یا دیری.

دوم وایم: چي ابوتراب عربي کلمه ده ایرانی نه ده او شک نشته لکه چي ایرانیان علي کرم الله وجهه دوست گنی افغانان هم حضرت علي کرم الله وجهه دوست لری صرف همدو مړه ده چي افغانان د علي کرم الله وجهه په محبت کښی غلو او افراط نه کوی.

دریم وایم: که فرضا د سيد جمال الدين دنوکر نوم ابو تراب شی او ابو تراب دایران څخه وی او دنوکر څخه دصاحب جنسیت تخمینوی دا به معقول کارنه وی ځکه کیدی شی چي نوکریی له یوه ځای او صاحب پی له بل ځایه څخه وی او د دوی ترمنځه جنسیتونه هم متفاوت وی.

۳- دوی وایی د سيد جمال الدين فارسی لیکنه ایرانی فارسی ته ورته وه.

ځواب: که دا خبره رښتیا هم شی دا حقیقت واضح دی چي سيد جمال الدين په پښتو، فارسی، هندی، عربي، فرانسوی، انگلیسی او روسی ژبو باندی خبری کولی او دده د ذکاوت څخه وه چي په عربي ژبی باندی لکه دعریانو په شانی غریده لکن هیچا دا ونه ویلی چي دی عرب دی او عربي جنسیت لری سره ددی چي سيد جمال الدين عربان دوست گڼل او دمصر دپاره پی دایران څخه زیات خدمت کړی دی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

دوم داچی لکه څنگه چی سید جمال الدین افغانی په مصر عربی ممالکو کی زیات او سیدلی و عربی یی د عربانو په شانی ویلی همدا ډول په ایران کی هم دی زیاته موده اوسیدلی دی نو کیدی شی فارسی یی د ایرانیانو فارسی ته ورته شوی وی) (باید ووایم چی داسی سست اوبی اساسه دلائل نشی کولی چی د سید جمال الدین څخه ایرانی جوړ کړی اونه د ایران دپاره هم کوم ضرورت شته دی چی هسی په چتیا تو سید جمال الدین باندی د ایرانی دعوی وکړی خصوصاً په دی عصر کی چی مونږ یو تر بله د روابطو د تقویه کولو دپاره کارکوو او د بڼه گاونډی توپ هیله او امیدواری د دواړو خواؤ څخه ورځ په ورځی زیاتیری.

څنگه چی د سید جمال الدین افغانی جنست او ملیت یو تاریخی حقیقت دی، او داسی بحثونه ډیر په خوا مثبتی واقعی نتیجی ته رسیدلی دی دا دی چی یو څه نور اسناد هم د پوره تأیید د پاره په لاندی ډول راوړم:

1 - مستر (بلنت) په خپل کتاب (التاریخ السری) ۷۷ صفحه کښی لیکي: سید جمال الدین افغانی په خواله دی چی مصر ته نه و راغلی دده جهانی تجربو د منځنی اسیا د دائری څخه تجاوز نه کولو دده تولد افغانی (د افغاستان اولاد) دی او دینی تربیه یی په بخاری کښی اخستی ده.¹

2 - (شارلز آدمس) په خپل کتاب (الاسلام و التجدید) کی لیکي:

---

¹. معلومیږی چی د مستر (بلنت) معلومات د سید جمال الدین د دینی تربیه په حقله ناقص دی ځکه چی بخاری ته دی د تحصیل د پاره نه دی للی.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

43

جمال الدین افغانستان کابل ته نزدی په (اسعد آباد) کښی پیدا شوی دی.

3 - (جرجی زیدان) په خپل کتاب (مشاهیر الشرق) په ۲ ج ۵۲ ص کی لیکي: سید جمال الدین د سید صفدر زوی د افغان په وطن د کابل په مربوطاتو د کنړ په قریبی اسعد آباد د کی د علم او شرف په کورنی کښی پیدا شوی دیر.

4 - (عبدالرحمن الرافعی) په خپل کتاب (تاریخ الحركة القومية عصر اسماعیل) ۲ ج کی لیکي: سید جمال الدین د افغانستان د مرکز کابل د مربوطاتو د کنړ د ولایت د توابعو په یوی قریبی اسعد آباد د کی پیدا شوی دی.

5 - (رشید رضا) په خپل کتاب (تاریخ الاستاذ الامام) ۱ ج ۲۷ ص کی لیکي: سید جمال الدین د کنړ د ولایت د قریو څخه په یوی قریبی (اسعدآباد) کښی پیدا شوی دی او بیا کابل ښار ته د خپل پلار سره راغلی دی.

6 - وایي: د سید جمال الدین په عصر کی د کنړ ځینی ساداتو دی په دی ملامتونه چی د توری جهادی لکه د پلرو د میراث په شانی پری ایښی دی ځکه چی دی په ژبه او فلم جهاد کوی او د کفار و سره د قلم د سیاهی په وسیلی جگړه کوی(یعنی دده جهاد عقلی، استدلالی او منطقی دی) مگر دده پلرونو به ددښمنانو په مقابل کی په وینو جهاد کوه(یعنی د هغوی جهاد عملی او دوینو په قیمت ؤ). دا وینا ما په خپله په کنړ کښی له دیرو څخه اوریدلی ده ، او ماورته ویلی جی د هغوی اعتراض مورد نه لری؛ ځکه هره زمانه او هر وخت او شرایط جدا علیحده خصوصیات لری او که دقیق و گورو ثابتیری چی د عقلی، استدلالی او منطقی حرکت تاثیرات دیر او متین وی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

همداوجه ده چی د سید جمال الدین د جهاد تاثیرات دده د پلرو د جهاد څخه تر اوسه پوری پاتی دی او په ټول شرق کی د آزادی د پاره دده بنیادی حرکت تر اوسه روان دیر مقصد دا چی له دی وینا او روایاتو څخه معلومیږی چی سید جمال الدین افغانی د کنړ د ساداتو څخه دی او د ده په عصر کښی او دده د عصر څخه وروسته تراوسه پوری د کنړ خلک دی به قطعی او واضح ډول دکنړ دساتو څخه شمیری.)

7- دکنړ په ولایت کی ما دیوه معتمد سپین ږیری څخه واوریدل هغه دخپل پلار څخه حکایت کوه چی هغه ویلی: کوم وخت چی دسید جمال الدین افغانی پلار کابل ته بیول کیده هغه وخت سید جمال الدین وروکی ؤ دا ورځ یخه ورځ وه او دشپی له خوا سخت باران وشو.

8- په کابل کی می دیوه زور سړی څخه دکابل دلاهوری دروازی په منطقه کی اوریدلی دی هغه وخت چی دسید جمال الدین پلار کابل ته راوستل شو دی دکابل په «لاهوری دروازه گدري کوڅه» کی اوسیده.

9- له دی ټولو دلائلو څخه پورته دسید جمال الدین افغانی جنسیت او ملیت په بین المللی سویه هغه وخت ښه ثابت شو کوم چی په کال ۱۹۴۴م کی دده خاوره دترکی څخه دافغانستان مرکز کابل ته نقل شوه او دکابل دپوهنتون ترڅنگه دعلی آباد په منطقه کی خښ او ورباندی جگه لوړه او مجلله مناره ودرول شوه.

اوس نو په دی اساس هیڅ شک پاتی نه دی چی سید جمال الدین افغانی دننگرهار په ولایت دکنړ په منطقه کی پیداشوی او یو سید افغان دی، په کنړ کی اوس هم

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

45

دساتو کورنی ډیری اوزیات شهرت لری، ډیری ځمکی ددوی په لاس کی دی او خلک یی دسیادت په وجهی زیات احترام او عزت کوی، په دوی کی پوه، عالم او وطن پالونکی خلک هم زیات تیر شوی او شته دی، خصوصاً دسید جمال الدین اصلی کورنی په فضیلت او جهاد کی شهرت لری، دسید جمال الدین افغانی دتره زوی (حسین پاچا) د افغانستان دلویو شخصیتونو او مجاهدینو څخه حسابیری.

حسین پاچا دمرحوم لوی مجاهد او مشهور عارف دهی نجم الدین اخندزاده صاحب مریدو (دی مرحوم نجم الدین اخندزاده صاحب ته ډیر منلی ؤ او دلنگر واک دارو) دده او د مرحوم نجم الدین اخندزاده صاحب رحمة الله تعالی علیه دجهاد قصی دافغانستان په تاریخ کی ثبتی دی حتی چی تر اوسه پوری دانگلیسانو په مقابل کی ددوی دجهادونو اویرغلونو قصی کییری او دهیریدو نه دی دسید جمال الدین افغانی دتره لمسیان سید عباس او بابا پاچا نومیدل دا دواړه هم د زیات اعتبار خاوندان ؤ، ما دا دواړه لیدلی ؤ او زیات مجلسونه می ورسره کړی دی واقعاً چی ښه میرنی ؤ او لکه دسید جمال الدین افغانی په شانی دافغانیت اوسیادت اصلی خواص په کی زیات لیدل کیدل ددی دواړو اولاده اوس هم په ښیوه دره نور دکنړ په علاقه کی شته ده او د یاد خلک دی. (حقیقت دادی چی دمشرقی، لوی ننگرهار او دکنړ ټول سیدان دخپل گران وطن افغانستان سره قوی مینه لری او دخپلو نورو افغانی او پښتنی ورو ڼو سره همیش اوره په غم او ښادی کی میرنی ولاړ دی او دتل دپاره خپلو افغانانو او پښتنو ورونو د

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

ملی نوا میسو ددینمنانو په مقابل کی په سرښند لوهم نه
دی ډیل شوی.)

دشرق نابغه سید جمال الدین افغانی

(من سکنه «کابل» ومن اهالی الافغان السید جمال
الدین من سادات «کنر») ددی نوشتی څخه د سید جمال
الدین الحسینی په خپل قلم لیکل شویده معلومیږی چی
دی دافغانستان دکنړ دساتو څخه دی، او دا دبیحیا
مخالفینو درد دپاره واضحه دلیل کیدای شی.¹

سید جمال الدین دسید «صفر» زوی دافغانستان
دمرکز کابل مشرقی خواته، ننگرهار په ولایت دکنړ په
منطقه داسعد آباد په قریه کی کال ۱۲۵۴ هجری قمری چی
مساوی د ۱۸۳۹ م سره کیږی پیدا شوی دی.

دی کله چی خپل پلار سره کابل ته بوتلل شو، هلته
یی دعربی علومو په زده کړه پیل وکړه، او دنجوی، صرف
معانی، بیان بدیع او تاریخ علوم ئی و لوستل او بیایی په
شرعی علومو کی دتفسیر، احادیثو، فقه اصول، کلام او
تصوف علومو یادونه وکړه، ده دخپل عصر عقلی مشهور
علوم لکه منطق او دنظری او عملی فلسفی علوم هم
ولوستل وایی: ده دریاضیاتو افلاکو علومو او په طب
اوتشریح کی دځینو نظریو لوستنه هم وکړه.

---

¹. سید جمال الدین افغان دمخطوطاتو دمجموعی څخه (دتهران په
دانشگاه) کی طبع شوی دی.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

47

د تحصیل دپاره هند ته د سید جمال الدین افغانی سفر

سید جمال الدین افغانی هند ته لاړه او په هند کې دی یو کال او څو میاشتې پاتې شو ده هلته دخپلی استوګنې په موده کې دریاښاتو علوم داروپا دنوی منهج او پروګرام په مطابق ولوستل او بیا بیرته خپل وطن ته وګرځیده.

حجاز او بیت الله شریف ته د سید جمال الدین افغانی سفر

کله چی سید جمال الدین افغانی دهند څخه خپل وطن افغانستان ته راغی دی دحج دفریضی داداء کولو په فکر کی شو نو په کال ۱۲۷۳ هجری قمری چی مساوی د ۱۸۵۷ میلادی وه دحجاز په خوا دحج د اداء کولو په نیت روان شو، ده په دی سفر کی چی تقریباً یو کال یی دوام وکړه په شرق کی اکثر اسلامی منطقې او ځایونه ولیدل. **افغانستان ته د سید جمال الدین افغانی ګرځیدل او راتګ او دحکومتی وظیفو په سلسله کی دده داخلیدل:**

سید جمال الدین افغانی په کال ۱۲۷۴ هجری قمری دحجاز څخه بیرته کابل ته راغی او دامیر «دوست محمد خان» دپاچایي په وخت کی دحکومت دوظایفو په سلسله کی داخل شو او ددی امیر سره یی دهرات په هغه جګړه کی اشتراک وکړه کومه چی امیردوست محمد خان دهرات دنیولو او دخپل سلطنت سره یی دیو ځای کولو اراده کړی وه خو په دی جګړه کښی امیر دوست محمد خان هغه وخت مړشو چی هرات یی کال ۱۸۶۴ میلادی کی محاصره کړی ؤ خو دده لښکرو دده د مرګ په وجهی ځغرده نیونکی او متصرف نشول؛ بلکه دسختی جګړی وروسته متصرف وګرځیدل، دامیر دوست محمد خان دمرګ څخه وروسته دده زوی امیر شیرعلی خان پاچا شو اودده په

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

عصر او دور کی په افغانستان کی څه فتنی او داخلی جگری پیبنی شوی ددی وجه داوه چی انگلیسانو غوښتل چی دامیر شیرعلی خان او دده دکورنی نورو غړو ترمنځه اختلاف پیداکړی ترڅوپه دی وسیلی افغانستان دخپلو هندی مستعمر و سره یوځای کړی شی، په دی سبب دامیر شیرعلی خان او دورونو ترمنځه یی اختلاف سخت شو حتی چی سید جمال الدین افغانی د «محمد اعظم خان» سره ملگری شو چی په نتیجه کی محمد اعظم خان دافغانستان مرکز کابل ته ورسیده او په کابل کی یی خپل ورور «محمد افضل خان» چی په کابل کی بندی ؤ له بند څخه خلاص کړه او دافغانستان پاچا په نامه یی اعلان کړه خو دغه پاچا وروسته دیو کال څخه مړشو او دپاچا یی واگی «محمد اعظم خان» په لاس کی واخسته دا وخت دسید جمال الدین افغانی مرتبه او منزلت لوړ شو حتی چی د صدر اعظم په شانی یی اختیارات درلودل او دپاچا دپاره ډیر بڼه امین مشاور ؤ.

واپی: سید جمال الدین افغانی دافغانستان پاچا «محمد اعظم خان» سره دده دپاچا یی څخه په او وروسته نه کاله ملگری ؤ او دده دا ټوله موده په جهاد او جگری کی تیره شوه. یو څه موده وروسته نوی جگری شروع شوه. دا هغه جگری وه چی انگلیسانو یی انتظار ویسته، انگلیسانو دافرصت برابره ووچی دافغانستان په داخلی کارونو کښی لاس ووهی او د فتنی اوربل کړی، دوی دفساد دټولو وسایلو څخه کار اخسته خو په خاص ډول د رشوت ورکولو دخیانت دلپاری ډیر مخکی تلل، انگلیسانو زښت زیات مالونه او پیسی دافغانستان دقبایلو او قومونو

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

49

په مشرانو وویشلی چی په نتیجه کی یی «محمد اعظم خان» د پاچایی څخه لری کړه، محمد اعظم خان ایران ته وتبنتیده او هلته د ایران په «نیشاپور» ښار کی وروسته دیو څو میاشتو څخه مړشو.

په دی ډول کال ۱۲۸۵ قمری هجری کی چی د ۱۸۶۹ میلادی سره مساوی وه وروسته له دی چی دسید جمال الدین افغانی ملگرو شکست وخورره جگری خاتمه پیدا کړه. باید ووايو چی سید جمال الدین افغانی ونه تنبنتیده او امیرشیر علی خان هم ده ته په دی وجهی چه دینی مقام اومنزلت یی درلوده او د رسول صلی الله علیه وسلم داوولادی څخه ؤ څه ونه ویلی اونه یی ده ته د ضرر رسولو جرئت وکړه.

خو سره ددی هم سید جمال الدین افغانی مطمئن نه ؤ خصوصاً هغه وخت چی انگلیسانو غوښتل چی په افغانستان کی دخپلو مدا خلوگتی او فائدی لاس ته راولی. سید جمال الدین افغانی دانگلیسانو د ناورو استفاده کولو احساس کولو لکن د دفاع کولو هیڅ چاره ورسره نه وه (داوخت سید جمال الدین افغانی په افغانستان کی دانگلیسانو په ټولو دسیسو او ددسیسو څخه دناروا استفاده کولو په چالونو پوهیده خوڅه یی دلایسه نه ؤ پوره او دهغه وخت نظام دده داصلاحی تحریک زغم نشو کولی همدا وجه وه چی سید جمال الدین افغانی په روانو اوضاعو باندی دننه په زړه کی سخت متاثر ؤ او داظهار توان یی نه درلوده) نو په دی اثر سید جمال الدین افغانی څو مره چی فکر کولو بی له دی څخه یی بله چاره نه

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

درلوده چی دخپل اصلی وطن افغانستان څخه دوتلو
تصمیم ونیسی.

(حقیقت دا دی چی خپل وطن هغه چی په کی پیدا،
په کی یی خاپوری کړی وی، په کی لوی شوی وی، په کی
خپل او دپلار او نیکه اوقام او ټبر خوری اوترخی خاطر
ولری ډیر گران دی او له دی څخه وتل او تښتیدل هسی
عادی کارنه دی او په خاص ډول دسید جمال الدین افغانی
په شانی لوی شخصیت دپاره) سید جمال الدین افغانی
دخپل وطن افغانستان دخاوری او وطن په حقله ویلی دی:
«هی اول ارض مس جسمی ترابها» ژباړه: دا او له هغه
ځمکه ده چی زما وجود ددی خاوره مسه کړی ده.

(په دی اساس سید جمال الدین افغانی ته هغه وخت
دخپل گران وطن افغانستان څخه دتښتیدو اووتلو حالت
درد ناک او دسخت تأثر موجب دی افسوس چی نا مساعد
شرایط دنبوغ او عبقریت خاوندان، دداسی سختو تکلیفونو
زغمولو ته هم حاضر وی).

دافغانستان څخه دسید جمال الدین افغانی وتل او
دویم کړته هند ته دده تلل او هلته په هند کی دهندیانو د
آزادی دپاره دده مجاهدی او کونښنونه :

څنگه چی مومخکی یاده کړه دامیر «شیر علی خان»
دبیا قدرت لاس ته راوړو په وخت کی سید جمال الدین
افغانی نشول کولی چی د افغانستان څخه د امپریالست
دسیسی خنثا کړی نو مجبوره شو چی د حج په نامه یی د
امیر شیر علی خان څخه دوتلو اجازه وغوښتله او هغه
ورته اجازه ورکړه نو سید جمال الدین افغانی په کال ۱۲۸۵
میلادی کی د افغانستان څخه لاړه او دهند په خوایی دوم

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

51

واری توجه وکړه، کله چی دی هند ته ورسیده انگلیسان ویریدل چی دی به هندیان ددوی په ضد وپاروی نوڅکه یی له ده څخه پوښتنه وکړه چی په هند کی څومره موده غواړی پاتی شی؟ دی په ځواب کی وویلی دوه میاشتی مگر په هند کی لیا دسید جمال الدین افغانی داستو گنی موده له یوی میاشتنی زیاته نوه تیره شوی چی انگلیسانو له ده څخه دهند نه دوتلو غوښته وکړه او ددی وجه داوه چی په هند کی هرڅوک چی د سید جمال الدین افغانی په لیدو مشرف کیدل په هغو باندی به یی زیات تاثیر اچوه ده په هند کی هندیانو ته دانگلیسانو د ناروا استفاده په مقابل کی دغلی کیدو، ډاریدو او بد اطاعت په وجهی او داچی دانگلیسانو استعمار زغمی شرم او عاروراندی کوه ویلی یی: هندیان خو په ملیونو ملیونو خلک دی اوکه دوی چیری پدغه اندازه مچان وی نو بنگه هاری به یی دبریطانیا د خلکو غورونه کاڼه کړی وی.

وایی: په هند کی دسید جمال الدین افغانی وینا و زیات تاثیر اچولو حتی ترداسی اندازی چی دی به له وینا څخه لیا خلاص نه و چی اوریدونکی به یی ژرلی او ده به ورته د ژړا په مقابل کی داسی ویلی:

«اعلموا ان البکاء للنساء و السلطان «محمود» الغزنوی ما اتی الهند باکیاً بل شاهرا السلاح، ولاحیة لقوم لایستقبلون الموت فی سبیل الاستقلال بنغر باسم»

ژباړه په یادلری چی ژړا دبنځو خاصه او دبنځو دپاره ده، سلطان محمود غزنوی هند ته په ژړا نه دی راغلی بلکه دجگری په ټول لباس ملبس راغلی دی. یو قوم ته ترهغی ژوندی نه شی ویل کیدی اونه حقیقی ژوندلری ترڅوچی د

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

آزادی او استقلال دپاره دجنگ دسنگر په سرمرگ اووژلو ته په خندا خندا استقبال ونه کړی.

دهند څخه دسید جمال الدین افغانی وتل، مصر ته دده سفر په قاهره کی دده څلویښت ورځی استوگنه او هغه چی په دی وارده ته پینځ شول :

په هند کی له هند څخه دسید جمال الدین افغانی دوتلو موجبات زیات شول، په هند کی هندیانو ته دده دآزادی تحریک دزغملو نه ؤ او دده وجود هلته داستعمار او امپریالست د بقا دپاره خطرؤ خوهر څه چی وه سید جمال الدین افغانی له هند څخه په هغی بیړی کی لاره چی دهند دبحر په اوردو روانه وه ترخوچی دهند څخه جدا او دسویس ښار ته متوجه شوه او هلته ورسیده سید جمال الدین افغانی په کال ۱۲۸۶ هجری کی سویس ښار ته ورسیده او له هغه ځایه د قاهری په خوا روان شو، ده په قاهره کښی څلویښت ورځی تیری کړی.

سید جمال الدین دقاهری دهستوگنی په دی لړه موده کی دشام دشاگردانو دلیاری د اول ځل دپاره شیخ «محمد عبده» سره ولیدل او په دی ملاقات کی دسید جمال الدین افغانی او دده دی لوی شاگرد محمد عبده ترمنځه رابطه او علاقه پیدا شوه.

شیخ محمد عبده وایی : کال ۱۲۸۷ هجری او دمحرم دمیاشتی اول ؤ چی سید جمال الدین افغانی سره می ولیدل او ملگری شوم ماله ده څخه څه دریاضی، حکمة، فلسفی او کلام علوم زده کول او خلک به می دپته دعوتول چی ورڅخه استفاده وکړی.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

53

شیخ محمد عبده وایي: دازهر شیخانو اوزیاتو شاگردانو په ده او ماپوری زیات تورونه لړول. د ازهر شیخانو عقیده درلوده چی ددغو علومو زده کړه عقیده وړانوی.

(په سید جمال الدین افغانی باندی تورونه هغه وخت زیات شول چی په شاگردانو کی دده په حقله دعلم او فضل په وجهی اخلاص زیات شو او هر وخت تنگ نظره علما له خانه پورته عالم بدگنی او دهغه دااعتبار دمنځه وړو دپاره په ناروا پروپاگند واو دسیسو جوړولو پیل کوی.) هغه وخت دټولو څخه زیات دسوریی ډیرو شاگردانو دده دعلم او فضل احترام او تقدیر کولو اودده دعلم څخه یی داستفادی زیاته دلچسپی او علاقه درلوده، دسوریی شاگردان دسید جمال الدین افغانی سره زیات خلط او ورته یی ډیر تمایل درلوده دوی له ده څخه وغوښتل چی دنحوی په ځینی کتابونو کښی ورته درس وواپی.

(دسید جمال الدین افغانی سره دده دپیاوړی شاگرد شیخ «محمد عبده» قوی رابطه او ورسره دنورو شاگردانو او خلکو مینه او علاقه او په لړوخت کی دده دعلم او فضل په خواد خلکو زیاته توجه دفاسد و عناصر ورخی وپارو لی او دده په ضد بی موجه بدی پروپاگندی زیاتی شوی همدا وجه وه چی سید جمال الدین افغانی دقاہری څخه دوتلو تصمیم ونيوه او دخپلو گرانو شاگردانو، مخلصانو او په خاص ډول دخپل زیات صمیمی او ذکی شاگرد محمد عبده څخه د جدا کیدو دپاره مجبور شو.)

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)
ترکیې ته دسید جمال الدین افغانی سفر او هلته هغه سیاسي
مسایل چی دی ورسره مخامخ شوی دی

کله چی په مصر کی سید جمال الدین افغانی دازهر
دځینی شیخانو دعداوت او دبنمنی احساس وکړه نو
تصمیم ونوه چی ته دمصر علاقه او قاهره پریږدی او په
کال ۱۲۸۷ هجری کی چی د ۱۸۷۰ میلادی سره مساوی وه
دترکیې په خوا روان شو.

دسید جمال الدین افغانی یو شاگرد چی «ادیب
اسحق» نومیده وایی: کله چی دی دترکیې په بنار
«استانه» چی اوس په «استانبول» شهرت لری نښکته
شویو څه لږ موده یی هلته په یو نامعلوم ځای کی تیره
کړه ترڅوچی د دولت یو وزیر ورباندی خبرشو.

مرحوم «رشید رضا» وایی: په ترکیې کی دسید
جمال الدین افغانی دیوڅه لږو ورځو تیریدو څخه وروسته
ده وکړی شول چی دترکیې د صدراعظم «علی پاشا»
سره ملاقات وکړی.

څنگه چی په هغه عصر کی دترکیې سیاست مداران
په دی عقیده ؤ چی ترکیې ته دخطر اتو څخه نجات ورکول
یوازی په اسلامی وحدت سره کیدی شی نو ځکه دترکیې
صدر اعظم عالی پاشا دسید جمال الدین افغانی په شانی
دعالمو او مجاهد وشخصیتونو په قدر پو هیده حقیقتاً چی
سید جمال الدین افغانی دهغو کسانو څخه ؤ چی غوښتل
یی دغربی استعمار په مقابل کی باید ټول مسلمانان سره
متحد او یو شی خو سید جمال الدین افغانی دنجات دپاره
دمسلمانانو یووالی په دی کښی زیات مفید اومننډ گڼه
چی دخپل دین اصلی اصولو ته رجوع وکړی او دترکیې

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

55

صدراعظم «عالی پاشا» د مسلمانانو دپاره زیاته ضروری دا ګڼله چی یوازې دینی هنگامه او آوازه زیاته شی.¹ هرڅه چی وُ په عمومی لحاظ ترکیبی کی دامپریالستی استعمار په مقابل ددینی تحریک زمینه بڼه مساعده وه نو ځکه ترکانو دسید جمال الدین افغانی بڼه هرکلی وکړه.

دا بڼکاره او معلومه ده چی هغه وخت په ترکیه کی دسید جمال الدین افغانی دښه هرکلی وجه داده چی ترکانو دانګلیسانو په مقابل کی دسختی دښمنی احساس کولو او په ده کی یی دمسلمانانو دپرمختګ او نهضت دپاره شدید رغبت اوتمايل لیده همداسبب وُ چی د ترکیبی صدر اعظم ده ته لویه وظیفه ورکړه او دترکیبی دمعارف په مجلس کی یی دغړی په حیث وټاکه.

په ترکیبی کی دسید جمال الدین افغانی قواری، لباس او رویی داول ځل دپاره زیات خلک ځان ته جلب او جذب کړه ځکه چی ده هغه وخت چین وطنی کالی اوغټه پګړی استعمالوله خو همدا چی دترکیبی خلک ورته نر دی شول په ده کی یی نوی ژوندی اجتماعی افکار هم پیدا کړل او د رسمی دینی علما وُ څخه یی زیات په ده کی په دین باندی دغیرت احساس وکړونو ده ته دخلکو احترام توجه او مخه زیاته شوه مګر په عین حال کی دحسد او کینی په اُتردینی کسان ورڅخه دخپلو شخصی اغراضو له امله

---

¹. د سید جمال الدین افغانی او دترکیبی دصدر اعظم «عالی پاشا» ترمنځه په اصل کی د اختلاف منشا هله دی پیدا کیری چی (تش داسلام په نامه نظامونه داسلام ددین داساسی او بنیادی اصولو تعمیل نشی ځغملی او دهر څه نه یی زیات دخپلو ناروا استفادو دپاره عائق او مانع ګڼی)

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

متنفر شول او عملایی له ده څخه دنفرت موجبات سخت زیاتول خو ددوی دغه شانی بدو رویو او حرکتونو ونه کړی شول چی دده دسیاسی او اجتماعی نظریاتو مخه ونیسی اونه دده دعالمانه او عاقلانه وینا په اوریدونکو باندی کوم منفی تاثیر واچوی.

دا وخت په ترکیی کی دسید جمال الدین افغانی دجهاد او تحریک اندازه داسی مرتبی ته ورسیدله چی مستر « بلنت » داسی اعتراف کوی:

په ترکیی کی دعثمانی دوری واک دارانو کونښنې وکړه چی د دخپل حکومت بڼه قانونی حکومت ته واړوی په ظاهر کی منشأ یی داسی ښکاری چی دسید جمال الدین افغانی وینا ؤ او تحلیلاتو ورباندی تاثیر اچولو ؤ « په هر حال سید جمال الدین افغانی دترکیی په مرکز کی دخلکو سره بحثونه کول، خطابی یی ایرادولی او مسلسل لگیا ؤ په مساجدو او مجلسونو کی یی ویناوی کولی او په خاص ډول د « ایاصوفیا » او د « احمد » په دواړو لویو جامع مسجدونو کی له ده څخه زیاتی خطابی اوریدل کیدلی (لکه چی وویل شول په خلکو باندی دده خطابو او وینا ؤ زیات تاثیر اچوه او دتاثیر اندازه ورځ په ورځی زیاتیده ترخوعمومی اتجاد دده په خوا واوښته) دی وضعی دسید جمال الدین په متعلق دکینه کونکو دکینو او دسیسو کولو احساس وپاروه، حقیقت دادی چی دغه شانی احساس دشرق دبیرته پاتی کیدو دعواملو څخه یو عامل دی لکه چی په عمومی لحاظ دشرقیانو په حقله ویل کیری «همداچی په شرق کی څوک یو څه لږ شانی کامیابیری او دده کامیابی او بریالیتوب هیچا ته ضررهم ونه رسوی اونه

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

57

دچاڅه دروزی دقطع کیدو موجب شی بلکه لیا په خلکو باندی دخیر او فائدو دروازی خلاص کړی خوسم دستی متصل ورسره داسی بدکسان هم پیداشی چی د هغو سینی او زړونه په دغه شانی کامیابی اوبریالی توب باندی سختی متأثره کیری داوخت اشرار اوبد عناصر کونښن کوی چی جوړ کارونه وران کړی او دښو کارونو کوونکی بدنامه وگرځوی ترڅو ددوی په شانی راکد بی توان او بی قدرته پاتی شی او که بیا کله ددی خائنانو وران کاری کوم ځای ونه ونیسی او دحق دځاوندانو جهاد او تحریک دکامیابی او بریالیتوب مرتبی ته ورسیری هغه وخت داسی پست خلک بیا په بل مترقی رنگ واوړی او د مترقی حرکتونو دراوستو دپاره تظاهر او ریایی په کار اچوی او دصالحو عناصرو په شانی ځان ښکاره کوی او غواړی چی په ناکړلو ښو مترقی کارونو دی ددوی صفت وشی، حتی دوی کونښن کوی چی حقائق سرچپه کړی او د مترقی کامیابی او بریالیتوب نسبت یوازی ځان ته وکړی.

(حقیقت دادی چی په شرق کی اوس هم داسی خائنان شته دی او ماپه خپل ژوند کی ډیر داسی پست اومرتجع کسان ولیدل چی یو دم یی ځان په بل شانی عیار کړه او په پوره بی حیایی ځان دهرچانه زیات دمترقی حرکتونو طرفدار او گڼه که څه هم دا کار د ترقی راوستوله امله دمترقی عناصرو دپاره مطلوب دی خودقت په دی کی په کار دی چی دغه شانی خائن عناصر په منافقانه ډول هڅه لری چی دمترقی حرکتونو د شنډولو دپاره کاروکړی اوددوستی په لباس کی غواړی چی د واقعی پرمختگ او نهضت مخه ونیسی همدا وجهه ده چی دوی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

کونښن کوی چی دکار خلک په سلهاؤ حیلو، دسیسو او بی حیایی بد معرفی او دکار پوه او بادرده خلک فلج کړی ترڅو دامپریالست ایجنټیانوته دوران کاری موقع په لاس ورشی باید بیداره اوسوچی دامپریالست ایجنټیان د امپریالست دشبکو له خوا تقویه کیری اوملی خائنانو ته دهرچاڅخه زیات ملی عناصر دښمنان ښکاری او دملی ذهنیت سره شدید دښمنی لری.)

حقیقت دادی چی سید جمال الدین افغانی په خپل ژوند کی له دغه شانی ماجرا او پښو څخه زیات زوریدلی ؤ نو ځکه دعروة الوثقی په مجله کی ددی مطلب څخه داسی تعبیر کوی:

«لایبعد ان یسخر بالعالم الفاضل اناس لاخلق لهم، الا ویقصدہ بالاضرار من لاذمة له، ولکنهم بانفسهم یهزؤن، وبمصالحهم یضرون، ولایطول علیهم الزمن فی هذا العمل، بل لایلبثون اذا بدت الثمرة الشهية ان یهرعوا لاقتطافها... ولایسعهم بعد ذلك الا الحمد لغارس الشجرة، ثم قال: بل ربما نسبوا الفضل لانفسهم...» ژباړه دا دومره لری خبره نه ده چی په عالم او فاضل باندی بد او ناپوه خلک مسخری وکړی او یا ورته دضرر د رسولو قصد هغه څوک وکړی چی دجامعی سره کوم تعهد، قید او بست ونه لری خو دوی په دی نه پوهیری چی دخپل ځان پوری استهزاء کوی او خاندی او خپلو مصالحو ته ضرر رسوی، دا ثابته شوی ده چی په دغو کسانو باندی په دغه شانی ناوړه رویو کی لږه موده لیا نوی تیره شوی اونه څه ځنډ راغلی وی چی دښو حرکتونو څخه په زړه پوری میوه ښکاره شی داوخت نو دوی د هرچا څخه زیات ددی میوو دټولولو

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

59

او په لاس راوړلو دپاره هاند باسی... له دی څخه وروسته ددغو خطا کارانو نور څه، دلاسه نوی پوره بی له دی چی یواځی د ونی را ایښودونکی ستاینه وکړی. بیا سید جمال الدین افغانی وایی: ډیر کرته دغه کسان داهم کوی چی دټول فضل او خدمت نسبت ځان ته کوی یعنی وایی: دا دده د مساعیو نتیجه ده او په دروغو دنورو خلکو داساسی او بنیادی خدمتونو مصدرځان گڼی.

په دی اساس دتأسف ځای دی چی په ترکیه کی ددینی علماؤ څخه یوتن چی «حسن فهمی افندی» نومیده او دشیخ الاسلام په لقب ملقب ؤ په سید جمال الدین افغانی باندی یی هغه وخت کینه او حسد پاریدلی ؤ کوم چی سید د معارف په مجلس کی دتعلیم او روزنی دخپریدو دپاره ښه په زړه پوری پیشنهادونه کړی ؤ. (ددغو پیشنهادونو زیات ابتکارات درلودل او داصلی استعداد څخه یی دتربیی او تعلیم اسانه عملیه شروع کړی وه څنکه چی دغو ابتکاراتو دټول مجلس دغړو توجه جلبه کړه اودسید جمال الدین افغانی دعلم او فضل څخه یی ترجمانی کوله نو ځکه د حسد کینی او رخی په اساس، حسن فهمی افندی باندی چی په ترکیه کی یی خپل ځان یولوی شخصیت گڼه او دشیخ الاسلام لقب یی گټلی ؤ قهر او غصه راغله او دخپل قهر او غصی دښکاره کید و موقع یی مساعد وخت ته وساتله.) حقیقت دادی چی کینه او حسد دضعف او ډاری څخه پیداکیږی ځکه چی قوی او شجاع سړی ددی له پاره کینه او حسد نه کوی چی کولی شی خپل مطلب ته ځان ورسوی مگر ډارند او بی کفایته انسان نشی کولی چی ښه کاروکړی نو کونښن کوی چی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

دکینی او حسد په اساس جوړ کارونه وران کړی همدا وجه وه چی دحسین فهمی افندی ړنده کینه او حسد وپاریده او دسید جمال الدین افغانی په ضدیی داسلام له نامه څخه ناروا استفاده وکړه او خپل مقابل یی داسلام په خلاف متهم کړه ترڅو خلک ورڅخه متنفر شی، دا جگړه دسید جمال الدین افغانی د هغی خطابی څخه وروسته شروع شوه کو مه چی ده دا خطابه په اواخرو د ۱۸۷۰ میلادی کال چی مساوی د ۱۲۸۷ هجری کال او د رمضان میاشت وه د ترکیی په دارالفنون کی ایراده کړه. که څه هم سید جمال الدین افغانی داحتیاط د پاره خپله دغه خطابه د معارف وزیر او دتر کیی ځینی لویانو ته لوستی وه او هغوی د خطابی پوځ والی او ابتکار ته حیران شوی و او ستاینه یی کړی وه خو بیا هم دراتلونکو تخریباتو مخنیوی ونه شو همغه و چی دجلسی او خطابی د لوستلو ورځ راغله او له هری خوا څخه خلک ددی نادر او لوی عالم څخه کوم چی د خلکو په ژبه او سوبه به غږیده دوینا او خطابی د اوریدو دپاره راغلل. دا خطابه او نوشته خاص ددی دپاره وه چی دفن او صنعت څخه بحث و کړی او هغه روښنا نه کړی چی د فن او صنعت د لیاری د خلکو منافع تامین کړی شی.

په دی خطابی کی سید جمال الدین افغانی د فلسفی او نبوت په هکله یوه مقایسه او مقارنه وکړه اوپه خپل تحلیل کی یی وویلی: فلسفه د ښه بهتر و صنعتونو څخه بهتر صنعت دی او دا په زده کړی او څیړنی لاس به راځی خو نبوت الهی بښنه ده چی الله ج چا ته چی یی و

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

61

غواری دبښنی په ډول ورکوی او یا ددی دپاره څه خاص بندگان غوره کوی، سید جمال الدین افغانی وویلی: نبوت د فلسفی او حکمت څخه بل فرق هم لری هغه داچی نبی د خطایی څخه معصوم او پاک انسان دی چی ده ته بی دکومو مقدماتو له ترتیبه او بی له غوښتنی وحی راغلی وی مگر حکیم او فیلسوف خطا کیږی هم او دی حقیقت ته تر هغه نشی رسیدلی تر څو چی حقیقت ته د رسیدو دپاره زیاد کو ښښی و نه کړی او کله حقیقت ته سره د کو ښښه حتی هیڅ کله نه هم رسیږی. ددی خطابی دایرادولو څخه وروسته حسین فهمی افندی د خپلی کینی زهر هره خوا وپاشل او ویلی: سید جمال الدین په دی عقیده لری چی نبوة د صنعتونو څخه یو صنعت دی، دی افندی دمسجدونو واعضان او ددین ساده علما د سید جمال الدین افغانی په ضد و پارول تر څو پری هجوم راوړی او په کفر او الحادیی متهم کړی.¹

سید جمال الدین افغانی د خپل ځان څخه ددفاع له امله د حسین فهمی افندی دبهتان محاکمه و غوښتله. دهغه وخت جریدو ددوی په اختلافات کی د لوستونکو دپاره ښه دلوستلو شیان برابرولی شول، نو کونښنی و شو چی ددی اختلاف په متعلق څه جوړ او یا څه زیات شی. هغه وخت دترکیبی خلک ټول دوه ځایه شول، یوی خوا د حسین فهمی افندی پلوی کوه او بله دده مقابل سید جمال الدین افغانی مرسته کوله. هغه وخت ځینی پوهانو سید جمال الدین افغانی ته وویلی چی صبر وکړه او

---

1. ددکتور محمود قاسم له کتاب «جمال الدین الافغانی» څخه (۱۹-۲۰) صفحو او مخونو څخه استفاده وشوه.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

راتلونکو ورځو ته د حق او باطل د ښکاره کیدو و ظیفه و سپاره مگر ده بی له دی حق واضح شی نورڅه ونه منل. دا جگړه او اختلاف داسی اندازی ته ورسیده چی د ترکیبی صد راعظم داختلفا دقطع کیدو دپاره دپته مجبور شو چی سید جمال الدین افغانی څخه یی و غوښتل او وویلی: مهربانی وکړه داوس له پاره د ترکیبی «استانه» یعنی «استانبول» ښار څخه لاړ شه تر څو چی اختلاف ورک او قراری شی ورته به بیاراشی. دا په ښکاره او ظاهری ډول هغه څه و چی په دارالخلافة ترکیبی کی پینښ شول.

(زما په عقیده او تحلیل که څه هم هغه وخت ترکانو دا مپریالیست او استعمار دخطراتو ددفاع دپاره اسلامی و حدت اویووالی غوښته خو دغه یووالی یی په دی ډول غوښته چی داسلام با داری به دترکانو په لاس کی وی او د هغه وخت دترکی نظام اویان به په خپلو کړو اووړوکی خپل واکه وی خو سید جمال الدین افغانی دواقعی اسلام دپاره کار کاوه او داسلام په نامه د ناروا استفادو سخت مخالف و، به دغه لپاره کی دده تحریک په ټولی ترکیبی کی سخت تاثیر واچوه نو په دی اثر ترکیبی نظام دسید جمال الدین دتاثیر او تحریک څخه په سخته ویره کی ولویده نو د حسین فهمی افندی په شانی دینی علمائی دده په ضد تحریک کړل، اختلاف ئی پیدا او زیات ئی کړه او په دی بهانه یی سید جمال الدین افغانی دترکیبی د خاوری څخه وویسته)

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

63

**دترکیې څخه دسید جمال الدین افغانی وتل او اول حجاز اوبیا
مصر به دده تلل**

سید جمال الدین افغانی د قهر او غصی په حالت کی دترکیې څخه لار او یا و شړلی شو دی اول حجاز ته لاره او هلته یو څه لږه موده پاتی شو خو څنگه چی دهغه ځای هوا د ده دصحت سره برابره او ملائمه نه وه نو د دوم واره لپاره ئی مصر ته د تللو اراده وکړه او مصر په خوا روان شو.

مصر ته دوهم وار سید جمال الدین افغانی رسیدل او هغه حالات چی ده ته په مصر کی داخل پیښ شول .

کال ۱۸۷۱ میلادی ۲۲ د مارچ میاشتی مساوی داوائلو د ۱۲۸۸ هجری کال ؤ چی سید جمال الدین افغانی مصر ته ورسیده.

دا هغه ورځی وی چی په مصر کی د مصر صد راعظم «ریاض پاشا» ؤ او په «ناظر النظار» یادیده. باید دابنکاره کړو چی ریاض پاشا سید جمال الدین افغانی مصر ته د تگ له امله مایل کړی ؤ اودا ئی ور ته بڼه بڼکاره کړی وه چی په مصر کی استوگنه و کړی.

ریاض پاشا په ترکیه کی دسید جمال الدین افغانی سره پیژند گولی پیدا کړی او ورسره ئی کتنه کړی وه ریاض پاچا په سید جمال الدین افغانی کی دا استعداد لیده چی دغربی خطر په مقابل کی د مصری عامی رأیی د تحریک دپاره په ده اعتماد کیدی شی یعنی غربی هغه خطر چی آثار او علائم ئی دمصر په چاپیریال کی بڼکاره کیدل.

ریاض پاچا داقتصادی،سیاسی، او فکری نهضت او پر مختگ دپاره زبڼسته زیاته هڅه درلوده او په دی ئی باوروو چی سید جمال الدین افغانی کولی شی چی د خلکو

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

وطني او ملی غیرت او میرانه روښانه او وپاروی؛ ځکه چی ده په ده کی دا توان لیده چی کولی شی دحقوقو دمطالبی دپاره خلک انقلابی حرکت ته وادار کړی نو کله چی سید جمال الدین افغانی مصر ته راغی دمصر حکومت دده ښه هرکلی وکړه او په میاشتی کی ئی ورته لس پونډه معاش و ټاکه او له بلی خوائی داستوگنی یو داسی ځای ورته برابر کړه چی که وؤغواړی خپلو شاگردانو ته په کی درس هم ورکړی.

وایی: دی په ازهر کی اوسید، خو بیا له هغه ځایه څخه لاړه وایی: دی په «خان خلیلی» او یا په «حارة اليهود» منطقو کی اوسیده ځینی وایی: دده دا زهر علماؤ تر منځه داسی مناظری او بحثونه را غلل چی دنفرت موجب شول.

حقیقت دا دی چی سید جمال الدین افغانی به ازهر ته بی دزیارت او کتنی په ډول نه تلو او دازهر څخه دده کتنه هم یوازی دجمعی په ورځ وه خو سره ددی هم دته له هری خوا شاگردان او طالبان راغلل او ورڅخه دوی باندي دده تاثیر دسیاسی له اړخه زیات وؤ.

په هغه وخت کی دسید جمال الدین افغانی مجالس او صحبتونه معروف او مشهور دی او دده داسی عادت وؤ چی ورځ به ئی په کورکی تیروله خو همدایچی شپه به راغله ، په خپله امسا باندي به ئی تکیه کوونکی (ازبکیه)محلې ته نژدی دقهوی دکان په خوا روان شو، دا دکان د «قهوة البوسته» په نامه یادیده هلته به دی کیناسته او نور شاگردان او ملگری به ئی لکه د نیم دائری په شکل ورڅخه چاپیره شول دده په شاگردانو او ملگرو

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

65

کښی دلغت، شعر، منطق، طب، کیمیا، تاریخ، جغرافی، هندسی، او د طبیعی علومو د زده کړی کسان و دوی به د سید جمال الدین افغانی څخه په دغو علومو کی د قیقی پوښتنی کولی او ده به ورته دهری پوښتنی او اشکال په مقابل کی په سلیس عربی ژبی ځواب ویلی دده ځوابونه لکه دسیلاب په شانی بی دکوم خنډ او ځنډ څخه بهیر درلوده چی په اوریدونکو به ئی دهشت او تاثیر اچوه او د هر اعتراض کوونکی او پوښتنی کوونکی دپاره په ئی قناعت ورکولو دا جلسه او علمی غونډه به دشپی تردیره وخته پوری روانه وه او په آخر کی ئی د قهوه خانی پیسی ورکړل، بیر ته به خپل کور ته وگرځیده.

سید جمال الدین افغانی کله چی داسماعیل دقدرت په وخت کښی دمصریانو په احوال او مسایلو پوه شو، نو ددوی په وران ویجاړ او بدی و وضعی متأثر شو او په دی ئی باور راغی چی دمصریانو د بیداری دپاره بی له تعلیمه بله لاره نشته ده ځکه چی جهل ددښمن کلک ملگری دی.

سید جمال الدین افغانی هلته دوطن د اولادونو ترمنځه دمرستی او تساند اساسونه کینودل ځکه چی هغه وخت مصریان دسختو لانجو سره مواجه و، دوی به دا عقیده درلوده چی دخپلو پاچایانو غلامان دی، دوی دظلم په مقابل کی بی له رضا او اطاعت څخه بله چاره او حق نه لری، ددوی داکثرو سره دیووالی او خپلو حقوقو د ژوندی کولو او اخستلو فکری نه و، حتی که چیری هغه وخت مصریانو پاچایانو دا منلی وی چی خپل ولس دخانه سره دوطن دمصالحو دټاکلو په فیصلی کښی شریک کړی او ددوی دپاره پارلمانی مجلس جوړ کړی نو به یو عجیب

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

حالت پیدا شوی و ځکه چی چپ او معارض حزب اثر به نوی او دپارلمان غړی به ټول بنی خواته تولیدل، ټول به لکه دکڼو په شانی استعمالیدل او دپارلمان هر غړیی به دوطن څخه دفاع او دحاکم سره مناقشه، بحث او حساب کول کم عقلی او بی ادبی گڼله.

نو په دی اساس دسید جمال الدین افغانی په نزد عبث او بی فائدی کار ښکاریده چی په مصر کښی داصلاحاتو په منظور سیاسی او پارلمانی تنظیم برابر کړی بلکه دهری څه نه اول دا ضروری کار و چی دزرونو او فکرونو دروزنی او اصلاح کار برابر شی ځکه که خلک یو واری پوه شی بیا نو دخپل حکومت جوړول ورته آسانیری نو په دی اساس سید جمال الدین افغانی ته دا جوته شوه چی دا خبار او خپرونو دلیاری عامه افکارښه اصلاح کیدی شی ښه تاثیر اچوی او دافکارو دتحریک دپاره ښه لاره ده نوځکه ئی دځینو جریدو په پیداکولو او خپرونو کی کونښنې و کړه او دخپل څه پیروانو سره ئی دا غوټه کړه چی دمصر په نامه یوه جریده راوباسی نو په مصر کښی ئی ددی جریدی دخپرونی کار برابر او ادیب اسحق ئی دلیکلو ریاست په غاړه واخیست څه موده وروسته ده مناسبه و لیده چی د«اسکندریه» ښارد «قاھری» څخه دا خبار ویستلو دپاره ښه مساعد دی نو دا دیب اسحق څخه ئی و غوښتل چی هلته لاړ شی او «دسلیم نقاش» سره د(التجارة) په نامه د بلی جریدی په خپرونه کی مرسته وکړی او دخپلو شاگردانو امام «محمد عبده» او «ابراهیم اللقانی» څخه ئی وغوښتل چی په دغه دواړو جریدو کی دتوان په انداری خپلی اجتماعی او ادبی مقالی خپری کړی.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

67

دا وخت سید جمال الدین افغانی کونښن کوه چي په سياسي او اجتماعي موضوعاتو کي ليکنی وکړی کله چي دغه حرکت دده دشهرت او فعاليت د څرگندیدو دپاره لوی عامل شو، هغه وخت سید جمال الدین افغانی خپلی لیکنی کله په خپل اصلی نوم او کله ئی په مستعار نوم «مظهر بن وضاح» خپری کولی لکه چي دده سياسي لیکنو لویه هنگامه او آوازه پیدا کړه دغو خپرونو په مصر کي زیات تاثیر واچوه او انگستان ته هم صادریدلی.

په دی مقالو او خپرونو کي سید جمال الدین افغانی دشرق په استعمار کي دانگلیسانو غدر ښکاره تحلیلولی او ددوی دهغو دسیسو څخه ئی پرده پورته کوله کومی چي په کمزورو ملکونو ئی دخلکو او ددوی دحاکمانو ترمنځه تفرقی اچولو کار کولو.

سید جمال الدین افغانی دا واضحه کړه چي امپریالیستی استعمار دا دعوی کوی چي غواړی دکمزورو قدرتونو ساتنه او حمایه وکړی خو په زړه کي دخلکو دتیت او پرک کولوآرا ده لری.

دوی په عین وخت کي مهربانی، داصلاحی کونښنونو، دظلم د رفع کیدو او دخلکو د ژوند دښه کیدو تظاهر کوی مگر په زړه کښی د امپریالیستی داستعمار راوستلو تصمیم لری. دی مقالو او خپرونو دانگلستانو توجه او اهتمام تر داسی اندازی جذب او جلب کړه چي په انگلستان کي د احرارو دیمکرات د حزب رئیس «گلاډسون» دسید جمال الدین افغانی مقالو او خپرونو ته د اشاری په ترڅ کي وائی چي دی په اسلامی نړی کي د فکرتی تحریک د لویو رهبران څخه دی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

دسید جمال الدین افغانی سیاسي ټولې بنوونې ویناوې، خپروني او تحریک دځمود دمنځه وړو او دعمومي بیداري او یقظت دپاره ؤ، همدا وجه وه چې دمصريانو دبد حالی څخه یادونه کوله او بی له بی حوصله کېدو څخه به ئی مصريانو ته ویلې: نژدی ده چې دوی دغلامی او بردگی له بنده څخه خلاص شی ده په ښکاره ډول مصريان تر ټل د بی زړه توب شرم او عاریی ورته ورکوی او دانگستانو او تیر و زمانو دټولو هغو ولسونو داستعمار څخه ئی ډا رول کوم چې ددوی په سرئی باداری او حکومت کړی وی.

سید جمال الدین افغانی به مصريانو ته ویلې: دا ولی دوی دخواری ورائی او ذلت ژوند قبلوی؟ او بیا دوی ددغه شانی ذلیلی وضعی دمنلو دپاره خپل ځان په داسی سستو دلائلو غولوی چې وائی: دا د دین لارښونه ده؛ لکه چې وائی: «انهم قوم صابرون راضون بما قسم الله لهم» ژباړه دوی دالله پاک په قسمت کی چې دوی ته ئی ورکړی صابر او راضی قوم دی. سره ددی چې دوی دسر په ستوگو وینی چې واک لرونکی ددوی دغلط صبر او توکل په حالت کښی هم په دوی قساوت او بی رحمی کوی.

سید جمال الدین افغانی د مصريانو په هکله وائی «لوکان رای هذه الرعية قليل من الاعتداد بالنفس، والاحساس بالكرامة لماقبلت الذل و الضنك. اليس عجبا ان يضحك هؤلاء القوم في حين يجدر بهم البكاء لقد الفوا أن يقابلوا المصائب بالمرح و الابتسام»

ژباړه: که چیري دغه ملت څه لږه اندازه خپل ځان باندي اعتماد او دکرامت احساس درلودلی نو به ئی دغه

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

69

شانی ذلت او ساده توب نوی منلی آیاد تعجب خبره نه ده چی دوی د ژړا په موقع کنبی خاندی حقیقت دا دی چی دوی دمصیبت او لانجی سره په ټوقو خدا مقابله کوی.

باید وویاوو چی دا یوازی د مصریانو خاصه نه ده بلکه په عام او متفاوت ډول په ټولو شرقیانو کی داصفت لیدل کیږی لکه چی مرحوم «الکواکبی» دشرق خلکو دپاره وایی: «هل لكم فی هذا الصبر فخرا و لكم علیه أجر؟ كلا والله انما انتم وهمون، لیس لكم الا القهر فی الحیاة، وقبح الذکر بعد الممات، لانکم ما افدتم ولاستفدتم من الوجود، بل اُتلفتم ماورثتم عن السلف و صرتم بئس الواسطة للخلف..تشکون الفقر ولا سبب له غیر الکسل،هل توجون الصلاح وانتم یخادع بعضکم بعضا ولا تخذعون الا انفسکم، ترضون بادنئ المعیشه عجزا ، وتسمون قناعة، و تهملون شئونکم تهاونا وتسمونه توکلا لماذا تحکمون فیکم الظالمین حتی فی الموت؟ ألیس لكم من الخیار ان تموتوا كما تشاءون لا كما یشاء الظالمون؟ هل سلب الاستبداد ارادتکم فی الموت؟»

ژباړه آیا تاسو ته په دی بی معنی صبر کی کومه فایده او افتخار شته دی؟ نه خیر په واللہ چی ډیر بدخیال او تو هم کوی، تاسو ته له دغه بد عادت څخه په ژوند کی بی له قهر او غضبه اودمرگ څخه وروسته بی له بدی یادونی بل څه نشته دی . که تاسو دخپل ځان څخه دځان او دنورو دپاره کومه گټه وانه خستله بلکه دپلرو میراث مو ضائع او داوладو دپاره بده واسطه شوی..... تاسو د فقر او عاجزی څخه شکایت کوی او په دی نه پوهیږی چی ددی سبب او علت بی له تنبل توب څخه بل څه نه دی. ایا تاسو د

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

اصلاحاتو هیله لری حال داچه تاسو یو تر بله غولونه کوی او په دی نه پوهیږی چی خپل ځان غولوی، تاسو دکمزورتیا په وجه په ټیټ او پاتی ژوند راضی ئی او دا د قناعت په نوم یادوی، خپل کارونه مو دسستی او تنبلی په واسطی پری ایښی دی او بیا ئی دتوکل په نوم یادوی...دا ولی ظالمان په تاسو باندی حتی دمرگ په حالت کی هم مسلط دی آیا تاسو د دی واک نه لری چی په خپله خوبنه مړه شی نه دظالمانو په خوبنه، نه پوهیږم چی دا، ولی استبداد له تاسو څخه اراده اوواک حتی دمرگ په حالت کی هم سلب کړی دی؟

سید جمال الدین افغانی هغه وخت په اروپایی هغو دولتو باندی تهاجم او حمله کوله کوم چی دمصریانو په کارونو کی مداخله کول غوښتلو.

سید جمال الدین افغانی دا احساسوله همدا چی احزاب لپاره جوړه شوی نوی چی دمشرانو ترمنځه ئی اختلافات پیداشی او ورڅخه ښه مخلص عناصر ووخی خوسره ددی هم څنگه چی په مصر کی حزبی حرکت روان او مسلم حقیقت او واقعیت ؤ نوڅکه دی په کال ۱۸۷۸میلادی کی مجبوره شوی چی په (الماسونی) حزب کی چی یو تربله ئی کلک روابط درلودل دا حل شی. حتی چی دی وروسته دلری مودی څخه ددی حزب در ئیسانو څخه وگرځیده^۱ خوڅنگه چی سید جمال الدین افغانی نشول کولی چی داسی ډارنو او سستو ملگرو سره کار

1. داستاد احمد امین د تالیف - زعماء الاصلاح فی العصر الحديث (۷۲-۷۳)

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

71

وکړی نو ځکه ئی یو وطنی او ملی ټولنه جوړه کړه او په هغه کی ئی خپل شاگردان او پیروان راټول کړل چی شمار ئی دری سوه غړو ته رسیده او ده ئی ریاست په غاړه واخیسته، په دی حزب کی دخپلو حقوقو د غوښتنی تحریک شدت پیدا کړه، په دوی کی د آزادی سره دمینی او علاقی تلقین زیات شو او سید جمال الدین افغانی دخپل حزب غړی دیته لمخول چی د پاچایانو او واگ دارانو د مراقبت او کنترول دپاره د قانونی ژوند مطالبه او غوښتنه وکړی همدا وجه وه چی توفیق پاشا چی دمصر ولوی واکدار اسماعیل زوی ؤ دسید جمال الدین افغانی دلیدو غوښته وکړه او په دی کتنه کی ئی ورسره وویلی چی دی په یقینی ډول دمصريانو خیر او سعادت غواړی.

او دمصر د نهضت او پرمختگ سره علاقه لری خو څه وکړی چی په خپله ومصرو لس دخپل پرمختگ څخه غافل او جاهل دی نو دی به په یوازی څه وکړی شی؟ سید جمال الدین افغانی په ځواب کی وویلی:

اجازه راکړه چی تاسو محترم امیر ته په آزادی، صراحة او اخلاص ووايم دمصر ولس لکه د نورو ولسونو په شانی دجاهل، غافل او بیکاره څخه خالی او پاک نه دی خو دعالم او عاقل څخه محروم هم نه دی نو په کوم خالی نظر چی ته مصری ولس او خلکو ته گوری هغوی هم همغسی تاسو لوی جناب ته گوری خو که تاسو ددی مخلص نصیحت قبول کړی او په دی کار باندي چالا کی وکړی چی د شورا لیاری خلک د وطن په بنیادی نظریی حرکت او عمل کی شریک شی دا کار به ستاسو قدرت محکم او سلطنت ته به مو داوم ورکړی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

په ظاهر کی توفیق داسماعیل ددی نصیحت قدر او مننه وکړه او دا وعده ئی وه کړه چی که دده وخت راشی دداسی اصلاحاتو دپاره به اقدام وکړی ځکه چی په دی وخت کی ټول اختیار دده د پلار اسماعیل سره دی. دسیدجمال الدین افغانی او دتوفیق تر مینځه دغه رابطه ددی سبب شوه چی د توفیق مننه زیات وشوه؛ ځکه چی دده په خوا دمصر د لویو منصبونو رتبو خلک متوجه شول او دعلم خاوندان کوم چی سیاسی او اصلاحی افکار ئی نشرول ورسره ملگری شول.

له بلی خوا په همدی وخت کښی داجراء ټوله پلوه داسماعیل ظلمونه او ناپوهی داسی اندازی ته رسیدلی وه چی خلکو داسماعیل لری کیدل غوښته حتی چی وائی وضع تر داسی اندازی ورا نه شوی وه چی سید جمال الدین افغانی دخپل شاگرد محمد عبده څخه و غوښتل چی اسماعیل ووژنی. لکه چی محمد عبده په دی اعتراف کړی دی چی سید جمال الدین افغانی داسماعیل دلری کیدو دپاره زیاته هڅه درلودله او له ده څخه ئی دهغه دوژلو غوښتنه کړی وه. وائی: محمد عبده هم د خپل استاذ امر د تنفیذیدو اراده درلودله خو ده لا تر څو دا کار نه وکړی چی په کال ۱۸۷۹ میلادی ۲۶ دجولائی میاشتی د«الاستانه» یعنی «استانبول» څخه داسماعیل د معزولیدلو خبر ورسیده او په همدی ورځ ددی خبر ورسیده چی توفیق د«خدیو»، یعنی دلوی والی او امیر په حیث مقررشود. توفیق په اوله خطابه کښی داسی ښکاره کیده چی دی دسیدجمال الدین افغانی سره په خپلو وعدو کی وفاکوی هغه داچی ده وویلی دی به ضرور په مصر کی

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

73

پرمختګ راوولی، قرضونه به خلاصوی، تعلیم به خپروی او پارلمانی حکومت به منځ ته راوولی لیکن وروسته دیوڅه مودی څخه ښکاره شوه چی توفیق د رایی، عزم او ارادی له پلوه سست او سخت متردد انسان ؤ. توفیق په خپلی چوکی ډاریده او په خپلی وعدی ئی عمل ونه کړه؛ بلکه د مصر څخه ئی دسید جمال الدین افغانی دشرلو او فرارولو تصمیم ونيوه.¹

دهغو خدمتونو خلاصه او مجمل کوم چی په مصر کی سید جمال الدین افغانی او د مصر ملی او وطنی حزب انجام کړی دی

سید جمال الدین افغانی په مصر کی اته کاله پاتی شو او په دی موده کښی ئی دمصر، مصریانو، شرق او شرقیانو، اسلام او مسلمینو بلکه دټول انسانیت دپاره زینت زیات نه هیریدونکی خدمتونه ترسره کړل لکه چی شیخ «محمد محلاتی الفروی الفارسی» په خپل کتاب «گفتار خوش یار قلی»² کښی مصر دپاره دسید جمال الدین افغانی دخدمتونو څخه دده داستو گڼی په موده کی په لاندی ډول یادونه کوی:

شیخ محمد عبده زیات دسید جمال الدین افغانی دشخصیت د تاثیر لاندی راغی اولکه دسورپی شاگردانو په

---

1. دا مطلب ((التاریخ السری لاحتلال البریطانی لمصر)) کتاب په (۳۵۴)صفحه کی دمحمد عبده دهغی وینا څخه لیکلی ده کومه چی ده کال ۱۹۰۳ میلادی دمارچ دمیاشتی په ۱۸ په خپل کور کښی ور باندی بحث کړی دی.

2. داکتاب ((نجف اشرف)) کی کال ۱۳۴۰ هجری، ((العلویه)) مطبعی کی استاد محمود په کونښن چاپ شوی دی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

شانی ئی تابع او ورسره ملگری شوله ده خخه ئی دفلسفی، علم کلام، فقه، اصول او نوی فلسفی علوم او دمعاصر عصر داصولو مبادی یادول او دده ملگرو «عربی پاشا»، «المهدی» او دده نور وشاگردانو او په مصر کی زیاتو مثقفینو دمصر دنجات، آزادی، دخلکو درفاهیت او دوطن دخیر اوسعادت دپاره په فعالیت شروع کړی وه، هغه وخت سید جمال الدین افغانی داسی ښکاره کیده لکه چی دعیسی ددم اودموسی دلاس په شانی تاثیر لری، دده وینا په خلکو کی زیات قوی تاثیر اچوه اوکله چی ده ملی اووطني حزب جوړ کړه په پوره ذوق مصری خوانان په کی داخل شول، دده لیارښونو د نفسونو د تهذیب دپاره پوره تاثیر اچوه، ده دمصریانو په زړه کی داسلام مینه خښه او دمسلمانانو دیووالی دپاره ئی عملی اقدام وکړه، ټولو باور وکړه چی ددسید جمال الدین افغانی دنصائحو په پیروی کی داسلامی امت دژوند راز پروت دی نو مصریانو دده دبلنی مننه اوپوره قدردانی وکړه، دمصر اسلامی خوانان ورباندی را ټول شول. ځکه چی ده دسعادت په هغه کلی چی دده په مبارک لاس کښی وه ددوی مشکلات حلول.

په مصر کی دمصر دملی او وطنی حزب اولی جلسی دده په ریاست غونډه وکړه، ددی حزب تنظیم نهایت دقیق ؤ، غلو او وران کارانو نشول کولی چی ددی حزب په صفوفو کی داخل شی او ددی حزب په غړو دا حرامه شوی وه چی دحزب په وسیلی ځان ته ناروا شهرت او اعتبار پیدا کړی او یا دا جنبیانو داخلاقو پیروی او ږوند تقلید وکړی. دی حزب په خپلو دغو شرایطو خلک تلل، معلومول او دښو او بدو امتیاز ئی کولو.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

75

حقیقت دادی چی دمصر وطنی او ملی حزب غړی دکبر او غرورڅخه زیات لری او په ټول قیمت دوطن دخدمت او اعتلا په لپاره کی ایثار او قربانی ته آماده او حاضرؤ، سید جمال الدین افغانی ددوی په مشری د لیاربنوونی او تشویق کارکولو او ددوی حرکت ورځ په ورځی مخ په وړاندی روان ؤ. هغه وخت دمصر د وطنی او ملی حزب غړی په یو روایت دری سوو او په نورو روایتو له دی شمار څخه څه لږ ؤ سید جمال الدین افغانی به په غونډو او ټولنو کی خلک دخپلی وینا او تحلیل په وسیلی په هغو حقائقو پوهول چی اسلام په مبین دین او شریعت کی دمسلمانانو خیر عزت او رفعت پروت دی، ده به خپلی دغه مؤثری ویناوی او خطابی وخت په وخت ایرادولی او دا به ئی ثابتوله چی اسلام دخپل مبین کتاب قران کریم په وسیلی خلکوته دبشری طبیعت دمادی او معنوی اعتلا او بښیگڼو لیاربنوونه کړی ده.

سید جمال الدین دا روښانوله چی زمونږ اجداد او اسلاف هغه وخت د عزت او سیادت لوړی مرتبی ته رسیدلی ؤ کوم وخت چی په دی کتاب ئی تمسک او کلک عمل کړی ؤ، په حقائقو ئی راغونډ شوی او اصلی اهداف ئی روښانه کړی ؤ خوکله چی ددی برابری لپاره څخه منحرف شول او احکام ئی شاته وغورزول نو دژوند دغه شانی ټیټی مرتبی ته ولویدل ځکه چی الله پاک دیو قوم بڼی گڼی ترهغه وخته نه بدلوی ترڅو دوی په ځان کی بدلون راولی او د بدبختی په خوا متوجه نه شی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

سید جمال الدین افغانی وائی: د اروپایانو څخه شکایت او هغوی په دی متهم کول چی ددوی دانحطاط او پاتی کیدوسبب شول غلط دی ځکه چی مسلمانان ترهغه وخته خوار او بدبخت شوی نه دی ترڅو چی ئی دسمی او محکمی لپاره څخه انحراف کړی نه دی.

لدی څخه وروسته سید جمال الدین افغانی دبدبختی څخه د مسلمانانو دخلاصون ممتازه لپاره روښانه کړېده او هغه لکه چی قران کریم وائی دخدای په متین دین باندی محکمی منگلی خښول دی. سید جمال الدین افغانی دمصر دوطنی او ملی حزب په پنځلسمه غونډه کی دخطابی په منبر پورته شو او په خپلی وینا ئی داسی پیل وکړه:

بی شکه چی تا ویلی دی اوستا وینا حقه ده «والذین جاهدوا فینا لهن دینهم سیلنا و ان الله لمع المحسنین»
ژباړه هغه کسان چی زما په لپاره کی کوبښن کوی هغوی ته خپله لپاره بنیم او ضرور پاک الله دصالحو کسانو سره دی.

څنگه چی زما بلنه دهغو پاکو ارواحو په خوا متوجه ده کوم چی دلته سره راغونډ شوی دی او زړونه ئی ستا د مهربانی رضا په خوا د اخلاص اطاعت لری نو الهی ماته دخپلی حق وینا په مطابق او د هدایت دلیاری په خوا ښودنه وکړه.

ای محترمو: په دی پوه شی چی دانسان له پاره بهتر مد نیت او دسعادت سمه لپاره بی دقرآنه په لاس نه راځی نو قرآن کریم یو مقدس دستور او قانون دی، دا دټولو اشرفو ادیانو خلاصه او ترقیاته پوری دسماوی ادیانو

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

77

ختمونکی او قاطع برهان دی او په دواړو دارینو کی دسعادت او په دواړو ژوندونو کی دنجات تضمین کوی نو افسوس زمونږ په حال چی څنگه ددی دحقیقت څخه غافله شلو.

دی دستور او قانون زمونږ اسلاف او پلرونه دسعادت اوعزت په لیاره کی هغو دډیرو لورو مرتبو ته ورسول که څه هم دوی زمونږ په اندازه مدنیت ته نه ؤ رسیدلی نوولی او په څه مونږ دا شاته وغورځوه او یوازی دجمعو په شیو په قبرونو باندی ئی دتلاوت او لوستلو اکتفا کوو، ددی تلاوت او لوستنه ددی وسیله شوه چی روزه لرونکی ورباندی ځان مشغول وساتی او اطفال ورباندی په مکتب کی قرار او آرامه شی.

مونږ تش له دی څخه دتعویذونو نذرونو او خیراتونو کار اخلو، د دروغو قسمونو دپاره مو وسیله گرځولی ده، دکار دروانیدو او یاد سوال دپاره مو ذریعه کړی ده، دپرو دغاړو بنایست، دناوو امبیل، دنانواپانو ساتونکی، دمسافرانو محافظه کوونکی، دپیرانو دساتنی وسیله، دمجلسونو بنایست، د بریالیتوب لینده، دپهلوانانو مرسته کوونکی په مختلفو ښارونو کی دتجارت متاع، دکتابو دخرڅونکو پانگه، دیوکور څخه بل کورته دتبرک دپاره نقلول او په کوڅو کی درذیلو کوډگړو سړو او ښځو دپاره مو د لاس آله او وسیله گرځولی ده.

آه افسوس! د قران یو سورة چی ددری آیتو نو څخه زیات نه ؤ یعنی د «العصر» سورة دصفی داصحابو دوری ټولنی دسعادت موجب وگرځیده، هغوی وکړی شول چی دمکی صحراء کومه چی دشرك مرکز او دبتانو کور ؤ

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

دتوحید په خونه او د عبادت دپاره په مصلی او مسجد وایوی... نو ای اه او افسوسه: چی دغه نازل شوی مقدس سماوی کتاب چی دالهی ذات څخه راغلی او دانسانی ټولو نیکمرغیو پانگه ده قدر او احترام ئی لږ شو او دسعدی شیرازی او عمر بن فارض ددیوانونو له کلیاتو او د جلال الدین رومی له مثنوی څخه هم دخلکو په نظر کی کم راځی او توجه دی ته ددغو کتابو څخه لږه شوی ده همدا وجه ده چی دقران دپند، ادب او مصالحو څخه څوک استفاده نه کوی. خو همدا چی خلک دشعر ابیات واوروی سترگی او خولی ورته دتعجب څخه وازی پاتی شی او دقران دتلاوت په وخت کی نه څوک اهتمام نیسی او نه دمطلب دتعقل په خوایی توجه اړوی.

هو: قسم دستا په حق... پاکي ده تالره... تاویلی دی او د تا وینا حقه ده... «نسوا الله فانساهم انفسهم» ژباړه دوی الله له یاده وویسته په واقع کی دوی دخپل ځان گټی له یاده وویستلی (ځکه چی دالله پاک یادونه دانسان دسعادت او نیکمرغی موجب گرځی).

مونږ ته هیر کړی او زمونږ دزړنو آینی ستا داصلی ذات د پیژندنی له پلوشو څخه محرومه شوی... الهی پاکي ده تالره تاویلی دی او د تا وینا حقه ده... ان الله لایغیر مابقوم حتی یغیر وا ما بأ نفسهم» ژباړه الله پاک دیو قوم بنی گټی ترهغه وخته نه بدلوی ترڅو دوی په خپله په ځان کښی بدلون راولی او دبدبختی په خوا متوجه شی.

حقیقت دادی چی مونږ خپله توجه ستا دپیروی له لیاری څخه اړولی ده همدا وجه ده چی زمونږ عزت او سعادت په خواری او ذلت بدل شو نو په تاسو باندی لازمه

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

79

ده چی دلوی خدای دلویو قدرتونو یادونه وکړی ځکه چی دده دنور روښانه پلوشی هغه دی چی په هغو شک او تردد لری کیږی او ورباندی رښتینی مسلمانان دوسواس له تاریکی څخه نجات مومی.

قران دنجات ډیوه ده څوک که ددی په لیار ښوونه لار نجات ئی ومونده او که چا ورڅخه مخالفت وکړه هلاک شو، دا دالله پاک محکمه لپاره ده څوک که ورباندی لاره هدایت ئی ومونده اوکه چا پرینبوده گمراه شو ای خلکو په تاسو باندی لازمه ده چی درسول الله علیه وسلم دوینا ؤ له ویل شوو ملغرو څخه استفاده وکړی ځکه چی دی صلی الله علیه وسلم وائی «اذا اراد الله بقوم سوء اقل منهم العمل و اکثر فیهم الجدل» ژباړه کله چی الله پاک یو قوم ته دبدی اراده وکړی نو په هغوی کی کار او عمل لږ او خلاف جگړه په کی زیاته کړی.

دا هم رسول الله علیه السلام فرمائی: دری شیان دی چی یو مسلمان باید هغه عادی ونه گڼی په کار کښی اخلاص دمسلمانا نو امراؤ ته نصیحت او د دوی دعمومی ټولنی دفیصلو اطاعت.

مسلمانان یو تربله په حیاتی مسائلو کښی تعاون او تساندلری، ددوی عاجزان دنورو په ډاډ فعالیت کوی او ټول دمخالف محاذ په مقابل کی لکه دیوه موټی په شان دی. رسول صلی الله علیه وسلم فرمائی همیشه به قدرت زما د امت په لاس کی وی ترڅو چی دوی دفارس په کورکورانه تقلیدونو وا نوری. دا او داسی نوری تازه ملغری دومره طاقت لری چی یو ه ئی هم دټول اسلامی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

امت د نیکمرغی تضمین کوی. والسلام علیکم ورحمة الله وبرکاته.

کله چی سید جمال الدین افغانی له منبر څخه بنسکته شوده لیدل چی له ډیره تاثیره دجلسی دریمه برخه غږی بی هوبننه شوی دی او نور باقی نزدی ؤ چی خپل واک او جلب له لاسه ورکړی نو سید جمال الدین افغانی ؤ ژړلی او داوینا ئی کوله: «ای وحقک اللهم نسیناک فانستنا انفسنا» ژباړه الهی ستا په حق می دی قسم وی چی مونږ ته هیر کړی ئی چی دا په واقع کی مونږ دخپل ځان منافع هیر کړی دی او دخپلی گټی په ضد فعالیت کوو.

ده خپله دا وینا په پوره جذبی تکراروله حتی چی نژدی ؤ وولیری او هوبنیاری له لاسه ورکړی او په همدا ډول دمجلس حاضر کسان دری ساعته د ژره سنگیدو او بی هوبنی په حالت کی ؤ.

دا وخت دمصر دلوی والی «خدیو» زوم «حسن عطا بیک» سید جمال الدین افغانی ته نژدی شو او دده په مخ ئی معطری او به وپاشلی چی دهغی په اثر بیداره شو او خپله وینا ئی په دی لاندی وینا ختمه کړه: په هرمسلمان باندی چی داسلام او مسلمانانو نجات غواړی واجبه ده چی دقران په احکامو عمل وکړی هغه په دقیق ډول ښه تطبیق کړی دخپلو اسلافو یعنی دصدر اول دمسلمانانو پیروی وکړی او دخپل ځان دنیت په خلوص او اخلاص، دباطن په پاکی او اجتماع په خدمت عادی کړی، دبخل، حسد او بدی طمعی څخه ځان خلاص کړی او ساده ژوند په واجباتو عمل او حرامو څخه اجتناب غوره کړی،

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

81

داهغه پخه وسیله ده کومه چی زمونږ اسلافو د هغی پیروی وکړه نجات او بریالیتوب ئی په نصیب شو.

دسید جمال الدین افغانی ددی تاریخی خطابی په وجهی اوریدونکی وپاریدل او په سخت شوق راغلل نو اول کوم اقدام او کار چی دوی وکړه هغه داؤ چی خپل کور فرش، ظرف، دسپرلی وسایل او زینتی شیان ئی خرڅ کړل او دهغو قیمت او پیسی ئی دمصر وطنی اوملی حزب خزانۍ ته د مرستی او تبرع په ډول ددی دپاره ورکړی چی په عاجزانو، بیچاره گانو، مصیبت رسیدلو او داسلامی امت داصلاح په لپار کنبی خرڅ شی او دحزب دغړو هر غړی داوعده وکړه چی دالله پاک اطاعت او پیروی به کوی، دقران لپار نبونی به تطبیقوی، هره ورځ به کم ترکمه د قران یو حزب لولی، دقران په مفاهیمو کی به پوره دقت او تدبیر فکر کوی او ددی لاندی اساساتو په مطابق به خپل حرکت عیاروی:

- ۱- فرائض، نوافل به اداء کوی او دجمعی او جماعت باندی لمونځ کول به په ځان لازموی.
- ۲- په نبو کارونو کولو باندی به امر او له بدو کارونو څخه به خلک منع کوی.
- ۳- خلک به داسلام دین ته بولی.
- ۴- دسما وی اهل کتابو په مقابل کی په مجادله نه کوی مگر په نبی رویی اونیکی لپاری سره.
- ۵- دفقراؤ سره به احسان کوی.
- ۶- د محتاجانوسره به دتوان په اندازه مرسته او معاونت کوی.
- ۷- صله رحمی به کوی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

- ۸-دمریضانو د حال او احوال پوښتنه به کوی.
  - ۹-دمسافرو ملگرو احوال به اخلی.
  - ۱۰-دسفر څخه راغلو ملگرو هرکلی به کوی.
  - ۱۱-زکات به ورکوی.
  - ۱۲-جاهل ته به لپاره ښیې او غافل به تنبیه کوی.
  - ۱۳-خپل ځان بی دردی او بدو خصلتونو څخه پاکوی او په خاص ډول دغره کیدو، کبر او یوازی خپل ځان لیدل اوداسی نورو بدو او صافو څخه.
  - ۱۴-د نورو له خطاؤ څخه به عفو او تیریدل کوی.
  - ۱۵-قهر او غصه به سر وی (حوصله به کوی)
  - ۱۶-بی فایدی او چاڼی کارونو څخه به ځان ساتی.
  - ۱۷-ددی حزب هرغړی به دخپلی یادونی په کتابچه کی د یادونی دپاره دالاندی مواد لیکی:
- (الف)فقیر سره احسان.
  - (ب)دغریبانو پوښتنه.
  - (ج)دراتلونکی هرکلی.
  - (د)دمسافرانو ضروری کارونو حال او احوال ته رسیدل.
  - (ه)په ښو کارونو امر.
  - (و)صله رحمی.
  - (ز)دمریض پوښتنه.
  - (ح)جاهل ته لپارښودنه.
  - (ط)غافل تنبیه کول.
  - (ی)داهل کتابوسره په ښی طریقی مناقشه او بحث.
  - (ک)دفسق او بدکاری څخه توبه.
  - (ل)دبدکارمحوه کول.
  - (م)دخطاڅخه عفو.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

83

(ن) دقهر او غصی سرول.
(س) اسلام ته دکافرانو لیارښوونه.
(ع) دحق اداء.

دا مواد به په همدغه ډول دحزب هرغړی دځانه سره لری او عمل به ورباندی کوی او د عمل نتیجه به ئی ثبتوی او دحزب مرکز ته به دخپلو کارونو راپور ورکوی او د مصر دوطنی حزب مرکز به د راپورونو خلاصه باسی ترڅو دحزب عمومی غونډه دخپل حزب د فعالیتونو په ثمری او نتیجی پوه شی لکه چی دحزب غړو دا لیارښوونی عملی کړی اویا مرکزی کمیټی دحزبی فعالیت نتیجه په لاندی ډول وویستله:

۱- نوی زره ایرانی تومان چی ۱۸,۰۰۰ مصری پونډونو سره برابریدل دمصری وطنی اوملی حزب غړو دتبرع اومرستی په ډول نقد را غونډکړل.

۲- دهغو مریضانو شمار چی دحزب غړوئی پوښتنه او مرسته ورسره کړی وه، یوزرو پنځه سوه پونډو ته ورسیدله.
۳- دهغو مسافرو او دوطن څخه لیری کسانو شمارچی دحزب غړوئی دحال او احوال پوښتنه کړی اولازمه مرسته ئی ورسره کړی وه پنځه سوه تنوته ورسیده.

۴- دهغو مشکلاتو او احتیاجاتو شمارچی حل شوی دولس زره حاجاتو ته ورسیده.

۵- دهغو کسانو شمار چی دشرابو دخکلو او دلمونځ دترک کولو څخه ئی توبه کړی وه پنځه ویشت زره تنو ته ورسیده.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

۶- ټولو هغو کسانو چی په انګلیسی ادارو او موسسو کی کار کولو دخپلو کارونو څخه لاس واخسته او دمصر ملی حزب د مجاهدینو سره یو ځای شول.

۷- کوم هغه لوی کسان چی دمصر وطنی حزب دمرستی دپاره دخپلو عیشونو څخه تیرشول اواضافه مال ئی دحزب خزانی ته وسپاره پنځه سوه تنه ؤ.

۸- هغه تجار چی د افلاس په وجهی ورسره مرسته شوی وه پنځه او یا تنو ته ئی شمارپورته کیده.

۹- دهغو بی چاره بی کاره او بی وزلو کسانو سره چی مرسته شوی وه شماری دوه سوه شپرتنو ته ورسیده.

۱۰- دیهودو او نصاراؤ شمارچی مسلمان شوی ؤ یو سل او شل تنوته ورسیده.

۱۱- د اسلام دبلنی دپاره څلور څلوینت غونډی وشوی.

۱۲- دیوسلو شل اجتماعی او عقلی مشکلو موضوعاتو دپاره دحل لپاره پیداشوی، نظریه او مشوره ورکړل شوی وه.

په دغه ډول ورځ په ورځی دژوند په هره برخه کی دمصر دوطنی حزب داجتماعی خدمتونو ګراف اوچتیده او د فعالیت دایره ئی پراخیده. لکه چی دبریطانیا مستشار لورد «کرومر» هم په دی پوه شوی ؤ چی دبریطانیا نفوذ په حیرانوونکی ډول له منځه ځی او دانګلیسانو تجارت ډیر سخت تاوانی شو.

دافریقا په قاره کی مسیحی مبشرینو او علما ؤ ته دا ثابته شوه چی دمصری وطنی حزب فعالیتونه څوڅو چنده

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

هغو فعالیتونو اندازی ته رسیری چی دوی په ډیرو کلوکی ترسره کړی ؤ.

باید ووايو چی دمصر دوطنی حزب فعالیت هغه وخت تر داسی اندازی ورسیده چی انگلیسی مؤظف مامورین ئی په سختی ویری کښی واچول ځکه چی دوی کتل چی مصریان نه غواړی ورسره مرسته وکړی او په دی وجهی ددوی کارونه دسختی ناکامی سره مخامخ شوی لکه چی دا احساس په مصر کی دانگلیسانو تجارتي شرکتونو کولو او مصریانو دوی داسلام او قران دښمنان گڼل او ددوی سره ئی دمرستی کولو میلان نه درلوده همدا وجه وه چی دانگلیسانو تجارت دحیرانوونکی تاوان سره مخامخ شو نو لورد «کرومر» داسی راپور ورکړه : د مصر وطنی حزب کوم چی مشری ئی دسید جمال الدین افغانی په لاس کی ده که همداسی او په هم دی ترتیب په خپل فعالیت کی پاتی شی نو به په لږه موده کی انگلیسی تجارت په مصر افریقا او آسیا کی له منځه یوسی او دانگلیستانو نفوذ به په قطعی ډول محوه کړی. لورد«کرومر» داثابته کړی وه چی په مصر کی دوطنی حزب موجودیت د انگلیسی سیاست په مقابل کی سخت مانع دی؛ نو باید ضرور په قطعی ډول داحزب له منځه ویورل شی په یو بل راپورکی لیکل شوی دی او وائی: دمصر دوطنی حزب فعالیت دعربی هغه نهضت ښکارندوی دی کوم چی په خوا دیارلس قرنه راهیسی ورباندی پیل شوی ؤ او دا حرکت په حقه دعربی سلطی هغه کیفیت ثابتوی کوم چی دیوه قرن دخلورمی برخی څخه په لږه موده کی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

ئی د دنیا په دریمه برخه آبادی باندی تصرف لاس ته راوسته.

دمسیحی کلیسا دغوندی غرو ویلی دی: دچا په زړه کی له دی څخه سخته دتعجب خبره نه ده تیره شوی چی دمسیحیانو مثقف قوی او دانسان په ژوند کی په ټولو وسایلو مجهز او ه سوه ملیونه خلک دی دخلوینبتو هغو کسانو په مقابل کی ما تی و خوری کوم چی یوه قوی او دانسانی ژوند په ټولو لازمی وسایلو مجهز او هسوه ملیونه مسیحیان دی کوم چی یوملنگ ئی رهبری کوی...
 د«بورسعید» په روغتون کنبی «ایرلندی» طبیب او ډاکتر په خپل کتاب «فلسفه المجتمعات» کنبی داسی لیکلی دی: ما اوریدلی ؤ اشیاء په تضعیف کی ممکنه ده سلهاؤ تضعیفونو ته وچت شی نو که چیری مونږ د نویو مقال دسپرنج دخانو دتضعیفونو معمولو قواعد و په اساس او حساب تضعیف کړو نو په دغه وخت کی مضاعف شوی ږدن دری زره مخزنونو ته دساتنی ضرورت لری او د بار کولو دپاره ئی دری سوه او شپيته زره اوبنانو ته ضروری دی او یا که یو تبریزی من چی په ایران کی ورباندی تله او تلل کیری دسپرنج دقاعدی په مطابق تضعیف شی نو مجموعه حاصل به ئی ۷۲۷۸۹ خروار ته^۱ وچت شی چی دا اندازه دټولی دنیا د غنمو د حاصل سره برابریری او که د نقلولو ارا ده ئی وشی ټولو ریلونو او بیړیو ته دورلو له امله ضرورت پیدا کیری. هو! د مونږ دغه

۱. «خروار» ایرانی تیره ده چی دیو تن شیر می برخی اندازی ته رسیری.

تصاعدي قاعده او ريډلي وه خو دغه حرکت هم دمصر دوطني حزب څخه زيات تصاعد او پر مختگ نه لري ځکه چي يوسړي.... مصر ته راغي دده سره يو تن چي شيخ محمد عبده نوميري نو ځای شو او بياني وکړي شول چي د نهو مياشتو په موده کي شماری ۲۰۱۸۰ غړو ته پور ته شي دا حزب اوس دمصرف دپاره لويه سرمايه په لاس کي لري او داروپا منافع ئي زيات زيانمن کړي او په خطر کي اچول دي نو که دغه حزب په همدغه شاني وسعت و مومي دتير تصاعدي نسبت په اساس به ټوله دنيا ونيسي. دانگيسي شرکت رئيس په لندن کي يو صراف ته په دي ډول ليکلي دي:

گړانه وروره ! نن که په مصر کي د اروپا سياست په دي قسم مغلوبه کيري سبا به په ټوله دنيا کي دشکست او ماتي سره مخامخ شي، په مصر کي دا شکست او ماتي دداسي جمعيت په مقابل کي دي چي هغوي بي دساده ژوند او پي گيري مجادلي او دبشري نوعي له دوستي او علاقي څخه بل څه په لاس کي نه لري.

دبريطانيا يو ضابط خپلي بنځي ته په دي شان ليکي: گړاني ميرمني: اسلامي ټولنه دسخت پر مختگ سره مخامخه ده داسي پرمختگ چي که اورپائي دو لتونه ئي مخنيو ونه کړي نو په خپلو مستعمرو کي دي دخپلو متصرفو څخه لاس واخلی او مخکيني له مخکي دي د بریطانيا ولس ځان ته دشمالی او جنوبي قطبونو په مناطقو کي د اوسيدو ځای برابر کړي.

دغه شاني وضعي دبريطانيا په ولس باندي سخت تاثیر واچوه او په دي ئي باور راغي چي دمصر د وطني

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

حزب بقا د دوی د منافعو د بلکل قطع کیدو موجب گرځی نو په خپل حکومت ئی زور واچوه چی ضرور به د مصر وطنی حزب فیصله کوی او ددی حزب رئیس باید دده دشر دزیاتیدو څخه پخوا ونيول سی؛ همدا سبب شو چی انگیسانو د مصر څخه دسید جمال الدین افغانی او بیا دمحمد عبده دشرلو او دوطنی حزب د ورانولو دسیسی په کار واچولی او ددغه مطلب د لاس ته راوړو دپاره د دوی نقشی تطبیقی شوی لکه چی له یوی خوا د وطنی حزب زیات غړی ونيول شول او ځنی ئی دحکومت په کارونو کی په لویو معاشاتو مقررشول او په دی ډول دمصر د وطنی حزب اجل پوره شو چی ټول عمرئی د نهو میاشتی او څو ورځوڅخه نه زیاتیده، او اروپا یانو له دی څخه دعبرت په اساسی کوبنښن شروع کړه چی بیا په اسلامی نورو منطقو کی داسی نهضت پیدا نشی.

***

په مصر کی دسید جمال الدین افغانی

دمدرسی او مکتب ترتیب او پروگرام :

په مصر کی سید جمال الدین افغانی دخپلی مدرسی او اجتماعی

تحریک پروگرام په لاندی دوه ډوله ترتیب کړی ؤ:

اول: په کور کی به ئی په منظم ترتیب عملی درسونه خپلو فاضلو او پوهو مثقفو شاگردانو ته ایرا دول.

دوم: ځوانانو ته ئی په ولس رنگ آزادانه درسونه اوبیداری ورکوله او دعلمی فعالیت دپاره ئی برابرول باید ووايو چی دسید جمال الدین افغانی دومه برخه پروگرام

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

زیات تاثیر اچوه او په عمومی لحاظ مفید ؤ په دی برخه کی به ده عامو خلکو سره خبری او مجلس په دی ډول کولو چی دهغو دذهنیت سره برابر او احساسات ئی وپاروی.

دمثال په ډول: ده به مصری بزگر ته داسی ویلی!
«عجیب لک ایها الفلاح ! تشق الارض بفاسک باحثا
عن رزقک لماذا لاتشق بهذا الفاس صدور ظالمیک؟»
حیران یم تاته ای بزگره چی په خپل بیل، کولنگ او
دکولو په سامانو نو ځمکه دخپلی روزی دپیدا کولو دپاره
چیروی او چیروی شی نو په څه دا ولی په دغو وسایلو په
خپل ځان باندی دظالمانو سینی نه څیروی؟ بل داسی
وویل : تاسو دمصر «اهرام» د (منفیس) مجسمو،
د«طیبه» اثارو د «سیوه» دلیدلو ځایو او د«دمیاط» ځایونو
او سنگرونو ته وگوری دا ټول ستاسو دپلرو په برم او لوئی
او د نیکو په عزت، شان او شوکت دلالت کوی نو دغفلت
څخه راپاخی د بیهوښی څخه بیدار شی او لکه د نورو قامونو
او ولسونو په شانی آزاد او نیک مرغه ژوندو کړی. (۱) کوم
څه چی نه هیریری هغه دادی چی سید جمال الدین مصر
کی دټولی استوگنی په موده کی دمسلمانانو دتعلیم
روزی او لیارښوونی کار کړی دی او په خلکو کی ئی د
انسانیت او کرامت روح پوه کولو خو بر خلاف تاسف ځای
دا دی چی دده په عصر کښی ددین مرتجعو علماؤ په ده
پسی بد ویلی او دکینی په اساس ئی غوښتل چی په
سزائی ورسوی ځکه چی دوی د عامو جاهلو خلکو دساده
توب څخه دخپل شخصی منفعت دپاره ناروا استفاده کوله
نو په ده باندی راوپاریدل او وویلی د: «ابن سینا» دفلسفی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

نبودنه کوی او دځمکی کره مسجد ته راوړی (مسجد ته دځمکی کره راوړل گناه ده) خو دوی سره ددی ټولو عنادی رویو او دسیسو چی وی کړل دائی ونه شول کړلی چی دسید جمال الدین افغانی په مقابل کی بریالی شی او دده قیمتی آراؤ او افکارو کړلی تخمونه محوه کړی. الله پاک رحمت دی په ده، دده په ملگرو او په هغو کسانو وی چی دده د دپروگرام متابعت کوی.

د اختلاف مهم هغه اسباب او علت کوم چی سید جمال الدین افغانی په مصر کی ورسره مواجه شو او د مصر څخه د ده دفراریدو اصلی منشأ :

دا اختلاف مهم سبب او علت کوم چی سید جمال الدین افغانی په مصر کی ورسره مواجه شو دا ؤ چی سید جمال الدین افغانی خپل زیات غیرت کولو او حقیقت دا ؤ چی په رښتیا ده قوی احساس کړی وه چی انگیسانو څنگه پوره تصمیم نیول دی او په څه ډول کوبښن کوی چی مصر ونیسی ځکه چی دی ددوی دچالونو سره اشنا ؤ او د داخلی جگړو او فتنو په پارولو او پورته کولو کی ددوی په زیاتو چلونو پوهیده همدا وجه وه چی دمصریانو بیداری دپاره کوبښن وکړه خو داستعمار گوتو ده دپلان او نقشی شاته تخریبی اوی وکړی دی ئی په ملحد او داسی نورو ډیرو تهمتونو متهم کړه او دائی خپره کړه چی ملگری ئی دحکومت په ضد دا او دا غواری حتی چی په مصر کی انگلیسی قنصل دسید جمال الدین افغانی او د مصر دلوی والی تر منځه کولو دپاره پت پلان طرحه کړیدی او انگلستان دمصر دلوی والی «توفیق» ته وویلی چی سید جمال الدین افغانی او ملگری ئی دده دخلاف او دلری کولو

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

دپاره پټ پلان طرحه کړیدی او غواړی چی مصر جمهوری نظام خوا ته واړوی نو بی له دی چی سید جمال الدین افغانی وشړل شی بله چاره نشته ده نو همدا وجه وه چی یوه شپه کله چی دخپلی علمی مشهوری جلسی څخه دخپل کور په خوا روان ؤ کوم وخت چی دده ملگری او مخلصان ورڅخه جدا شول په ده باندی پولیسانو حمله وکړه، وی نیوه او خپل پولیسی مرکزی ته ئی بو ته او له هغه ځای څخه ئی دگاډی مرکز ته ورسوه او دسویس ښار ته دتلو په گاډی کی سپور او هغی خوا ته ئی روان کړه، دا وخت دمصر صدراعظم «ریاض پاشا» په مصر کی نه ؤ او دکوم کار دپاره بهر ته تلی ؤ او که چیری وی باور ؤ چی ده د نه شړلو په حقله به ئی کوبنښن کړی وی.¹

وائی کوم ؤ وخت چی دی دسویس ښار ته ورسیده په دغه ښار کښی دایران قنصل ورسره وکتل هغه په دی پوه شو چی دهند په خوا روان دی نوله دی امله چی هغه دده په شانی په خوا د«ماسونی» حزب غړی ؤ سل دیناره ئی ورته دمرستی په ډول وړاندی کړل مگر سید جمال الدین افغانی سره ددی چی هیڅ څه ئی په لاس کی نه ؤ دغه مرسته ئی و نه منله او په مقابل کی ئی خپله نه هیریدونکی خبرو کړه. «احتفظوا بالمال فانتم احوج الیه ان اللیث لا یعدم فریسته حیثما ذهب» ژباړه تاسو خپل مال د ځانه سره وساتی ځکه چی تاسو ورته زیات احتیاج لری حقیقت دا دی چی ز مری هر چیری چی لاړ شی خپله پوهنه او فراست نه بایلی (زما دپاره پیسو او مال ته

1. «عثمان امین» دکتاب (۳۸) صفحی څخه اخیستل شوی دی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

ضرورت نشته ځکه هر چیری چی لار شم خپل ژوند کولی
(شم)

دمصر څخه دسید جمال الدین افغانی وتل د۱۲۹۶ هجری کال د رمضان دمیاشتی په منځنیو ورځوکی وه او دا وخت په مصر کبني د «توفیق» دحکومت څخه دری میاشتی تیری شوی وی «توفیق» په خپل دی نامعقول به کار باندی دخوبنی اظهار وکړه او جرائد په دی مجبوره شول چی دسید جمال الدین افغانی د فراریدو صادر شوی امر او دده ملگرو ته دسخت سرزنش ورکولو او په هغوی باندی دتورونو دتپلو خبر نشر کړی همغه ؤ چی ټولو جریدو بی له یوی جریدی څخه دا خبر نشر کړو او کومی جریدی چی نشر نه کړه دخپرونی څخه منع شوه.

باید ښکاره کړو چی په دی بد خبر کی په دی مناسبت

دالاندی عبارت لیکل شوی ؤ:

«أبعد ذلك الشخص المفسد من الديار المصرية بامردیوان الداخلية لازالة هذا الفساد من هذه البلاد عبرة للمعتبرين و لمن يتجاسر على مثل هذا من المفسدين البادی من افعالهم الظاهرة انهم لاخلق لهم فى الدنيا والاخرة» ژباړه دا مفسد شخص دمصری علاقی او منطقى څخه د داخله دیوان او ددفتر په امر وشړل شو او دا ددی دپاره چی ددی منطقى او وطن څخه دا فساد لری شی او د عبرت اخستونکو دپاره د عبرت موجب وگرځی او همدا شانى هغه فاسد کسان چی د دوی دظاهری اعمالو څخه داسی معلومیږی چی په دنیا او اخرت کی بی برخی دی دجرت کولو څخه ډډه وکړی او عبرت واخلي.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

93

یو مصری استاد لیکلی دی سید جمال الدین افغانی وروسته له دی چی په مصر کی ئی دا انقلاب تخم وکره او وروسته له دی چی له ده څخه وروسته دمصريانو د بلو او حرکت نقشه ئی بڼه ترتیبه کړه دمصر څخه لاړه.

افسوس چی اجنبی دسیسو او فعالیتونو مصر د ډیرو هغو بښیګنو محروم کړه کوم چی هیله ورته کیدله او که سید جمال الدین افغانی دشرق دا اوسنی بیداری و گوری په دی به پوه شی چی دا بیداری او نهضت دده مجاهدو برکت دی او دده مساعی نه دی عبث شوی.

هند ته دریم واری د سید جمال الدین افغانی، تگ او هلته د ده اوسیدنه:

سید جمال الدین افغانی ۱۸۷۹ میلادی کال دا گست دمیاشتی ۲۲ وه «دسویس» بندر څخه په بیړی کی «دبمبی» خواته ولیرډول شو او په لوی هند کی دده اوسیدل یوازی «دکن حیدر آباد» پوری خاص شول او بی دلوستلو مطالعی او ځینو خاصو کسانو سره دکتنی بله اجازه ورته نه وه. سید جمال الدین افغانی په «دکن حیدر آباد» کښی څه موده پاتی شو خو کله چی به مصر کی «داحمد عربی» دانقلاب حرکت پیل شو داوخت دهند حکومت دی «کلکتی» ته بوته او هلته تر هغه وخته پاتی شو ترڅو چی «احمد عربی»^۱ انقلابی خاتمه پیدا کړه .

---

^۱. «احمد عربی» دسید جمال الدین افغانی دشاگردانو څخه عسکری قومندان ؤ دی دمصر دلوی حاکم «توفیق» په مقابل کښی پاڅیده او په ده باندی دسید جمال الدین افغانی خطابو او تلقیناتو چی دمصری ولس دحقوقو دمطالبی او په دغه لپاره کی دوی دآماده کیدو دپاره ایرادولی زیات تأثیر اچولی ؤ او مشقت راوستلو حرکت په کاراچوه مسلمانان ئی دعامه حکومتی وظائفو څخه وویستل او ددوی دمدرسو او مسجدو اوقاف ئی

په هند کی دسید جمال الدین جهاد او په دهریانو باندي دده رد

سید جمال الدین افغانی دا ځل په هند کی دری کاله تیر کړل او ده دغه مودی په هند کی بی فائدی تیره نه کړه بلکه ده په دغه موده کی هغه وخت چی په «دکن حیدر آباد» کی وځپله مشهوررساله چی په «رسالة الرد علی الدهریین» یادیری تالیف کړه دا هغه رساله ده چی وروسته بیا دده شاگرد «محمد عبده» د دری ژبی څخه په عربی ژبی واپروله او په دغه ترجمه کی دشیخ محمد عبده سره دسید جمال الدین افغانی خاص خادم «ابو تراب» مرسته وکړه.

ددی رسالی دلیکلو سبب څنگه چی سید جمال الدین افغانی د«عروة الوثقی» په مجله کی یا ده کړی ده دا ؤ : انگلیسانو غوښتل چی په عاملانه ډول دهند له مسلمانانو څخه هندی قومی او ملی خصلتونه او هڅی لری کړی او داسلامی ثقافت او مدنیت دمفکورو څخه ئی واپروی او دا ددی دپاره چی انگلیسان په هند کی خپل استعماری اهداف ترسره کړی هغه دا چی تر «ماشاء الله» یعنی تر ډیره وخته بی دهندیانو دخلاف څخه انگلیسی تسلط قرار پاتی شی لکه چی ددی مطلب تر سره کیدو دپاره ئی په

غضب کړل خو بیا هم دوی ونه کړی شول چی (دهندی ملت دملی او اسلامی ارادو او تصمیمونو څخه د اړولو) هدف تر سره کړی.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

95

هند کی اول دمسیحی دین تبلیغ کولو او مسیحی علماؤ کوم چی دانگلیسانو نو کران ؤ په هند کی داسلام په ضد رسالی خپری کړی خو دغه حرکت کامیابه نشو او ورڅخه دانگلیسانو مطلب لاس ته رانغی نو داستعمار لاسونو په مسلمانانو باندی دتکلیف له دی فعالیت څخه وروسته انگلیسانو د ډیرو باریکو او دقیقو لیاړو څخه خپل مطلب ته درسیدلو کار پیل کړه هغه دا چی دنوی علم په جامه کی ئی دالحادی افکارو خپرول شروع کړل.

سید جمال الدین افغانی «عروة الوثقی» په مجله کی لیکي چی ددی نظر او مذهب لوی مشر او رهبر دهند کسانو څخه ؤ چی ده دمادی خسیسی گټی دلاس ته راوړو دپاره دانگلیسانو اهداف تر سره کول ده خپل ځان دانگلیسانو خدمت دپاره وړاندی کړه او په اول کی ئی یو کتاب ولیکه په دی کتاب دی په دی لاندی مطلب دلائل داوری ؤ تورات او انجیل نه دی تحریف شوی (یعنی اوس هم بی له تحریف او تغیره په لاس راځی) خو لږه موده لیانه وه تیره شوی چی دی په دی پوه شو چی دغه شانی خپرونی دده با دارانو ته کومه گټه په لاس نه راوړی او نه داسلام په ضد کاری ولیدی شی ځکه دغه شانی حرکتونه خو له ده څخه مخکی مستشرقینو (مسیحی علماء) کړی ئی لاس ته نه وه راغلی همداشانی د(سید احمد خان بهادر) مسیحی دین ته تابع کیدل هم کوم خطر نه ؤ؛ ځکه چی دی پوهیده چی په دغه کار کی دهند دمسلمانانوو څخه هیڅوک دده پیروی نه کوی نو ځکه ده پیل وکړه چی د نوی فلسفی مبادی به ئی خپرول او دالحاد او طبیعی مذهب لیاړ بنوونه به ئی کوله او مسلمان به ئی دغی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

لیاری ته بلل لکه چی ځینی په و نوم مسلمانان هم داسلام ددین دوا جباتو څخه دخلاصون او د شهوانی هڅودپوره کیدو له امله دده پیروی او متابعت وکړه او انگلیسانو ته داینکاره شوه چی ملگری کوی شی چی مسلمانانو دتفرقی او اختلاف په لپاره کی بریالی شی نو د ده تقدیر ئی وکړه او دده سره ئی دهغی مدرسی دپرانستلو په کار کی مرسته وکړه کومه چی دوی دهغی له لپاره څخه دا باور درلوده چی د الحاد په تربیی باندی و مسلمانانو اولادونه ښکار کړی په هر حال چی و په هند کی دالحاد مفکوره خپره شوی نو په دی اثر استاد«مولوی محمد واصل» چی دحیدرآباد دفنونو په مدرسه کی استاد و سید جمال الدین افغانی ته په ۱۲۹۸ هجری کال دمحررم دمیاشتی په ۲۹ چی د۱۸۸۰ میلادی کال ددیسمبر دمیاشتی ۲۲ سره ئی سمون راته یولیک واستوه چی په لاندی ډول ئی مطلب و وروسته دالقابو څخه لیکي: په دی ورځوکی دهند دټولو منطقو څخه زمونږ غورو ته «نیچر، نیچر.....» آواز رسیری دا آواز د غربی او شمالی ممالکو د اوده د(پنجاب).د (پنجاله) د (سند) د(دکن حیدر آباد) او له هری خوا څخه اوریدل کیری په هند کی هیڅ کلی او قریه له دی څخه پاتی نه ده چی هغی کښی څه خلک ځان په دی لقب ملقبوی، د دوی شما ر روغ په ورځی زیاتیری او په خاص ډول په مسلمانانو کی ئی زیات نفوذ کړی دی ماد ډیرو هغو خلکو څخه چی می ورسره کتلی دی ددی طائفی په حلقه پوښتنه کړی ده چی دنیچر په حقیقت څه دی؟ په کوم وخت کی نیچریان پیدا شوی دی؟، آیا دا طائفه په مونږ کی دخپل نوی مسلک دخپرولو،څخه

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

97

دمدښت تقويه او انكشاف غواړي او بل كوم مقصد نه لري؟ او كه نه دوى نور مطالب لري؟ آيا ددوى لياره په قطعى ډول ددين داصولو سره مخالفه ده؟ او كه نه بلكل ددين سره تعارض او خلاف نه لري ايا دمدښت په عالم او د انسانيت په اجتماعى ټولنه كى ددى مسلك او مشرب د اثارو او تاثيرات نسبت د مطلق دين د اثار او تاثيراتو سره څه دى؟ نو كه دغه لياره له په خوا څخه ريښه لري؟ ولى تراوسه زمونږ په مينځ كى نه وه؟ او ولى بلونكى ئى اوس پيدا شول؟ او كه دايوه نوى لياره وى نو څه غايه او مطلب لري؟ په دى باندې عمل څه فائده او اثر لري؟ څنگه چى دهر چا څخه مى چى پوښتنه وكړه شافى او كافى ځواب ئى رانه كړه نود تاس عالى جناب څخه هيله لرم چى په پوره تفصيل د «نيچريه» او د «نيچريانو» حقيقت راته واضح كړى داسى شرح او تفصيل چى شك او تردد لري كړى او دفكرى مرض علاج پرى وكړى شى.والسلام.

دسید جمال الدین افغانی ځواب او په دهرينو باندې

دده رد:

څنگه چى د «مولوى محمد واصل» دليک په حقله دسید جمال الدین افغانی ځواب په دهریانو باندې دردمهم دلائل لري نوځکه غواړم چى په دغه مناسبت دده درسالى څه نصوص دلوستونکو دپاره وړاندې كړم ترڅو دده دعلم او فهم په اندازى او درجى پوه او دافكارو څخه ئى استفاده وكړو، نو دا دى دليک ځواب:

«نيچر» دطبيعت نوم دى، دنيچر لياره همدا د دهریانو لياره ده كوم چى دمسيح دمیلاد څخه درى او يا څلور قرن مخكى په يونان كى پيدا شوى وه. ددى ليارى

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

دخاوندانو مقصد دا دیانو محوه کول او دعامو خلکو ترمنځه په اموالو، اجناسو او داستفادی په شیانوکی دټولو په مابین کی دگډو استفاده کولو په حقله داشتراکیت او اباحت د اساسونو وضع کول ؤ، دوی ددی مقصد دترسره کولو دپاره ډیری بانی پیداکړی، خپل مطلب ته درسیدو دپاره ئی ډیر کوښښونه وکړل. ددی دپاره ئی ځان په مختلفو رنگونو متلون کړه، په مختلفو مواردو او ځایونو کی ئی دتقلب څخه کار واخسته، څومره ئی چی دلاسه وشول دخلکو دا خلاقو دفاسدولو په لیاره کی ئی صرفه ونه کړه اودخلکو دکارونو دورانولو دپاره ئی فعالیت وکړه. څومره چی په دغه لیاره کی چاددوی دمقاصدو دمعلومولو دپاره کارکړی دی دا ورته ښکاره شوی ده چی دوی دخپلو مقدماتو او دلائلو دلپاری یوازی دمدنیت فاسد یدل او خرابیدل غواړی او اراده لری چی دانسانیت اجتماعی ټولنی موجودیت تباه کړی ځکه دین هر دین چی وی دا اجتماعی نظام دارتباط لری ده اوی له دین څخه په قطعی ډول دتمدن اساس محکمیدلی نه نشی. ددی طائفی دلپارښونو او تعلیماتو مبدأ د ادیانو محوه کول او ددینی اعتقاد له منځه وړل دی.

خو دا چی سره له دی چی ددی نظریی او مسلک له پیدایښت څخه اورده موده تیره شوه خو بیا هم وده ئی ونه کړه او پیروان ئی لږ دی ددی اصلی سبب او علت دادی چی دانسانیت دمینی او محبت نظام او قانون کوم چی الهی سترحکمت څخه راوتی دی، ددی منحرفی لیاری په ضعیفو اصولو او فاسد قانون باندی غالب دی او الهی همدا پند او حکمت دی چی بشری افکار ئی ددی مسلک

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

99

د اثارو دمحوه کولو دپاره پارولۍ دی. همدا وجه ده چی دی مسلک هیخ کله پوره موجودیت او ثبات نه دی پیدا کړی.

ددی مطلب دتفصیل دپاره غواړم چی یوه وړه رساله ولیکم هیله ده چی دارساله دفاضل ملگری طبیعی او غریزی عقل دپاره مقبوله او منظوره شی او دپاکو ذهنیتو نو خاوندان ورڅخه عبرت واخلي.

سید جمال الدین افغانی په خپل دی رسالی کید دخطبی او مقدماتو څخه وروسته په لاندی ډول لیکلی دی: موثوقو او باوری تاریخی منابعو ویلی دی چی دمسیح دمیلاد څخه دری څلور قرنه مخکی دیونان حکماء په دوه ډلو ویشل شوی ؤ¹ یوه ډله په دی وه چی دمادی او مودی څخه مجرد، دمحسوساتو د لوازمو څخه جدا او دجسمانیت دعوار ضو او لواحقو څخه پاک ذات شته دی.

دی ډلی ثابته کړی وه چی دمادی او مجردو موجوداتو سلسله یوی داسی مبدی ته انتها پیداکوی چی هغه دتولو خوا ؤ څخه یو مجرد موجود دده ذات دتالیف او ترکیب څخه بری او عقل پده ده کی د ترکیب تصور محال گنی، دده وجود دده دحقیقت سره عین او حقیقت ئی وجود سره یودی.

---

1. دمرحوم استاد دکتور ((محمد غلاب)) له لومړی ټوک ((الفلسفة الاغریقیه)) څخه معلومیږی چی اکثر دغو متألهینو حکماؤ دمسیح دمیلاد څخه مخکی په شپږم او اوم قرنو کی ژوند کولو په دی حساب دسید جمال الدین افغانی دمعلوماتو او ددی کتاب دمعلوماتو ترمنځه اختلاف لیدل کیږی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

دی دپیداښت او له مبداء، حقیقی موجود او دمجردو او مادی ټولو کائناتو مبدع (یعنی بی له مادی اومودی څخه پیداکونکی) دی.

داطائفه په متألهینو (یعنی الله پاک ته تابع کسانو) په ډله مشهوره وه ددوی دجملی څخه «فیثا غورث»، «سقراط»، «افلاطون»، (ارسطو) او ددی مذهب دپیروانو څخه نور ډیر کسان دی.

دیونان دحکماؤ څخه بله ډله دمادیاتو او مادی څخه پرته بل څه ته په موجودیت قائل نه دی او وائی:وجود صفت دپنځو حواسو په مدرکاتو پوری اختصاص لری او دحواسو څخه آخوا بل څه ته موجود نشوویلی.

داطائفه په مادیونو شهرت لری.

کله چی دمادیونو څخه پوښتنه وشوه چی دموادو په صورتو او خواصو کی داختلاف منشا او د دوی په آثارو کی دتنوع اصلی سبب څه دی؟

دا وخت د دوی متقدمینو او پخوانیو حکماؤ دتنوع او اختلاف سبب او منشاء دموادو طبیعت وگڼه. په فرانسوی ژبه کی د طبیعت نوم «ناتور» او په انگیسی ژبه کی «نیچر» دی همدا اوجه ده چی په عربو کی دا طائفه په طبعینو او په فرانسه کی په «نتورالیست» او «ماتریالیست» یادیری (اول دطبیعت په حساب ورته «نتورالیست» او دوم دمادیت په حساب ورته «ماتریالیست» وائی). دوی ټول د مادی په اصالت باندی اعتماد او اعتقاد لری خو دستورو په تکوین، دحیواناتو په تصویر او د نباتاتو په پیداښت کی سره مختلف شوی دی.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

101

۱- ددوی یوه ډله وائی: لکه څنگه چې کتل کیری دپورته او بنکته کائناتو وجود او دتوليداتو پیدایښت اتفاقی او تصادفی دی او دتصادف په اثر ددغو موجوداتو وجود او پیدایښت منځ ته راغلی دی او بی له تصادفه بل کوم علت، سبب او منشاء نه لری.

سید جمال الدین افغانی په دغی ډلی باندی ردکوی وائی: ددوی ناپوهی دوی په دی واداره کړی دی چی ترجیح بلا مرجح روا وگڼی او حال داچی داخو عقل په ښکاره ډول محاله گڼی او نه ئی منی (یعنی تصادف څنگه د یو شی وجود ته په بل وجود او یو صورت او رنگ ته په بل صورت او رنگ بی مرجع او سببه ترجیح ورکولی شی حال دا چه عقل او منطق بی سببه داسی ترجیحات محال گڼی او منلی ئی نشی).

ددی وینا او عقیدی مشر «دیمقراطیس» نومیری دی عقیده لری چی ځمکنی او آسمانی ټول مخلوقات دورو او سختو اجزاؤ او ذراتو څخه جوړ شوی دی، دا اجزاء او ذرات طبیعی حرکت لری اوددغه حرکت څخه په مطلقی وړندی فیصلی (په تصادفی) ډول داجسامو اشکال او هیئتونه منځ ته راغلی دی.

۲- بله ډله عقیده لری چی دځمکی کره او دآسمانونو اجرام او اجسام له پخوا څخه په قدیم اوازلی ډول همداسی موجودیت لری او تل به همداشانی وی، دوی وائی: دنباتاتو او حیواناتو سلسلی ابتدا او اول نه لری، دوی په دی معتقد او باور لری چی په هر تخم کی پټ یونبات پروت دی او په هرنبات کی تخم پټ شته دی، په همدا ډول دنبات او تخم

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

سلسله غیر متناهی روانه ده او په هراصل کی بل اصل په لایتناهی ډول وجود لری.

سید جمال الدین افغانی د دی ډلی په ردکی داسی

وایی:

ددی عقیدی پیروان په دی نه پوهیږی چی ددوی د عقیدی په اساس به په یومحدود متناهی او معین مقدار کی غیر متناهی مقدار ځای شی او دا خوبنکاره محاله ده (یعنی که چیری په غیر متناهی ډول په یوه دانه کی دغیری متناهی دانو او نباتاتو خیال وساتل شی په دی صورت کی به په یوه وړوکی محدود څیر کی زبنت ډیر څیزونه چی حساب او اخر ئی نشی راتللی ځان شی مثلا په یوه گلاس کی دټولی دنیا داوبو دځائیدلو نظریه حال داچی داسی نظریه خو په واضح ډول عقل نه منی نو ددی نظریی پیروان هم په خپل مادی تحلیل کی خطاشوی دی).
۳- دا ډله وایی: د حیواناتو او نباتاتو سلسلی د نوعی په لحاظ قدیمی دی یعنی اول نه لری او د اسمانونو او ستورو اجسام، اجرام او هیئتونه مشخص قدیم دی یعنی ازلی او له پخوا څخه په همدا ډول وجود لری دا ډله د حیواناتو جزئی او شخصی نطفی او مبدی او د نباتاتو جزئی او شخصی معین تخم ته قدیم نه وایی (یعنی حادث او نوپیدا ورته وایی) دوی وایی: هره نطفه او تخم لکه دیوه قالب په شانی په کی همدا ډول بله نطفه او بل تخم پیدا کیږی.

سید جمال الدین افغانی ددوی په ردکی داسی وایی:
دا ډله په دی نه دی پوه او دا نه وینی چی په خلقت او وجود کینی د ډیرو ناقصو حیواناتو څخه کله د وجود په

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

103

لحاظ سالم حیوانات پیدا کیری او بالعکس د سالمو حیواناتو څخه کله ناقص او یا د اصل څخه څه زیات حیوانات هم پیدا کیری¹

۴-د مادیونو یوه ډله په خپل بحث کی د ابهام په خوا تمایل لری یعنی د دوی وینا پیچلی غوندی ښکاری دوی وائی: د حیواناتو او نباتاتو په انواعو باندی د ډیری زمانی په تیریدو کی تقلب راغلی دی او د ډیری زمانی او د هرونو په مرور او عبور کی ئی په مختلفو صورتونو باندی تحول او تطور پیدا کیری دی حتی چی اوس ئی مونږ په دغه موجوده هیأت او صورت وینو.

---

1. د سید جمال الدین افغانی د دغه رد په مقابل کی ویل کیدی شی چی نقصان په بعضو او کمال په بعضو نوروکی د نفس نطفی او تخم له پلوه چی د قالب په شانی دخپل غوندی شیان پیدا کوی نه دی بلکه دغه کمال اونقصان دخارجی شرایطو او عواملو په اساس هم کیدی شی نو بهتره په ردکی داده چی ووايو: په نطفی او تخم کی د پیدایښ استعداد له کومه پیداشوی دی؟ او نطفه او تخم چا پیداکړه؟ دا وخت دانه شی ویل کیدلی چی دیوی خاصی نطفی او تخم علة دی په خپله همدا خاصه، نطفه او تخم شی ځکه چی شی دخپل ځان د پیدایښت د پاره علت او سبب نشی کیدلی او که نه خپله شی به په خپل ځان مقدم او له خپل ځانه به مؤخرشی نو مجبوره یو چی خارجی علت و منو او په خارجی علتو کی د دور او تسلسل د بطلان دلائلو څخه ثابتیری چی باید ومنل شی چی واجب الوجود ذات او په ټولو کمالیه صفاتو موصوف او له ټولو عیوبو څخه منزه آخری مبدأ الله پاک شته دی او له مادی او دمادیاتو څخه آخوا په یوه لوی الهی موجودیت او کامل قدرت باندی اعتراف وکړو.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

داعقیده د هر چا څخه اول د «ابيقور»¹ عقیده ده اودی د «دیوجینس الکلبی» د پیروانو څخه دی. دی عقیده لری چی انسان یو وخت دخنزیر په شانی بشره او صورت ئی په گڼو ویننتو پټه وه او بیا وروسته په مستمر او مداوم ډول دیو صورت څخه په بل صورت واوښته ترڅو چی په تدریجی ډول دی موجود ښایسته صورت او بهتر خلقت ته ورسیده.

سید جمال الدین افغانی ددی عقیدی په پیروانو داسی ردکوی: دی په خپلی دی عقیدی باندی چی وایی: دزمانی تیریدل دصورتونو دبدلیدو او دانواعو دترقی علت دی کوم دلیل او برهان نه لری.

کله چی د «جیالوجی» (دځمکی دطبقاتو دمعلومولو) علم دانواعو په قدم باندی ددوی دعقیدی باطلیدل کشف کړل نو دمادینو متأخرین کسان دقدم دعقیدی څخه دحدوث په خواو گرځیدل او وروسته بیا په دی لاندی دوه بحثو کی سره مختلف شول:

اول بحث: دابحث دحیوانی او نباتی مبادیو بحث دی په دی بحث کی دوی دوه ډلی دی یوه ډله وایی: ټول اساسی مبادی په ټولو مختلفو انواعو سره هغه وخت پیدا شول چی دځمکی التهاباتو په تناقص او لږوالی پیل وکړه اوبیا وروسته دغه مبدئی تکوین ددغی خاصی مودی په خلاصیدو خاتمه پیداکړه (یعنی اصلی مبدئی تکوین او پیدایښت هغه وخت پیل شلو چی دځمکی

---

¹. ((ابيقور «دمسیح دمیلا د څخه مخکی ۳۲۱ کال کی پیدا او د میلا د څخه مخکی ۲۷۰ کال کی مړشوی دی.

لړزیدلودنقصان په خوا هڅه درلودله او کله چی ئی تقرر پیدا شونو مبدئی پیدایښت خلاص او دفرعی پیدایښت عصر راغی).

بله ډله وائی: د اشیا و اصلی مبادی تل حتی تر ننی ورځی پوری او په خاص ډول هغه مناطقو کی چی دخط استوی په برید پرتی دی او په کوم ځای کی چی حرارت شدت پیدا کوی دپیدایښت په حالت کی دی، دغه دواړه ډلی دنباتی او حیوانی مبادیو دحیات او ژوند دسبب او علت د معلومولو په برخه کی عاجز او حیران شوی دی خصوصاً هغه وخت چی دوی ته ثابتته شوه چی ژوند دمبادیو په اجزاؤ کی کارکوی یوتربله ئی پیوند وی اوموجودیت ئی ساتی او دژوند غذائی قوت کوی شی چی مړه اجزاء په غذا اوتغذی سره ژوندی کړی نو کله چی ژوند او حیات کمزوری شی داجزاؤ تجاذب، تماسک ټول کمزوری شی ترڅو چی دانهلال مرتبی ته ورسیری چی دی مرتبی ته مرگ وائی.

یوه بله دریمه ډله عقیده لری چی د اشیاؤ د پیدایښت اصلی مبادی د ځمکی سره همغه وخت و کوم وخت چی ځمکه د لمر د کری څخه جدا کیدله، دا عقیده حیرانوونکی عقیده ده چی د دوی د اصل سره سره خودی ځکه چه ځمکه جدا کیدو په وخت کی یوه ملتیه داور ټوټه وه نو په څه دغه د اشیاؤ اصلی مبادی ونه سول او په دی گرم سوزونکی او رکی ددوی صورتونه ولی محوه نشول.

دوم بحث: په دی برخه کی ددوی اختلاف له دی ځایه شروع کیږی چی اساساً ټول مادیون وایی داشیا اصلی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

مبادی یوتربله دجدائی او انفصال د اخری مرتبې څخه دکمال اخری مبدی په خوا دپورته کیدو هڅه وکړه او په دغه کوبنښنې کی دخداج (نقصان) حالت څخه دی موجوده بهترو صورتونو، محکمو فوارو او کاملو جوړیدو حالت ته ورسیدل خوله دغه اتفاق څخه وروسته ددوی یوه ډله وائی: د موجوداتو هری نوعی دپاره خاصه مبدأ شته اوهره نطفه یو داسی طبیعت لری چی دهغی په وسیله دژوند په مختلفو مرحلو کی خپل مناسب حرکت په خوا تمایل کوی او په دغه فعالیت کی خپل ځان ته دژوند ملائم اجزاء جلبوی ترڅودتغذی په واسطی ددغو اجزاؤ څخه خپل مناسب جز جوړ او دخپلی نوعی په شکل ئی ښکاره کړی.

سید جمال الدین افغانی ددوی په رد کی داسی لیکي: دوی له دی څخه خبرنه دی چی کیمیاوی تحلیلاتو دا ثابته کړی ده چی مثلاً دانسان، غوه ئی، خره او دنورو حیواناتو په اصلی نطفو کی دژوند تفاوت نشته او ددی نطفو په وړو بخرکوکی یو تربله تماثل او ورته والی ښکاره شوی دی نو سره له دی چی دغه تماثل او ورته والی شته دی په څه دجرا تیمو او نطفو ترمنځه په طبائعو کی اختلاف پیدا شو؟ (یعنی هر حیوانی طبیعت سره ددی چی دبل حیوانی طبیعت سره گډ او مشترک مبادی لری په څه خاص هڅی او تمایلونه پیداکړی دی یعنی باید دخاصو تمایلو نونسبت اصلی گډ طبیعت بلکه دطبیعت په نامه مبادیو ته ونشی بلکه دغه نسبت داخلی او بیرونی داسی عواملپوته په کاردی چی اخر عامل ئی دمادی څخه آخوا په الله پاک باندی انتها پیداکړی).

دمادیو نو بله ډله داسی وائی: دټولو انواعو اصلی مبادی او نطفی او په خاص ډول د حیواناتو نطفی په اصل ذات او جوهر کی یو تر بله متمائلی او په حقیقت کی متساوی دی او د انواعو ترمنځه جوهری تخلف او ذاتی انفصال او بیلتون نشته دی نو په دی اساس ددی نظری خاوندان روا گنی چی یوه مبدأ او نطفه دیوه نوعی صورت څخه بل نوعی صورت ته انتقال وکړی او دا انتقال دمکان او زمان په مقتضی، د ضرورت او حاجت په حکم او د خارجی عواملو د قدرت د فیصلی په اساس صورت پیدا کوی.

ددی نظریی او عقیدی مشر «داروین» دی او داروین یو کتاب تالیف کړی دی چی مطلب ئی دادی «انسان په اصل کی شادی ؤ... او وروسته بیا د دی شادی په صورت کی تهذیب او تنقیح پیدا شوه ترڅو چی دغی شادی د «اوران اوتان» څخه (یعنی د شادی ممتازی درجی څخه چی په اوران اوتان یادیری دانسانیت په خوا متوسطی مرتبی ته ارتقا پیدا کړه او له دی څخه وروسته په تدریجی ډول د زمانی په تیریدو سره دی صورت دانسان اولی ابتدائی مرتبی ته ځان ورسوه او ورڅخه د «میم» او نورو «زنوجو» صنف او قواره جوړه شوه او بیاله دی څخه پورته او د زنجیانو د افق څخه جگ او لوړ مقام ته ئی ځان ورسوه او ورڅخه «قوقازی» انسان جوړ شو.

سید جمال الدین افغانی وائی: عقیدی او نظریی په پیروانو داسی رد کوی: د داروین ددی عقیدی په اساس امکان لری چی د زمانی په تیریدو او د عصرونو په اوښتنه او راوښتنه کی به د ورگی څخه فیل جوړ او فیل به په ورگی بدل شی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

سید جمال الدین افغانی وایی: که د «داروین» څخه پوښتنه وشي آیا د دی سبب او علت څدی چی پخوا زمانی څخه چی تاریخ ئی په یقینی ډول اخر نشی معلومیدلی چی دهند په ځنگلو کی ولاری ونی او په ځنگلو کښی پیدا شوی نباتات او گیاوی. ددی ټولو اصول او بیخونه په یوه ساحه کی پیدا، ټوکیدلی او لوی شوی دی، ځانگی او شاخونه ئی په یوه هوا کی غزونه کوی او ریښی یی دیوډول اوبو څخه خوړه به کیږی خو سره ددی ټول مابه الاشتراکه په مادی لحاظ پوره نه معلومیری چی د دوی وده د پانو شکل، اوردوالی او لنډوالی، پیښت او باریکی، گلان، میوه،خوند او بوی او عمرئی ولی یو تربله سره مختلف دی او کوم خارجی عامل او فاعل ددوی په مخالفت کی اثر اچولی دی چی سره د مکان، اوبو او د هوا یو والی په یو رنگ او یو ډول نه لیدله کیږی همدا شانی سره د ډیرو زمانو په تیریدوکی چانه دی اوریدلی او نه چالیدلی دی چی د نباتاتو او ونو خاصه نوع به په بلی نوعی بدلون پیداکړی وی یعنی په دی ډول چی دیوی نوعی حقیقت کټ مټ په بل نوعی حقیقت بدل شی.

سید جمال الدین افغانی لیکي: ددی رد په مقابل کی دځواب ویلو توان نه لری او بیا د رد په سلسله کی داسی وائی:که دی ډلی څخه پوښتنه وشي چی څه سبب او عامل دی چی دغه د «اورال» دبگیری ماهیان او د «کسپین» دبحر ماهی سره ددی چی په خوراک او څکلو کی شریک دی او په یوه ساحه او میدان کی مسابقه لری خوددوی ترمنځه نوعی اختلاف او په رنگونو، قواروا واعمالو کی ئی زیات تباين او تفاوت لیدل کیږی نو ددی تباين،

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

109

اختلاف او تفاوت سبب او عامل څه دی؟ سید جمال الدین افغانی وائی د دی رد په مقابل کی هیڅ کوم ځواب نشی پیدا کولی.

سید جمال الدین افغانی وائی: همدا شانی که دوی ته وویل شی چی دغه په وجود صورت قوت او خواصو کی مختلف حیوانات خوپه یوه منطقه کی ژوند کوی او په نورو منطقو کی ئی ژوند نه تامین کیری او دا په خلقت او پیدایښت کی متباین حشرات او ځناور کوم چی په ترکیب او ساخت کی سره لری دی دوی ټول په یوه ساحه کی پیدا شوی دی او دلیری لپارو دقطع کیدو توان او قدرت نه لری چی بلی داسی خاوری ته ځان ورسوی چی ددی خاوری څخه په طبیعت کی مخالفت ولری ښه نو ددوی ترمنځه د اختلاف سبب او عامل څه دی؟ په ځواب کی بی له خجالته نور څه نشی پیدا کولی بلکه که دوی ته وویل شی چی دغه جراثیم، مبادی او نطفی چا دنقصان په خوا سوق کړی دی؟ کوم لیارښوونکی دوی ته لیارښوونه وکړه چی خپل ظاهری او باطنی جوارح او غړی پوره دحکمت په متقاضی ئی په ځای کی کیردی، په هره یوه کی دهغه په موافق نوی قوت او طاقت پیدا او په هرغړی کی دهغه دتوان او قوت دپته متوجه کړی چی خپله وظیفه اداء او حیاتی کار ترسره کړی.

ددی سر او راز د معلومولو څخه حکماء عاجز شوی دی او د «فسیولوژی» په بل عبارت «فزیولوجیا» عالمان (دا عضاؤ عالمان ددغو حشراتو دپوره منافعو او دگټو د اندازی د تخمین په لیاره کی کوم باوری حدته نه دی رسیدلی نو څنگه به مادی وړوند دطبیعت ضرورت وکړی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

شی چی دغو مبادیو او نطفوته دمعلم وظیفه اجرا او ددوی دپاره دټولو صوری او معنوی کمالاتو په خوا پوه لیاربنوونکی شی؟ ددی رد دځواب دپاره شک نشته چی بی له دی څخه بله چاره نه لری چی لکه دشکون په شانی په خپلو وزروکی سرپټ کړی او دحیرانتیا په بحر کی خپل توان او قدرت دلاسه ورکړی هو: دتل دپاره دوی دشک او تردد سره مخامخ دی.

له دی څخه وروسته سید جمال الدین افغانی په لاندی ډول لیکلی دی: د داروین دواهیاتو څخه داخبره هم ده چی دی وایی: یو څه خلک و چی دخپلو سپو لکی به یی پریکولی څنگه چی دوی خپلو دغو عملیاتو ته په قرنو دوام ورکړه آخرداسی وخت راغی چی سپی به ئی بی لکی پیداکیدل.

سید جمال الدین افغانی په دی وینا باندی درد په ډول داسی وائی: ددی دا معنی ده څنگه چی لکی ته ضرورت او حاجت پاتی نشو نو طبیعت هم دخپلی ببینی څخه لاس واخسته.

سید جمال الدین افغانی وائی: دی مسکین نه دی اوریدلی اویانه یی شی اوریدلی چی عبرانین او عرب په زرگونو کلو دستنولو کارکوی خوتر اوسه هیڅوک داسی نه دی پیداشوی چی سنت ئی نه کړی او یوهم بی له اعجازه «مختون» نه دی. زیردلی. کله چی د مادیونو وروستیو خلکو ته د خپلو اسلافو دتمسک فساد ښکاره شونو دهغوی لپاره ئی پرینبوده او نوی لپاره ئی پیداکړه.

دوی وائی: امکان نه لری چی ماده په داسی حال کی چی دشعور څخه عاری او خالی ده دداسی محکم نظام،

بديعی قواری، عجیبو اشکالو بنو صورتونو او داسی نورو اوصافو او ممیزیاتو د پاره مصدر او پیدا کوونکی شی کوم چی اثرئی ښکاره او رازئی پت دی بلکه په پورتنیو او ښکتنیو موجوداتو کی د تنظیم علت، دمخلفو صورتونو عامل او د اشکالو، تطوراتو او دهغه خپرونو دپاره چی دمادیاتو بقاء او پایښت ورباندی راخی اندازه کوونکی اوسبب ئی ددی لاندی دری شیانو څخه ترکیب لری: (متیر) ماده، (فورس) قوت، (انتلیجانس) ادراک. دوی عقیده لری چی ماده دخپل قوت او ادراک په وسیلی په دغو موجوده اشکالو او قوارو ښکاره شوی او ښکاره کیری نو دا ماده کله چی دژوندی شیانو په صورت حیوانی وی اوکه نباتی خپل ځان ښکاره کړی دا وخت د شعور د لیاری د شخص د بقاء او د نوعی د ساتنی د لوازمو لحاظ ساتی او دی مادی ته هغه اعضاء او آلات ورکوی چی شخصی او نوعی وظایف ورباندی اداء کړی په داسی حال کی چی دا لازمه ؤ، دخپونو او دکلنی فصلو د ایجاباتو مراعات هم کوی.

دا نظر ددی ډلی ادعا طلبی عقیدی دپاره بهترینه هغه حیله ده چی موندلی ئی ده او دا وروسته له دی چی دوی په زرو سوریو ننوتل اود ذرو، سمخو څخه ووتل خوبیا هم د دوی دانظر د دوی د نورو اوهامو څخه عقل ته ښه نژدی نه دی او نه ددوی د نورو کوښښو سره سرخوری ځکه چی دوی دنورو متأخرینو په شانی عقیده لری چی اجسام د (دیمقراطیسیه) وړو وړو اجزاؤ څخه مرکب دی همدا شانی ددوی نوی نظر د اجسامو په ترکیب کی د دوی دهغه نظر سره سمون خوری چی د تکوینی نظام د علت

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

په حقله ئی تراشی ځکه که ماده چیری شعور ولری دا به لازمه شی چه دهر «دیمقراطیسی» جز دپاره خاص شعور پیداشی او په همدا ډول باید هرجز یو خاص داسی قوت ولری چی په هغی د نورو اجزاؤ څخه انفصال او امتیاز پیداکړی ځکه چی دامنل شوی ده چی یو معین، واحد او مشخص عرض نشی کولی چی په دوه محلو او ځایو بانندی قیام پیداکړی نو یو علم او یو صفت نشی کیدلی چی په دوه اجزاؤ او یا ډیرو اجزاؤ قیام پیداکړی.

سید جمال الدین افغانی وائی: له دی څخه وروسته زه ددوی څخه دا پوښتنه کوم: داڅنگه دمدادی هرجزه سره ددی چی یو تر بله انفصال او جدائی لری دنورو اجزاؤ په مقاصدو او مطالبو پوه شولو؟ او په کوم آلت او وسیلی هریو ددوی څخه نور په خپل مطلب او په خپلی ارادی پوه کړل؟ کوم پارلمان (دشوری مجلس) اوسنا (دمشرانو مجلس) ددی جهان دعالی ترکیب او بدیع تالیف لرونکی کائناتو دنوی پیدایښت په برخه کی دمشوری کولو غونډه کړی وه؟ له کومی خوا دا اجزاء چی دچنچنی په هگی کی پراته دی پوه شول چی دمرغه په قواری به پیدا او دانی به خوری نو باید لازم وسایل پیداکړی ترڅو ضرور باید مشوکه او جاغور ولری ځکه چی یو مرغه په ژوند کولو کی دیته ضرورت لری، کله چی دامادی اجزاء د «شاهین» اونورو څیرونکو مرغانو په هگی کی وی له کومی خوا په دی پوه شول چی دوی یو داسی مرغه جوړه وی چی هغه غوښی خوری نو باید داسی مښوکه او منگوله ولری چی د هغو په وسیله په ښکاربانندی حمله وکړی اوبل حیوان دخپل ضرورت دپاره وربانندی ونیسی او غوښی ئی دخوراک دپاره

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

113

وشکوی؟ دا مادی اجزا څنگه پوه شول حال داچې دسپي په رحم کې وی چې له دوی څخه به کوکری پیدا کړي، دا به لوئیري حتی چې دشعور مرتبې ته به رسیري او بیا به یو وخت بلاربیري او په یوه وخت کې به ډیر کوکریان ځیروی او دا مور به ئی ددوی دپاره او ددوی دضرورت په تناسب ډیر تیونه برابرې؟ او څنگه دا متشتت او تیت مادی اجزاء په دی پوه شول چې حیوانات زړه، لړمون، مغزو، هډوکو او نورو اعضاؤ او غړو ته ضرورت لري؟

سید جمال الدین افغانی وائی: که داطائفه زما دپوښتنې او رد په مطلب پوه شی نو به په خپلو افکارو کې بند پاتی شی او دحیرانتیا په داسې مشقت به مبتلاشی چې سر ور څخه جگ نه کړي او هیڅ ځواب به پیدا نه کړي مگر که دجهل شیطان ئی ولمخوی او د بی فکري په حال کې داسې ووایي: «دديمقراطيسيه» هر جزء دا جزاؤ څخه په ټولو هغو څیزونو چې په خوا او یا وروسته پیدا کيږي همدارنگه په ټولو آسماني او ځمکنی اجزاؤ چې په جهان کې شته دی علم لري او دا هر جز کونښن کوي چې دکائناتو د مبادیو او تنظیم پوره مراعات وکړي نو هر مادی جزء څنگه چې لازمه ده دبل مادی جزء سره ديوځای کيدو هڅه کوي ترڅو په عام او خاص ډول دمخلوقاتو په تنظيم کې خلل پیدا نشي او په دغه ډول جهان په یوه غوره نظام ولاړ دی.

سید جمال الدین افغانی وائی که د دوی وړوند احساس ددی وینا او دلیل په خوا تمایل وکړي نو د دوی په رد کې داسې وایم:

اول: په دی اساس باید «ديمقراطيسيه» هر جز غیر متناهی ابعاد او برخی ولري حال داچې دا دو مره وړوکی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

دی چی حتی په مکروسکوب کی هم نه پیدا کیږی. «دیمقراطیسی» اجزاء ددوی په اصطلاح هغو وړو زرو ته ویل کیږی چی علماً او عملاً تقسیم او تجزیه نه قبلوی. بیان او توضیح: مخکی وویل شول چی دغه هرمدی جز به درک او علم لری حال داچی علم ددوی په نزد دیته وائی چی دمعلوم صورتونه په عالم کی رسم شی نو به دهر علمی صورت درسمیدو دپاره په دی مادی جز کی ځای پیداکول ضروری وی خو څنگه چی دوی علمی صورتونه غیر منتهی گڼی دالازمیری چی په یوه مادی وړوکی جز او زره کی چی نهایت منتهی دی غیر منتهی ابعاد دغیر منتهی صورتونو دپاره پیداشی او دا په واضح ډول عقل نه منی.

دوهم: که دا «دیمقراطیسی» مادی اجزاء په درک او علم کی دومره لوړه مرتبه ولری او دمجرد علم په شانی پوره قوت او طاقت هم ولری ځکه چی دوی دی اجزاؤ ته په زیات قوت او قدرت قائل دی نو آیا ولی کائنات په خپله نشی کولی چی ځان دکمال اخری مرتبی ته ورسوی؟ آیا ولی دوی په خپل قدرت او طاقت چی لری ئی آلام او مصایب په قطعی ډول له ځانه نه لری کوی چی بیا دتحمیل او خلاصیدو دپاره هیڅ حاجت پاتی نشی؟ په څه دانسان علم او ادراک او د نورو حیواناتو ادراک او یاشعور چی ددوی په گمان همدا د مادی اجزاؤ علم او ادراک دی نشی کولی چی دخپل ځان په متعلق پوره معلومات ولری او داتوان نه لری چی خپل ژوند وساتی؟ له دی څخه عجیبه لیا داده چی دمایونو متاخرین وروسته له دی چی دخپل مذهب دتأیید دپاره ئی دټولو خرافاتو سره مصافحه او روغ

اوپرو کړه بياهم دوی په ځینی موادو کی بی له حیرانتیا بله چاره پیدا نه کړه او داتوان ئی ونه مونده چی دخپلو فاسدو اصولو په کوم اصل باندی ئی تطبیق کړی نه دطبیعت په اصل اونه دشعور په اصل او داهغه وخت و چی دوی دوه شیان په خواصو کی مختلف ولیدل حال داچی په تحلیل کنبی ددواړو عناصر متمائل بڼکاره کیدل نو څو مره چی دوی خپل اباطیل وړاندی کړل بی له دی څخه ئی بله چاره ونه لیدله چی رجماً بالغیب په «دیمقراطیسیه» مادی اجزاؤ باندی داسی فیصله صادره کړی چی دا اجزاء دمختلفو اشکالو خاوندان دی او داشکالو او او ضاعو داختلف په مطابق ئی په آثارو او خواصو کی اختلاف پیدا کیری.

خلاصه داده چی په مادیونوکی لس مختلف مذهبونه دالو هیت څخه انکار کوی او داعقیده لری چی اقدس او صانع ذات موجود ندی دوی په خپل منځ کی اویاد الهینو په نزد په طبعینو، مادیونو او دهریونو شهرت لری او که دی خوبنه وی ورته

«نیچرین»، «ناتورالیسمین» او «ماتیرالیسمین» ووايه.¹ استاد «صلاح الدین» سلجوقی هغه وخت چی په مصر کی دافغانستان سفیر و دسید جمال الدین افغانی د «الرد علی الدهرین» کتاب وروسته له دی چی ورباندی ئی علمی مقدمه² لیکلی بیا نشر او خپور کړه ده

---

1. د کتاب ((الرد علی الدهرین « (۳۴-۴۹) صفحو څخه خپرونکی ((دارالکرزک».

2. دمقدمی صفحی (۱۷-۱۸) دی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

په خپله مقدمه کی په لاندی ډول ددهریانو لس ډلی یادی کړی دی.

۱-الایبیکوریون.

۲-الارتقائون (نهضت او پرمختگ غوښتونکی).

۳-مزدکیون.

۴-شیوعیون (کمونیستان).

۵-باطنیون.

۶-د«فولیتیر» او «جان جاک روسو» پیروان.

۷-دعثمانیانو په دولت کښی منحرفه حکام.

۸- نفعیون (یوازی خپلی مظاهری فایدی او لذت دپاره

چی دهری لیاری وی کارکوی).

۹-مورو مون.

۱۰-په شرق کی خائنان، دسیسه کاران، رشوت خواره

او ریاکاران.

له تیر تحلیل او بحث څخه ثابتیری چی سید جمال

الدین افغانی په علم او فلسفه کی دخپل وخت دقیق عالم

ؤ او داستدلال او منطق دلیاری ئی ددهریونو مذهب او

عقیده باطله کړی ده او داهم معلومیرو یو موحد

شخصیت ؤاو دده عقیده دمقلدینو دتوحید دعقیدی په

شانی نه وه بلکه په توحید کی دده عقیده دټکول شوو

لویو فلاسفه دتوحید دعقیدی په شانی وه.

سید جمال الدین افغانی په اسلام کی دتوحید عقیده

په حقیقی او واقعی ډول پیژندله او ده داسلام دین او

نورادیان، مذهب او مسلکو نه ښه دقیق مطالعه کړی او

لوستی ؤ.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

117

حقیقت دادی چی سید جمال الدین افغانی دهغه وخت متداوله علوم لوستی، د عصری علومو کتابونه ئی زیات مطالعه کړی ؤ جهانی تجربه ورته پوره حاصله وه، طبیعی ذکاوت ئی ډیر قوی ؤ دینو لوړو اخلاقو او انسانی بهترو سجایاؤ خاوند او ښه پیاوړی لیکوال، مؤلف او مؤثر خطیب هم ؤ.

«هغه عقائد او خصلتونه چی دین دهغو افاده او یاربښونه کړی ده په دی حقله سید جمال الدین افغانی په خپله رساله «الرد علی الدهرین» کی په لاندی ډول لیکي: دین دبشر د عقلونو او ذهینتونو دپاره دری عقیدوی مبادی گټلی دی او دری خصلتونه ئی دبشر په زړه او فکر کی امانت ایښیدی.

هریو ددی مبادیو او خصلتونو څخه د ولسونو د وجود قوام، مبدأ او رکن دی، داجتماعی تشکل د آبادی ستن ده او داجتماعی مدنیت دانکشاف له امله محکم اساس اوبنیاد دی په دی هریوه کی دتحریک دومره پوره استعداد شته دی چی دقامونو، قبائل او ولسونه دکمال اخرو مرتبوته رسوی او دسعادت اخری درجی ته ئی پورته کوی. په دی هریوه کی دساتنی قوی طاقت پروت دی چی په هغی خلک دشرڅخه لری کوی دفساد نه ئی بچوی او دهغو ناوړه عادتونو څخه ئی گوښی ساتی کوم چی دتباهی او تفرقی موجب گرځی.

اوله عقیده: باور په دی چی انسان دځمکی ملک او پرښته دی او په ټولو مخلوقاتو کی اشرف اومکرم مخلوق ښه استعداد، مقام او منزلت لری.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

دوهمه عقیده: د هردین تابع او پیرو په دی یقین او باور لری چی ددغه دین امت او پیروان ټولو امتونو او پیروانو څخه بهتری لری اومخالف ئی په ضلالت او باطله باندی روان دی.

دریمه عقیده: دټولو اسمانی ادیانو پیروان په دی جزم او باور لری چی انسان دنیاته دکمال دپوره والی دپاره راغلی دی، داسی کمال چی دی له دی دنیا څخه پورته، زړه پوری او پراخه مرتبی ته ورسوی او له دی تنگ کور څخه چی ډیری ستونځی لری، داسی کور چی باید دغمونو او درودونو په کور یاد شی یو ارت کور او داستوگنی پراخ ځای ته انتقال کړی، داسی ښه کور چی له دردونو څخه خالی اوسعادت اونیک مرغی ئی پایان او انتها ونلری. یو پوه انسان دانه هیروی چی دغودری عقائدو مهم آثار او دښه مدنیت د پاره زیاتی گټی دبشری اجتماع په برخه کړی دی، ددی عقایدو په وسیله د امتونو روابط اصلاح شوی دی په دی هری عقیدی دبشری نوعی دپایښت کار کیدی شی او خپل پیروان دپته متوجه کوی چی یو تربله دمسالمت او اعتماد ژوند وکړی.

دا عقائد غواړی چی خپل پیروان مصمم کړی چی دنفسی او عقلی کمال په مراتبو کی لوړو درجوته ځان ورسوی.

له دی څخه وروسته سید جمال الدین افغانی په پوره تفصیل دهری عقیدی دپاره لوازم اوخواص بیان کړی دی چی دقت په هغو کښی د سعادت اونیک مرغی وسیله کیدی شی.

دری خصلتونه

په تاریخ کی داوول دپیداينبت څخه په خلکو کی دری خصلتونه دمیراث په ډول پاتی شوی دی او دینی صبغه لری.

لومړی خصلت:

«حیاء» هغه انفعال او خجالت دی چی دبد کارونو د ملا متیدو په وجهی په نفس اوفکر کی پیداکیږی، دا خجالت او انفعال سړی په دی متاثر او تویخوی چی ولی دداسی کارونو مرتکب گرځیدلی چی هغه خلک نقص گڼی سید جمال الدین افغانی دحیاد صفت اهمیت ضرورت اوفوائد بیان کړی دی.حقیقت دادی چی دبدو کارونو دکولو څخه حیااو خجالت دانسان دبنه شخصیت په جوړولو کی پوره خدمت کوی خو دبدو کارونو معلومول هسی آسانه کارنه دی او همداشانی دحیا او دخجالت په اندازی او موقع باندی پوهیدل ضروری امر دی چی باید دحیا په نامه خجالت بی موقع افراطی اندازی ته ونه رسیږی او په دی اثر مثبت استعدادونه جریحه داره نشی. څنگه چی وویل شول حیا د بد کارونو څخه د ممانعت چاره ده نو په دی اساس هغه کسان چی په نښو کارونو کی دحیا په نامه متین او زړور اقدام نه کوی دوی ته باید حیا کاران ونه ویل شی بلکه دوی بی ایمانه او بی همته متردد او بی غیر ته کسان دی.

دوهم خصلت:

«امانت» داثابته ده چی دانسانانو پایښت په معاملو، ورکړه او راکړه او یوتربله دگټو په تبادلو قائم او ولاړدی او دمعاملی او معاوضی سا او روح امانت دی نوکه

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

د دوه معامله کونکو ترمنځه د امانت روحیه فاسده شی دمعاملو ټول روابط اوصلات باطل او فاسد پیری اختلاف پیدا، دژوند انتظام مختل او په سرعت انسان دفنا او تباهی سره مخامخوی.

سید جمال الدین افغانی له دی څخه وروسته امانت خصلت ته داجتماعاتو ضرورت په دی ډول توضیح کوی: حق او واقعیت دا څرگنده ثابته کړی ده چی امانت دانسان د بقا بنیاد، دحکومتونو د پاره قوی اساس، دامن او راحت ښیگڼو خپرونکی، دقدرت او عزت دابادی پورته کوونکی او دعدالت روح او جسد دی او دغه مطالب او مقاصد بی له امانته په لاس نه راځی.

دریم خصلت:

«صدق» سید جمال الدین افغانی صدق ته دضرورت په دلائلو زور اچولی دی او په پوره تفصیل ئی دصدق فواید بیان کړی دی.

حقیقت دادی چی صدق داعتماد اساس، په اجتماعی ښه ژوند کښی ورته حیاتی ضرورت شته دی، صلات او روابط تقویه کوی. شخصیتونه جوړوی او دمینی او محبت دپیداکیډو دپاره مهم شرط دی په دی اساس باید دصدق مواقع او موارد ښه تشخیص او دقیق وپیژندلی شی باید وویل شی چی صدق ښه دی خو بی مورده او موقع چی ضرر اوتوان په کی وی رښتیا ویل ساده توب دی همداشانی که درښتیا ویلو څخه دملی ښیگڼو او انسانی کرامت دښمن استفاده کوی هغه وخت چوپتیا او سیاسی او دپلوماتی حرکت ښه کار دی. که رښتیا چیری دحق دتلفیدو موجب او ورڅخه بد تعبیرونه پیدا کیری باید ورڅخه

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

121

ډډه او اعتراض وشي. همدا ډول داجتماعي ذهینتونو داندازی معلومول او په همغه برابر گړیدل عاملانه او عاقلانه کار دی.

سید جمال الدین افغانی په اخر کی داسی لیکي: مادیون او دغه دالوهیت دمفکوری منکر کسان هروخت هرچیری اوپه هررنگ چی پیداشوی دی کوبنښن کړی دی او تل هڅه لری چی ددغه قصر او تعمیر اساسی آبادی کوم چی په مسدس ډول شپږ رنگه ښکاری له منځه یوسی. حقیقت دادی چی دا تعمیر دانسانیت دسعادت تعمیر او قصر دی چی په شپږو دیوالونو ولاړ دی، دری ئی عقائد اودری پی خصلتونه دی.

دمادیونو دافکارو محصول غواړی چی ددغه جیر او شانداره تعمیر او قصر آبادی په لږخیدو راولی، دابیچاره انسان دبدبختی سره مواجهه کړی او دانسانیت دمدنیت له تخت اومرتبی څخه ئی دحیوانی وحشت ښکته او پستی مرتبی ته ورسوی.¹

«دمادیونو ښکارونی اوددوی هغه مقاصد او مفاصد کوم چی غواړی دمدنیت نظام ته تاوان ورسوی» سید جمال الدین افغانی په خپله رساله «الرد علی الدهریین» کښی دمایونو هغه مفاصد چی دمدنیت دنظام په ضرر ئی پیدا کړی دی او ددوی په دی حقله ښکارونی او مقاصد په دی لاندی ډول یادوی: مادیون دولسونو او پرگنو په روان تاریخی جریان کی په مختلفو رنگونو او نومونو ښکاره شوی دی کله دوی ځانونه دحکماؤ په نامه یادوی او خپلو

---

¹. د «الرد علی الدهریین» کتاب د (۵۱-۶۲) صفحو څخه اخستل شوی دی. مطبعه ((دارالکرتک))

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

ملگرو ته دحکیم لقب ورکوی، کله بیا دوی داسی ښکاره کوی چی دوی گوندی دظلم او تجاوزدفع او رفع کوی.

ډیر کرته بیا مادیون خپل ځانانونه دصحنی په مخ داسی ښکاره کوی چی دوی گوندی داشیا و اسرار پیژنی، حقائق او رموز کشفوی، دظاهر څخه باطن ته رسیدلی دی او موجوداتو او موضوعاتو په دننه حقیقت ماهیت او کیفیت باندی پوهیږی یو وخت دوی داسی ښکاره کوله چی دخرافاتو څخه دوی دخلکو ذهنیتونه پاکوی او افکار دحقایقو په روښانولو تنویروی.

کله دوی دانبیی چی دوی دفقیرانو دوستانو، دضعیفانو ساتونکی او دمسکینانو دخیر او فائدی غوښتونکی دی.

په انتهاء کی دمادیونو څخه ډیرو کسانو دپیغمبری دعواهم کړی ده اودوی دنورو دروغجنودنبوت ددعوی کوونکو څخه جدا په ځان کړی نیرنگ ددغی باطلی مدعی دپاره فعالیت کړی دی. دمادیونو داپول کونښنونه چی هرچیرته ئی په هررنگ، نیرنگ او شکل تاوان رسولی دی، دولسونو دکټو دتندراو دقامونو او دټبرونو دآبادی تباہ کوونکی دی. دوی ژوندی زړونه په خپلو خبرو مړه کوی، دوی دخپلو آراؤ په وسیلی دخلکو په ارواحوکی زهر پاشی او محکم نظام په خپلو ناوړه مساعیو وړانوی نوهرچاته چی دمادیونو گرد شر او تپ رسیدلی دی دهغوی شدت او قوت مات شان اوشوکت ئی تباہ، یوتربله تیت او متنفراو خپل ځان قوام او متانت ئی بایلوی دی.

سید جمال الدین افغانی په دغه سلسله کی وائی:

تاسو د «يونانيانو» «فارسيانو» «فرانسويانو» او (عثمانيانو) هغه حال او اوضاعو ته كوم چى په دوى كى د ماديونو او د هر يو نو د ښكاره كيدو او پيدا كيدو څخه مخكى او وروسته پيدا شوى د مطالعى او څيړنى لاندى ونيسى چى او له څومره مخ په وړاندى روان ؤ او بيا څنگه د نزول او بدبختى سره مواجه شول. سید جمال الدين د (حال الامة الاسلامية) تر عنوان لاندی داسی ليکی:

«الامة الاسلامية جاءتها الشريعة المحمدية والديانة السماوية فاشربت قلوبها بتلك العقائد الجليلة، ومكنت في نفوسها تلك الصفات الفاضلة، وشمل ذلك آحادهم، ورسخت بينهم تلك الاصول الستة بدرجة يقصر القلم دون التعبير عنها، فكان من شأنهم أن بسطو سلطانهم على رؤس الامم من جبال الالب الى جدار الصين في قرن واحد، و حثوا تراب المذلة على رؤس الأكاسرة و القياصرة مع انهم لم يكونوا الا شردمة قليلة العدة نذر العدد، ولم ينالوا هذه البسطة فى الملك والسطوة فى السلطان الا بما حازوا من العقائد الصحيحة و الصفات الكريمة، هذا الى ما جذبه مغناطيس فضائلهم من مائة مليون دخلوا فى دينهم فى مدة قرن واحد من أمم مختلفة مع انهم كانوا يخيرونهم بين الاسلام و شىء زهيد من الجزية لا يثقل على النفوس أداؤ ه. هكذا كان حال هذه الامة الشريفة من العزة و منعة والسلطان.»

د ترجمى حاصل: اسلامى امت ته محمدى شريعت او سماوى ديانت راغى، ددوى زړونه په دى جليلو عقائد و باندى خړوبه شول، ددوى په نفوسونو كى دا بهتر صفات

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

محکم وگرځیدل، ددوی ټول افراد په دی پیاوړی شول، دا اشپړ اصول (چی مخکی یادشول) تر داسی اندازی محکمه شول، چی قلم ئی د تعبیر کولو څخه عاجز دی نو ددوی طاقت دومره درجی ته ورسیده چی د «الب» د غرونو څخه نیولی تر «صین» اویا (چین) دیوالونو پوری ددوی سلطه په یوه قرن کی خپره شوه او ددوی د اکاسره او قیاصره ؤ په سر نو دذلت خاوری واچولی سره ددی چی دوی شمار کنبی وړه ډله او لږ وسایل ئی درلودل.

دوی دغه دبدبی او غلبی ته یواځی په همدی ورسیدل چی په صحیحوعقائدو او کریمو صفاتو ملبس ؤ. دوی وکړی شول چی د فضائلو په مقناطیسی قدرت سره په یوه قرن کی سل ملیونه خلک د مختلفو قامونو څخه جذب او په خپل دین کی ئی داخل او شامل کړی سره ددی چی دوی به ټولو کسانو ته اختیار ورکولو چی د اسلام دین قبلوی او که نه لږه جزیه چی اداء کول ئی ورباندی سخت او گران نه وی منی.

په دغه شانی دغه شریف امت ؤ چی دقدرت او سلطی لور مقام او د عزت او د بد بی مرتبی ته رسیدلی ؤ.

د شرق د هریان

سید جمال الدین افغانی د شرق د هریان یاد کړی دی او ددوی حقله داسی لیکي:

دا لوهیت څخه منکر د هریان هغه دی چی دوی د مهذبو کسانو په جامه کی ځان ښکاره کړی دی. ظاهری د وطن د محبت په رنگ رنگ کړی دی، دوی د ولس د خیر

غوښتونکو په شانی ادعاء کوی او په دی چل له یوی خوا
ځانونه د غلو ملگری او شریکان او له بلی خوا ځانونه د
قافلی رفیقان گڼی، دوی د ناپوهو خلکو په سترگو کی
ځانونه داسی ښکاره کوی چی دوی گوندی دعلم او معرفت
بیرغونه وچتوی خو دوی په واقع کی مکر او حیلی د خیانت
نوی فرش غوروی.

دوی په څو ناقصو کلمو چی مطلب ورڅخه پوره نه
معلومیری یعنی قالبی خبرو کومی چی دوی د تباه کارانو
غلا کړی دی غرور او نیشه لری، خپل بریتونه ئی د کبر او
غرور په ډول تراشلی او برابر کړی دی او ځانونه د هادیانو
او رهبرانو په نوم یا دوی حال دا چی دوی دجهالت په
طبقو، دغباوت په پردودرزائلو په سختو چټلیو او دبدیو په
ناوره بوین پوستکی کی پراته دی.

دوی هغه خلک دی چی په دی قوی باور او عقیده
لری چی عقل او د عقل دمعرفت او پیژندنی میوه یوازی
همداده چی پری دغدر او چل خواوی پیدا او د اختلاس
لیاری ورباندی وپیژنی سید جمال الدین افغانی ددوی د
قباحت د یادونی په سلسله کی داسی لیکی:

ماته د دوی په یادونه کی خجالت راځی، حیا می منع
کوی چی د دوی اخلاق، روایات او اعمال پوره حکایت کړم
ځکه چی ددوی مقاصد دومره دنی او پست دی چی بی
دخپل منفعت څخه دبل چاخیال هم نه ساتی، دوی
کوښښ کوی چی دخپلی گیدی دشهوت لپاره دخپلو
ولسونو اساس له بیخه وباسی او دوی خپلی چری ددی
دپاره تیری کوی چی دخپلو انسانانو د اتفاق روابط ورباندی
قطع کړی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

دسید جمال الدین افغانی « نیچریه یا الرد علی الدهریین » رسالی دهند په مسلمانانو باندی سخت تاثیر واچوه حتی چی دهند اکثر و خلکو خپل ځامن او اولاد دهغی مدرسې څخه خارجه کړل کوم چی انگلیسانو دخپل دغه غرض یعنی ددهریت دخپرونی دپاره جوړه کړی وه اوخلکو بیرته سلیمی اسلامی عقیدی ته رجوع وکړه.¹

د (الرد علی الد هریین) رسالی د بحثونو او څیړنو څخه معلومیږی چی سید جمال الدین افغانی فکری دقت، د معلوماتو وسعت او په فلسفی او کلامی سختو مسائلو او علمی موضوعاتو کی قوی تحلیل درلوده.

شک نشته چی که څوک دده (الرد علی الد هریین) په رساله کی دقیق فکر وکړی ضرور په دی اعتراف کوی نوموړی افغانی سید انسان ته دکرامت مرتبه اومنزلت دی دشادی مقام ته ښکته شی.

حقیقتاً چی دی انسان څخه دا غواړی چی په لوړو مبادیو اتکاء او د انسانیت په قوانینو، دساتیرو او لیار ښوونو عمل وکړی.

همدا شانی ښکاره ثابتیږی چی سید جمال الدین افغانی په ژوند کی مهم مقصد او هیله درلودله چی دی او خلک دحیاء، صداقت او امانت ژوند وکړی او ده کونښنې کوه چی په خپل ایمان، کرامت او دین سره د کمال هغه

---

¹. د (الرد علی الد هریین) کتاب (۵۰-۴۹) صفحو څخه سید جمال الدین افغانی په دی ایمان درلوده چی اعتقاد په مقدسی مبدی او د لوړو اخلاقو او روح سره رابطه انسان د ملک مرتبی ته پورته کوی، داسی مرتبه چی په هغی کی انسان د شر مرتکب نه گرځی بلکه دخیر سره مینه لری او په ژوند کث دخیرونو اندازه زیاتوی.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

127

مرتبه پیدا کړی کومه چی د هغی په وسیلی د دنیوی لانجو څخه خلاص او د آخرت پراخه او لوړو مرتبو ته ځان ورسوی.

همداشانی دده په نزد دا ثابته وه چی د فرد او ټولنی د مشکلاتو او لانجو دحل دپاره یوازنی موفق علاج په دی کی چی زړه د رزا ثلواو ناوړه افکارو څخه پاک اوسو چه، په اطمینان او نیک معاشرت او سلوک تقویه او غنبتلی شی.

د هند څخه (لندن) او بیا (پاریس) ته د سید جمال الدین افغانی سفر په پاریس کی د ده استوګنه او اقامت د (العروة الوثقی) د حزب د جوړولو کار او په دی نامه د جریدی د خپرولوڅخه دده غایه او هدف او د عالم اسلام دپاره دده داجتماعی او سیاسی خدمتونو یادونه).

کله چی په مصر کی د (احمد عربی) انقلاب خاتمه پیدا کړه او په مصر کی د انگلیسانو کار تقرر ومونده نو دا وخت سید جمال الدین افغانی ته ئی اجازه ورکړه چی که خوبنه ئی وی د هند د (کلکتی) څخه لارشی خو په دی شرط چی بل کوم اسلامی دولت ته ورنشی ځکه چی انگلیسان په دی پاریدل چی دی به په منځنی ختیزه کی د دوی نقشی وړانی کړی نو سید جمال الین افغانی اروپا ته د تلو قصد وکړ او په کال ۱۸۸۲ میلادی کی د انگلستان په خوا روان شو، دی لندن ته ورسیده خو هلته ډیره موده پاتی نشو او له هغه ځایه (پاریس) ته لاړه او پاریس هغه وخت دده دافکارو نشرولو او د انگلیسانو په ضد دده دجهاد او مجادلی دپاره زیاد ملاتم او مساعدو تر څو د عالم اسلام عام نظر وپاروی او دوی په دوی باندی احاطه

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

شوو خطراتو ته متوجه او ملتفت کړی او شاید دا به هم وه چې ده به گمان کوی چې د فرانسویانو څخه مرسته واخلي ځکه په هغه وخت کې د انګلیسانو او فرانسویانو تر منځه په مصر او شمالي افریقا کې د عثمانی دولت د متروکاتو د ترکی او ویش په حقله اختلاف او یو د بل نه د استعمار د زیات تصرف کولو او نیولو هڅه درلودله.

کله چې سید جمال الدین افغانی په پاریس کې تقرر پیدا کړه نو خپل گران شاگرد محمد عبده ئی پاریس ته و غوښته تر څو دده سره د مسلمانانو د بیدارولو دپاره دجهاد کولو په منظور مرسته وکړی.

شیخ محمد عبده باندی کله چې په مصر کې د (احمد عربی) انقلاب ناکامه شو ددری کاله فراریدو حکم صادر شوی ؤ نو ۱۳۰۰ هجری قمری کال د صفری میاشتی ۱۳ او ۱۸۸۲ میلادی کال ۲۴ د دسمبر د میاشتی تاریخ ؤ چې د مصر څخه د شام د علاقې په خوا روان او بیروت ته ورسیده او له دغه ځایه ده خپل استاد ته د پاریس په خوا حال او احوال لیره ترڅو یو تر بله لیکنو په دی خاتمه پیدا کړه چې محمد عبده دپاریس په خوا روان شو کله چې دی پاریس ته ورسیده ده په اول کی خپل استاد ته داسی غوښتنه وړاندی کړه: راځه چې دواړه یو لری ځای ته لاړ شو داسی ځای چې د کوم دولت قدرت ته تابع نه وی تر څو ددوی حرکت خراب او فلج نه کړی، دوی به هلته د زعیمانو او رهبرانو د جوړولو مدرسه او مکتب جوړ کړی، دوی به په دی مدرسه کې د اسلامی اقطارو اومناطقو څخه داسی نجیب او با استعداده ځوانان انتخاب او داخل کړی کوم چې په دوی کښی د خیر د استعداد احساس وکړی شی،

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

129

دوی به په قوی او محکم پروگرام چی دواړه ئی غوره کړی دوی تربیه کړی دوی به د زعامت رهبری او اصلاحاتو د کولو د پاره برابر وی او دا کار به ددی وسیله شی چی د لسو کلو وروسته به دا مدرسه یو شمار داسی شاگردان وباسی چی دخپلو وطنو دتر کولو، د یو ځای څخه بل ځای ته دلیر دیدلو او دمطلوبی اصلاح د خپرولو دپاره مستعد، آماده او حاضر وی.

دغه نظریه او غوښتنه سید جمال الدین افغانی خوښه نه کړه او به کی ئی د تصمیم ضعف او دزیات تشاؤم او نا امیدي احساس وکړه نو امام (محمد عبده) ته ئی وویلی (انما انت مثبط)¹ یعنی ته معوق او معطلونکی ئی، سید جمال الدین افغانی لیدله چی د لسو کلونو څخه وروسته د اصلاح دپاره انتظار ضرور دوی د لازمی کار او عمل څخه بیرته پاتی کوی، داسی کار او عمل چی په موجوده عصر کی باید وکړی شی نو ځکه سید جمال الدین داسی فکر کولو چی ددرس، تدریس، تعلیم او تربیی سره جوت په محصلینو واجبه ده چی د موجوده عصر دایجاباتو او دسیاسی فوری اصلاحاتو څخه غافله نه وی ترڅو فرصت او موقع دلاسه ور نه کړی شی نو ځکه شیخ محمد عبده د خپل استاد سره متفقا دواړه د هند او مصر د فاضلو مسلمانانو د ډلی سره یو ځای د اسلامی حزب جوړولو په کار ئی پیل وکړه دا حزب د «العروة الوثقی» به ټولنی نومیالی شو، په اصل کی دا

---

1. ددوکتور «ابراهیم العدوی» «رشید رضا» دکتاب (۶۹) صفحی څخه دا کتاب د عربی اعلامو په سلسله خپور شوی دی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

حزب سری او پټ فعالیت کولو او اصل قانون او مرام نامه ئی په اول کی ښکاره لیکلی او خپره کړی نه وه، دوی په عمومی لحاظ د اسلام برم، عزت او شوکت اعاده کیدل او بیرته راتلل غایه او هدف درلودلو او د خلکو عقاید ئی د شک او تردد څخه پاکولو چی دا کار بی له دی څخه نه کیده چی مسلمانن دی په عقیده او عمل کی خپلو اسلافو یعنی د صحابه ؤ او تابعینو اعمالو او رویو ته رجوع وکړی او په خاص ډول دی راشدینو خلفاؤ ددوری په شانی داسلام د تعمیم دپاره مخلص تحریک شروع کړی.

دی حزب او ټولنی غوښتل چی مسلمانان د اتحاد تضامن په خوا دعوت او بلی ترڅو یو په بل باندی تقویه او تا ئیدو مومی.

د«العروة الوثقی» حزب یوه پټه او سری لائحه او مقررره او درلودله چی په دیرشو بندونو او مادو مشتمله وه¹ چی مهم نکات ئی دا لاندی دری بند ونه دی.

۱- دا حزب به د مسلمانانو حال، اقوال او اعمال د مطالعی او ملاحظی لاندی نیسی تر څو ددوی په دینی احساس خبر او د اعتقادی بلنی په اندازه ئی پوه شی چی بیا د مرض د پیژندنی په مطابق د معالجی اساسی چاره وکړی شی.

۲- د معالجی دپاره دوینا، لیکنی او تالیف دلیاری کار کول.

---

1. د «الشیخ محمد عبده» د تاریخ کتاب (ا ج ۲۸۴-۲۸۷ ص) څخه.

۳- د حزب غړی به په ټولو حالاتو کې خپل فکرت ته تقرر ورکوي او یو تربله به ارتباط پیدا کوي ترڅو د هریوه سره د عمومی منافعو لحاظ ساتل دشخصی گټو دلحاظ ساتلو په شانی او یاله دی څخه زیات ضروری کاربنکاره شی، دوی به دیوچاوینا ترهغه نه منی ترڅو دوینا څخه ئی د عمل اندازه زیاته او یا ورسره برابروی.

د «العروة الوثقی» د حزب غړو دپاره دقسم کولو او معاهدی له امله دقسم او عهدنص او متن په لاندی ډول ؤ^۱: قسم په الله چی په جزئی کلی، پټ او بنکاره عالم دهرچاپه کارونو او اعمالو مسلط او ټول قوت او قدرت دده په لاس کی دی چی ضرور به په خپلو اخلاقو او کارونو کی دالله د کتاب تائید کوم اوبی تاویله او انحرافه به ورباندی عمل لرم...

زه به حتما خامخا دده دبلنی اجابت اومننه کوم، دده د امر او نهی دبلنی څخه به سر نه غوروم، ضرور به دده دمرستی دپاره غوښتنه کوم، په دی کارباندی ترڅو ژوندی یم ولاړ اوسم او په دی لپاره کی به دکامیابی له امله په مال او اولادنه ډیلیرم. قسم په الله چی زما دروح او مال مالک دی، زما دسر او فکر دقبضولو واک لری، زما وجدان او احساس دده په تصرف او استعمالولو کی دی، دی دچاسره چی وغواړی مرسته کوی او څوک چی وغواړی ذلیله او رسوا کړی کولی شی زه به ضرور داسلامی ورورولی دژوند کولو دپاره خپل ټول توان صرفوم او دغه د

---

1. داستاد ((عثمان امین « د کتاب ((محمد عبده « (۷۲-۷۳ ص) څخه داکتاب داسلامی اعلامو په سلسله کی خپورشوی دی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

ورورولی رابطه به دواقعی پلار او زوی درابطی مرتبی ته رسوم او همداشانی به دغه ذهنیت ټولو هغو کسانو ته چی د «العروة الوثقی» په رابطی او عقد مربوط او ټرلی دی تلقینوم، ددغی رابطی خیال به ددی حزب دغړو څخه اخوا په نورو

مسلمانانو کی هم دنظر لاندی نیسم مگر هغه وخت چی له هغو څخه داسلام دشان او شوکت په تاوان کی کوم حرکت ولیدل شی داوخت به کونښن کوم چی ددین په تاوان ددوی داسی حرکت محوه او نابود کړم او دمحوه کولو دپاره به ئی دومره سعیه کوم لکه چی دخپل ځان څخه مدافعه کوم.

قسم دالله په هیبت او جبروت چی بی ددین دخوښی څخه به بل څه ته اهمیت او ترجیح نه ورکوم، هغه څه به ضرور وروسته کوم او ځنډوم چی دین وروسته کړی اوځنډولی وی، زه به هیڅ یوداسی حرکت ته اقدام نه کوم چی په هغی کی دین ته جزئی او یا کلی تاوان ورسیری،زه به دخپلو حزبی ملگرو څخه چی په کوم څیز کښی دوی ورباندی متفق دی مخالفت نه کوم، دالله په عهد او پیمان قسم چی زه به داسلام او مسلمانانو د تقویی دپاره دعقل، توان او دټولو هغو وسائلو په واسطی کوم چی زه ورباندی پوهیرم کونښن کوم په کوم څه چی زه نه پوهیرم دیوهانوم څخه به دیوهی له امله پوښتنه کوم مطلب ته درسیدو دپاره به زه هیڅ وسیله چی زما په توان کی ئی لاس ته راوړل امکان ولری نه پریردم، زه دالله څخه دکار او عمل موفقیت، دامید او هیللی پوره کیدل او دده دامر او

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

133

حکم اطاعت کونکو اودده د دین دبیرغ او چتونکو او خپرونکو دتائید هیله او غوښتنه کوم، آمین.

په پاریس کی سید جمال الدین افغانی د «العروة الوثقی» د ټولنی او حزب دغرو په مرسته دالعروة الوثقی دجریدو دلیکلو او خپرولو کاربرابر او تنظیم کړه، ددی جریدی دلیکلو رئیس شیخ «محمد عبده» ؤ اودده سره په پاریس کی ددی جریدی په لیکنه کی یو {ایرانی} فارسی زبان سړی چی نوم ئی «مرزا محمد باقر» ؤ مرسته کوله ده به دانگلیسی جریدو څخه دالعروة الوثقی دجریدی دپاره مقالی ترجمه کولی.

«مرزا محمد باقر» نښه ذکاوت، چالاکه حافظه او قوی زاکره درلودله دی دمقدس کتاب انجیل حافظ او دقران آیاتونه ورته یادؤ، دی په ډیرو ژبو پوهیده، دی په اصل کښی مسلمان ؤ خوبیا وروسته دمسیحیت دین ته واوښت او دنصرانیت دپاره ئی د «مبشرینو» یعنی مسیحی مبلغینو سره مرسته او خدمت کولو.

سید جمال الدین افغانی دی د «فارس خلیج» ثغر «بوشهر» په منطقه پیژندلی ؤ او یووخت ئی له ده سره په دی وجه چی ده دنی صلی الله علیه وسلم په متعلق ئی څه بدو ویلی مجادله وکړه او سید جمال الدین افغانی په خپلو افغانی ملگرو آمو کړه چی وی وهی لکه چی هغوی وواکه اووی شپه خو کله چی سید جمال الدین افغانی پاریس ته لاړه او دشیخ محمد عبده په ملگری ئی د «العروة الوثقی» دجریدی په خپرولو پیل وکړه داوخت «مرزا باقر» دوی سره ملاقات کولو دپاره کارت واسوه، دوی اجازه ورکړه او دملاقات په وخت کی ده داسلام څخه

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

د خپل د ارتداد او اسلام ته دبیرته گرځیدو او دتوبی دقبلیدو دپاره داسلام د تبلیغ تصمیم قصه او بیان وکړه او په دی ترڅ کی ئی دسید جمال الدین افغانی څخه وغوښتل چی د «العروة الوثقی» په اداره کی دخدمت کولو دپاره حاضر دی همغه چی و دده داغوښتنه ومنل شوه او دانگلیسی ژبی څخه نثراً او نظاماً ئی ښه یاده وه دترجمی کولو کار شروع کړه.

کله چی شیخ محمد عبده دپاریس څخه لندن ته دمصری موضوع دپاره دانگلیسی سیاسی شخصیتو سره دخبرو او مفاهمو دپاره لاره داوخت (مرزا باقر) دمترجم او ترجمان په حیث ورسره ملگری و¹ دهغو کسانوڅخه چی د«العروة الوثقی» دجریدی اداری ته به راتلل یو مصری یهودی چی نوم ئی «یعقوب صنوع» و هم وو دده مستعار نوم «أبو نضارة» و حقیقتاً چی دی یو جذاب شخصیت و او دمصر دآزادی او خپلواکی په قضیه کی ئی داهمیت وړخد متونه کړی و² نو ځکه ده دسید جمال الدین

1. دعثمان امین دکتاب ((محمد عبده « (۱۶-۷۷-۷۸) صفحو څخه.

2. ((یعقوب صنوع « په مصر کی دخدیو اسماعیل دمصر لوی حاکم په وخت کی تمثیلی صحنی لویدلی ده په دغو صحنو کی په پخوانو عادتونو بانندی دمسخری په ډول انتقاد کولو دغه مسخری اوهزلیات به خدیو اسماعیل خوښول نو ده به ((یعقوب صنوع» دمصر په ((مولییر « یادولو (مولییر په ۱۶۲۲ میلادی کال کی تر۱۶۷۳ میلاد پوری د فرانسې مشهور شاعر، فنان اوممثل و).

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

135

افغانی د تحریک او د «العروة الوثقی» د جریدی د خپرونی سره د زړه دکومی علاقه درلودله.

د «العروة الوثقی» جریدی اوله گڼه په ۱۳۰۱ هجری قمری کال دجمادی الاولی دمیاشتی په پنځمه چی د ۱۸۸۴ میلادی کال (۱۱)د مارچ دمیاشتی سره ئی سمون خوړه نشرشوه او وروسته له دی چی اتلس گڼی ئی خپری شوی په ۱۳۰۱ هجری، قمری کال یعقوب صنوع په مصر کښی دتمثیلی صحنو دجوړولو ترڅنگه په ۱۸۷۷ میلادی کال کی د «ابو نضاره» په نامه هفته کی یوځل دتوقو، هزلیاتو او مسخرو په رنگ یوه جریده هم خپروله، دی جریدی په مصری عربی او عامی ژبی خپرونی کولی او په خلکو کی ئی زیات محبوبیت پیداکړی و خو خدیو اسماعیل ورباندی تنگ شوی و ځکه چی دی جریدی په جرئت سره دانتقاد په خوا هڅه کوله او دردونکی مسخری ئی درلودلی چی اخر په ده باندی ئی دمصر څخه د فراریدو حکم وکړه دی فرانسى ته لاړه او په مختلفونو نومونو ئی ددی جریدی خپرولو ته دوام ورکړه، ده په دی جریدی کی دمصر څخه دفراریدونه وروسته په خدیو اوددی په ملگرو په حکومت او داروپائی دولتو په قنصلانو باندی اعتراضونه او حملی کولی او په ۱۸۸۲ میلادی کال کی ئی انگلیسی استعمار غنده او دمصر داستقلال او آزادی آواز ئی پورته کوه، یعقوب صنوع تقریباً ۳۴ کاله په خپلو خطبو او مقالو کی دمصر دپاره خدمت کړی دی.

د ذی الحجی په میاشت کی د انگلیسانو د سانسور په اثر بنده شوه.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

د العروة الوثقی ټولنی او حزب خپل اهداف ددی
جریدی په اوله گڼه کی خپاره کړل چی خلاصه مبادی ئی
په لاندی ډول دی.

۱. د «العروة الوثقی» حزب او ټولنه به د ټولو
شرقیانو په خدمت کی ځان وقف کړی، دوی ته په هغه
واجبات ښکاره او تحلیل کړی کوم چی د هغو اداء کول او
ترسره کول لازمی او تفریط او بی باکی په کی د بی
نظمی او تباهی موجب کیری دا حزب به شرقیانو ته هغه
لیاری ښیی چی ماضی تیری خطاوی ورباندی جبره او د
راتلونکو سختو خطرونو مخنیوی ورباندی وشی.

۲. دا حزب به د شرقیانو سره په هغو اسبابونو، عللو
او عواملو غورو کړی کوم چی ددوی د ضعف او کمزورتیا
موجب شوی دی چی د هغو ټولو په سر کی دا مهمه ده
چی دوی په دینی تعلیماتو او لیارښونو کی بی غوری کړی
ده.

۳. دا حزب به د اشتباهاتو څخه هغه پردی پورته کړی
کومی چی د شرقیانو د بودیانو او سرمایه دارانو د انحراف
موجب گرځیدلی دی او هغه وسوسی به محوه کړی کومی
چی د عیش او عشرت خلکو په افکارو مسلطی دی. دغه
اشتباهات او وسوسی اکثر ددی موجب شوی دی چی د
اصلاحاتو او پخوانیو خطاؤ دنیولو په کار کی ئی نا امیدي
پیدا کړی وه.

۴. دا حزب به کونښن وکړی چی په افکارو کی ډاډینه
او امیدواری ژوندی کړی او دا واضح کړی چی ډیر مختک
لیاره دومره سخته نه ده چی د بی همتی او بی غیرتی
موجب او سبب شی.

۵ - دا حزب به زیات کونښن وکړی چی هغه تهمتونه او اعتراضونه رد کړی کوم چی ټول شرق او په خاص ډول شرقیانو ته متوجه دی او پوره توجه به دیته وای وی چی دهغو افتراگانو ځواب ووا ئی کوم چی وا ئی:

مسلمانان تر هغه وخته پر مختگ نشی کولی تر څو چی دوی د خپل دین په اصولو ولاړوی.

۶ - دا حزب به د خپلی خپرونی د لیاری ټولو شرقیانو ته جهانی پینښی او د هغو اسرار او رموزور سوی تر څو دوی د اروپا د سیاست مدارانو په هغه تدبیر او غرض پوه شی کوم چی د شرقیانو په متعلق ئی د ځانه سره لری او دا ددی دپاره چی شرقیانو ته دا ثابته شی چی اوس دوی په کوم عالم او جهان کی اوسی تر څو دوی په مغرضانه او بدو پروپاگند و کی بند او گیر پاتی نشی.

۷- ددی حزب جریده به اسلامی امت صلوات او روابط تقویه کوی او ددوی ترمنځه به مشترک وجوه او گډ منافع توضیح کوی، دوی به په دی پوهوی چی دخارجی هغه سیاست تائید وکړی کوم چی د شرقیانو د ضرر او تکلیف موجب نشی.

باید ووايو چی د «العروة الوثقی» جریدی خپل رسالت ترسره کړه، دا د ټولو شرقیانو دپاره د لیارښوونی مناره وه او دا د هر آزاد مجاهد د پاره کوم چی د آزادی او ژوند جوړولو په لیاره کی ئی کونښن او فعالیت کولو بله ډیوه وه، دا د استعمار او تجاوز کوونکو په مقابل کی د اور سکروټه وه، دی جریدی داسلام په ټولو خواؤ پوره روښنائی اچوله تر څوئی خلکو ته د افترا، دسیسو او نامعقولو او نا روا ذهنیتونو څخه پاک کړی او دا ثابته کړی چی د اسلام

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

دین الله پاک د خپلو بندگانو د خیر او رحمت دپاره غوره کړی دی او ددی وردی چی دټولو وسائلو څخه زیات دښه مدنیت د جوړولو او پرمختک وسیله شی.

څنکه چی د بریطانیا دولت په دی پوه شو چی ددی جریدی په خپرولو د دوی و سیاست تباهی شته ده او لیکلو شاته ئی ددوی په ضد خطر موجود دی او غواړی چی ددوی فجائع او اهداف رسوا کړی نو له هری خوا څخه ئی ددی جریدی او حزب په ضد مجادله او مخالفت شروع کړی چی په دی اثر ددی جریدی د گنو رسیدل ئی اسلامی دولتو ته بند کړل، هغه کسان چی دا جریدی به ورته رسیدلی د تعقیب لاندی و نیول شول او مصری حکومت د خپل استعماری ملگری په مرسته ددی جریدی لوستل منع او په لوستونکو باندی ئی جزا او جریمه وټاکله.

شک نشته چی د «العروة الوثقی» جرائدو او کارکوونکوئی د اسلام، شرق بلکه د ټول انسانیت دپاره خدمت وکړه او که مونږ ددی جریدی لیکنی او خپرونی په دقت مطالعه او ملاحظه کړو لیدل کیری چی د فرد او ټولنی د مرضونو په ضد په زړه پوری علاج لری او د استدلال لپاره ئی ښه او پخه او د حقه مقدماتو څخه جوړه شوی ده هو! په دی جریدی کی د واقعی آزادی دی روح پروت ؤ او دخپل وخت دشرايطو په حساب ئی دبشری ښیگڼو د تامین دپاره زبردست تحریک او لیارښونه روانه کړی وه.

د العروة الوثقی جریدی څخه څرگندیږی چی سید جمال الدین افغانی په خپل عصر کی د شرق بلکه د ټول انسانیت اجتماعی امراض ښه تشخیص کړی ؤ او په خپل

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

139

فلسفی تحلیل کی د بهتری معالجه کولو په ترتیب پوه شوی ؤ، ده د اجتماعی ژوند ضروری لوازم خپرلی ؤ، اسباب، علل او عوامل ئی د نظر لاندی ؤ او معلوماتو او تجربو مثبتو افکارو ته رسولی او پوخ کړی ؤ، دده فکر او ذکاوت د نبوغ او عبقریت په حقله باید وویل شی چی داسی فکر او ذکاوة د الله پاک بښنه او احسان دی

کوم چی د بشر څخه انبیاء رسل او او نوابغ جوړوی او چاته ئی چی خوبه شی حکمت ورکوی فرما ئی: «و من یؤت الحکمة فقد اوتی خیراً کثیراً و ما یذکر الا اولوا الالباب» ژباړه چاته چی حکمة واقعی او حقیقی پوه او دانائی ورکړی شی نوهغه ته په واقع کی دهرڅه نه زیات خیر او فائده ورکړل شوی ده (پند او عبرت نه اخلی مگرد عقل صاحبان).

که مونږ د سید جمال الدین افغان په افکارو، خطابو، مجلسو او لیکنو باندی پوره په دقت غور وکړو نوپه دی به ښه پوه شو چی ده څنگه فکر کولو، څه ئی ویلی او څه یی غوښتل؟ حقیقتاً چی ده د عمومی صلاح او فلاح دپاره فکر کولو د خلکو د مهمو منافعو د تامین په حقله ئی وینا کوله، حق ئی د حق د ثابتیدو دپاره غوښتنه او خپل ټول ژوند ئی د بشر، اسلام او شرق د خدمت دپاره وقف کړی ؤ. ددی دپاره چی العروة الوثقی د جریدی د مطالبو سره د نمونی په ډول اشنا شو دا دی په لاندی ډول ددی جریدی دوه مقالی ترجمه کوم، په دی مقالو کی د لویو اهدافو ترسره کولو له امله د ټولو مسلمانانو د بیدارولو او تنبیه کولو دپاره مهم ټکی پراته دی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

اوله مقاله: د قضا او قدر په حقله :

باید په یادو لرو چی سید جمال الدین افغانی په دی مقاله کی قضا او قدر پوره څیړلی دی. څوک که وغواړی چی قضا او قدر په حقه وپیژنی باید دا مقاله ولولی تر څو په دی پوه شی چی د قضا او قدر څخه د اسلامی او آسمانی ادیانو مطلب هغه شانی نه دی کوم چی عام خلک ور څخه تعبیر کوی بلکه حقیقتاً چی د قضا او قدر عقیده د نجات او سعادت دپاره یوازنی وسیله ده. دا دی د مقالی مطلب: په مخلوقاتو او انسانانو کی د الله پاک د حکمت فیصله دا ده چی بدنی اعمال او کارونه باید د قلبی عقیدی دتاثیر لاندی وی نو لکه چی مخکی په تیرو گڼو کښی څرگنده شوی ده د اعمالو او کارونو صلاح او فساد د عقیدی د صلاح او فساد څخه نشأت کوی، ډیر کرته یوه عقیده په افکارو مسلطه شی او له هغی څخه نور عقائد او افکارو څیزیری او بیا وروسته بدن او بدن غړی دداسی اعمالو کولو دپاره واداره کړی چی ددی عقیدی سره ملایم او مناسب وی همدا وجه ده چی ډیر کرته داسی کیری چی نفس او فکر ته چی کله د شرع د تعلیم او تبلیغ په برخه کی د خیر او کمال د اصولو او قواعدو موضوعات وړاندی شی نا بلده اوریدونکی په اشتباه کی آچوی او دا وخت په دی اثر چی د مانوسی عقیدی سره ئی ضدیت پیدا شوی دی په فکر کی ئی گډوډی او یا ددی بنی عقیدی په ضد ناوړه اور دی صفات او باطل نظریات پیدا کیری په داسی حالاتو کی د اوریدونکی په مخ کی تغیر پیدا کیری او خیره ئی بدلیږی.

ډیر کرته داسی کیری چی استعداد بڼه نوی په فکر کی خطائی پیدا شی نو له هغی څخه فاسد عقاید تولید او د ناوړه اعمالو منشأ شی حتی چی عقیده کوونکی په دی نه پوهیږی چی څنگه عقیده لری او عقیده په ده باندی څه کوی؟

په ظوا هرو باندی مغرور او تیروتنلی کسان دا فکر کوی چی گوندی دا ناوړه اعمال په دی اصل او قاعدی باندی د عقیدی کولو په اثر پیدا شوی دی (یعنی دپته بڼه نه متوجه کیری چی د عقیده کونکی ذهنیت او استعداد د بڼو او بدو اعمالو په کولو کی اساسی او بنیادی دخل لری او ډیر گرتنه داسی کیری چی د اصلی عقیدی په اساس حرکت نوی شوی او تش په نامه عقیده د اصلاحاتو او بڼو اعمالو د صادردیو موجب کیدی نشی) په فهم کی د دغه شانی انحراف او خطائی په وجهی اکثر دادیانو په ځینی اصولو کی تحریف، تبدیل او تغیر پیدا شوی دی بلکه دغه علت او مرض اکثر په هر دین کی د بدعتونو د پیداکیډو موجب شوی دی او اکثر دغه انحراف او د انحراف څخه پیدا بدعتونه د طبیعت د فساد، د ناوړه اعمالو کولو او د تباهی او بیرته پاتی کیدو موجب او منشأ گرځیدلی دی.

همدا ډول خطاوی دی چی په دی اساس نا پوهان په اصل دین او یا په حقه عقیدی باندی اعتراض کوی او د یو دین او عقیدی د تش په نامه پیروانو په اعمالو استناد لری او دلیل راوړی. (یعنی وائی: که دا دین بڼه وی پیروانو به ئی داسی بد او ناوړه کارونه نه کول). افسوس چی داسی ذهنیت عالمانه او عاقلانه ذهنیت نه دی او نه داسی استدلال کول یو عالم او عاقل ته بڼائی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

په دی اساس د قضا او قدر عقیده چی د اسلامی حقه دیانت د عقایدو د اصولو څخه ده ور باندی د فرنگیانو ناپوهان¹ زیات اعتراضونه کوی او په دی حقله ډول ډول مختلف گمانونه لری. دوی وائی: داعقیده چی په هر قوم کی پیدا شوی ده همت او قوت ئی ورڅخه وری دی او د ضعف او ذلت سره مخامخ شوی دی. دوی مسلمانان په مختلفو بدو صفاتو موصوفوی او دزیاتو بیرته پاتی کیدو نسبت ورته کوی او بیا د دی ټولو سبب او منشأ په قضا او قدر باندی ددوی عقیده گنی نووائی: مسلمانان په فقر، فاقه، (ولبری بیچاره گی) او د نورو ولسونو اوخلکو څخه په سیاسی او حربی قوت او طاقت کی بیرته پاتی ژوندکوی، په دوی کی داخلاقو فساد زیات شوی دی نو دا ددی سبب گرځیدلی دی چی د دروغو، نفاق خیانت کینی او حسد په مرضونو مبتلا دی اتفاق او وحدت ئی د لاسه ورکړی دی او په خپل موجوده او راتلونکو حالاتو او اوضاعو نه پوهیږی. دخپل ضرر اومنفعت دفرق کولو توان نه لری، په داسی ژوند قانع دی چی ویخوری ویڅکی او ویده شی او دکمال دلاس ته راوړو په کار کی غیرت او همت و نه کړی،

---

¹. د غافل او نا پوهی په اطلاق کی دیته اشاره ده چی پوه فرنگیان که د مسیحی دین پیروان وی هغوی په دی پوهیږی چی د قضا او قدر عقیده یوازی د اسلام ددین د عقائدو په اصولو کی نه ده تلقین شوی بلکه په مسیحی او نورو ټولو آسمانی ادیانو کی د قضا او قدر عقیده وړاندی شوی ده چی اصلی تحلیل ئی داسی نه دی لکه څنکه چی عام او یا متعنت کسان ورڅخه غلط تعبیر کوی.

تر هری اندازی چی یو ددوی توان او قدرت پیدا کړی خپل ورور ته د ضرر رسولو په کار کی نه ډیلیری نو دوی په خپل منځ کی په اخ او ډب اخته دی او نور ملتونه دوی د مړیو په شانی یوه د بلی پسی تیروی، دوی په هری پینبی راضی دی او مستعد دی چی هره نوی واقعه ولو که چیری اساساً ددوی په تاوان تمامه هم شی قبوله کړی، دوی دیته مائل دی چی په خپلو ورانو کورونو کی وه اوسیری، په خپلو کښتونو او د څرولو په ځایونو وگرځی او بیا بیرته خپلی ماوی او استراحت ځای ته راشی ددوی لویان خپل وخت په لهو، لعب او د شهوتونو د څکلو په لپاره کی صرفوی حال دا چه به دوی بانندی داسی فرائض او واجبات دی کوم چی ټول عمر ئی هم نشی ترسره کولی، خپل مال دسات تیری د پاره د اسراف او تبذیر په ډول مصرفوی ددوی مصارف زبنت ډیر دی مگر په حساب کی داسی دخل نشته چی د دوی د خپل ملت په گټه وی، یو بل غولوی او یو د بل څخه په نفرت کی دی، شخصی مصالحو ته په عمومی مصالحو ترجیح ورکوی ډیر کرته ددوی ددوه لویانو اختلاف ټول ولس تباہ کړی دی .

هر یو ددوی خپل ملگری غولوی او خپل همسایه وربانندی لمځوی نو همدا وجه ده چی ددوی دښمنان په دوی کښی له منځه تلونکی قوت او تباہ کونکی کمزورتیا وینی نو په آسانه ډول ددوی د وطن څخه بی دزور او قوته استثماری استفادی کوی، په دوی کی ویره زیاته شوی او بی زړه توب او ضعف عمومیت لری همدا وجه ده چی دسڼ څخه هم ډاریری او په مسه کولو بانندی خوریری.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

دوی د حرکت کولو څخه ددی له امله چی په عزت او شوکت کی نورو ولسونوته ورسیری پاتی دی او ځای په ځای ناست دی اودوی په دی کار کی دخپل دین داوا مرو څخه هم مخالفت کوی حال داچی دوی خپل همسایه گان او گاونډیان بلکه هغه چی حتی ددوی د سلطی لاندی دی گوری چی څنگه په دوی وړاندی کیږی او په خپل بریالیتوب افتخار کوی، دوی که چیری ددوی ورونو او قوم ته کوم مصیبت ورسیری اویا دښمن ورباندی تجاوز وکړی د هغوی سره د تکلیف د لږولو په کارکی مرسته نه کوی او نه د معاونت کولو دپاره همت کوی.

په دوی کښی ملی او وطنی په پټه اویا ښکاره کومه ټولنه او حزب نشته دی چی هغه په خپلو خلکو کی د غیرت د ژوندی کولو مقصد ولری، میرانه وپاروی، د ضعیفانو پالنه، د ظالمانو په مقابل کی د حق ساتنه او د عاجزانو سره مرسته وکړی. په دی ډول دوی مسلمانانو ته ددغو ناوړه صفاتو او بدو حالاتو نسبت کوی اووایی چی دا بدبختی ددوی له خپله لاسه یواځی په دی سبب چی په قضا او قدر عقیده لری پیدا شوی ده ځکه چی دوی د خپل ژوند د جوړولو ټول مهم مسائل الهی قدرت ته سپار لی دی (یعنی د خپل اختیار، کسب کار او فعالیت څخه کار نه اخلی وایی ځان می خدای ته سپارلی دی حال دا چی په خدای باندی د ځان سپارل باید د کار، جدیت او فعالیت په صورت کی وی.)

فرنگیان وایی: که مسلمانان چیری دی عقیدی ته دوام ورکړی هیڅ کله به پښو ونه دریری، د عزت سره به مخامخ نه شی، خپل برم او شوکت پیدا نه کړی، خپل حق به لاس

ته رانورې، ظلم او تجاوز به دفع نه شی کړی او نه به دوطن د تائید، تقویې او پرمختګ دپاره د کوم خدمت مصدر وگرځی بلکه تل به په دوی دوی باندې ضعف، کمزورتیا او بیچاره گی مسلطه وی، ساره، شوده شکسته، بی ذوق او شوق، عشق او علاقی، حرارت او تپش څخه د فنا او زوال پوری د شرم او عار ژوند کوی «العیاذ بالله» دا څه ژوند او څه حال دی چی مسلمانان د خپلو جگړو او اختلافو په وجهی یو بل د پښو غورځوی او له منځه ئی وړی او څه چی ورڅخه پاتی شی هغه بیا ددوی دښمنان په آسانه لاس ته راوړی.

دی نا پوهو فرنگیانو د نا پوهو مسلمانانو په شانې دا گمان کړی دی چی د قضا او قدر عقیدی او د جبریه ؤ د عقیدی تر منځه فرق نشته دی. جبریه عقیده لری چی انسان په خپلو ټولو کارونو کی خالص مجبور بی وسی او بی قدر ته دی.

فرنگیان وائی: مسلمانان د قضا او قدر په عقیده ځانونه په هوا کی لکه د ښکی په شان معلق گوری چی باد ئی د ځانه سره هری خوانه چی میلان کوی بیائی نو کله چی داسی عقیده چا ته پیدا شی چی په خپل کار، عمل، حرکت او سکون کی اختیار او واک نه لری او دا ټول په دی باندی جابره قوه او اجنبی قدرت تحمیل کړی دی هغه وخت ضروره دده قواوی عاطله کیږی، د خپلو قواؤ او منابعو څخه چی الله پاک ورکړی کار نشی اخستلی اودده دزړه او فکر څخه دکسب او کار محرکه طاقت محوه کیږی نو په دی صورت کی باید ووايو چی دی ددی لائق دی چی فنا او عدم شی. پرنگیان په دغه ډول مسلمانانو باندی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

عقیده او باور لری او په دی عقیده باندی ډیر ساده شرقی کسان هم تللی دی.

سید جمال الدین افغانی وائی: زه له دی څخه نه ډاریرم چی ووایم: په پوهو مسلمانانو باندی داناپوهه فرنگیان دروغ وائی، واهمی او توهم خطا کړی دی، باطله وینا او په الله پاک او مسلمانانو باندی دروغو افتراء کوی ځکه چی په دی وخت کی هیڅ مسلمان سنی، شیعه، زیدی اسماعیلی، وهابی او خارجی وجودنه لری چی خالص دجبریه ؤ په مذهب عقیده ولری او بلکل اختیار دانسان څخه سلب کړی بلکه دمسلمانانو ټولی داطائفی عقیده لری چی انسان ته په خپلو اعمالو کی داختر او واک برخه شته ده چی هغی ته دوی کسب وائی، مسلمانان داختر او کسب پوری ثواب او عقاب مربوط گنی او خلک ددغه اختیار په اساس چی الله پاک ورته ورکړی دی مسؤلیت او مکلفیت لری، محاسبه کیری، په او امر و مامور او له نواهیو منع شوی دی، دخیر غوښتونکی، دفلاح لیار - ښونکی دی داپول اختیار د شرعی دتکلیف اساس او دعدالت او حکمت متمم دی.

هو: په مسلمانانو کی یوه طائفه او ډله وه چی په جبریه یا دیدله دوی په دی عقیده ؤ چی انسان په ټولو خپلو کارونو کی مجبور دی داسی مجبوریت چی هیڅ اختیار ورته نه دی پاتی شوی.

دوی عقیده لری چی انسان که د خوراک او شخوند ډپاره خوله خو ځوی او یا دا چی د سختی یخنی په اثر ئی خو له لړزیری ددواړه حالاتو ترمنځه د مجبوریت په اساس فرق نشته دی.

مسلمانان د جبریه ؤ مذهب د فاسدی فلسفی اثر گڼی.

بایدو منل شی چی دجبریه دمذهب پیروان دهجرت څخه څلور قرنه وروسته دڅلورم قرن په اواخرو کی قطع او فیصله شول او له دی تاریخ څخه وروسته هیڅ اثر ئی پاتی نشو.

په دی اساس په قضا او قدر باندی عقیده عین دجبریه ؤ عقیده نه ده اونه ددی عقیدی اثر هغه شانی دی چی دا د توهم خاوندان ورباندی باور لری.

اعتقاد په قضا او قدر باندی قاطع دلیل ثابت کړی دی بلکه اصلی فطرت او خلقت ورته لپاربنوونه کوی او څوک چی فکر او تعقل لری په آسانی درک کولی شی چی هرحادث د زمانی په مقارنت کی سبب او منشا لری او انسان داسبابو نو په سلسله کی یوازی په هغه پوهیږی چی ورته حاضر وی او د اسبابونو د سلسلی ټولی ماضی ریښی یوازی ورباندی دسلسلو د نظام مبدع او پیدا کوونکی پوهیدی شی. دا د اسبابو سلسلی داسی پیل شوی دی چی هر سبب په بل سبب کښی د عزیز علیم ذات په اندازه کولو سره دخل لری چی په دغه سلسله کی دانسان اراده ددی سلسلی دحلقو څخه یوه حلقه ده¹ او اراده دا دراک د آثارو څخه یو اثر دی خوسره ددی هم ادراک دنفس هغه انفعال او منفعل کیدو څخه عبارت دی چی په حواسو

---

¹. څنگه چی دانسان اراده د سببونو په سلسله کی یو سبب منل شو په دی اساس دانسان مجبوریت کومه معنی نه لری نو انسان باید همیشه خپلی ارادی ته پام وکړی او په عاقلانه او عاملانه ډول ئی په کار واچوی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

باندی دعوارضو له امله او د فطرت د حوائج او ضروریاتو دشعور په وجهی پیدا کیږی نو دکایناتو ظواهر او مظاهر چی دانسان په فکر او ارادی باندی کوم تسلط لری له هغی څخه ساده خلک هم څه خاصه چی عاقل وی انکار نه کوی خودقت داسبابونو په سلسله کی او منطقی او استدلالی تحلیل فکور انسان دی سرحد ته رسوی چی ددی ټولو ظاهری مؤثره اسبابونو مبدأ د هغه ذات په قدرت کی ده چی هغه دټولو کائناتو لوی مدبر دی کوم چی د موجوداتو نوی بی مادی او مودی پیدایښت دده د حکمت په موافق دی او د هر حادث د خپل مثل او په خاص ډول انسانی عالم کی داسی تابع گرځولی دی لکه چی دا دهغه جزوی که مونږ فرض کیږو چی کوم جاهل چیری د صانع ذات الله پاک په وجود اعتراف نه کوی هغه خو د دی څخه امکان نه لری چی دطبیعی عواملو په تاثیر باندی اعتراف ونه کړی او دا ونه منی چی دزمانی حوادث د بشر په اراده باندی تاثیر اچوی.

آیا انسان داکوی شی چی دالله پاک دخلقت دقانون څخه ځان وباسی.

داموضوعات هغه موضوعات دی چی دحقائقو دمعلوماتو شاگردان هم ورباندی پوهیږی څه خاصه چی حقائقو ته رسیدلی وی.

(په دی اساس له یوی خوا جبری عقیده چی انسان په خپلو کارونو کی مجبور دی اسلامی بنیاد نه لری ترڅو انسان بی واکه پاتی شی او دزمانی دحوادثو په مقابل کی ونه پاریگی او له بلی خوا دایاید ومنل شی چی دټولو اسبابونو برابرول دانسان دتوان څخه پورته کاردی چی

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

149

دقضا او قدر پوری تعلق لری. قضا او قدر دخلقت اصلی مواد برابر کړی دی او په دغه پیدا شوو اصلی موادو کی دیوی محدودی دایری لاندی دانسان اختیار او اراده په کار ولیدلی ده چی باید ورڅخه استفاده لاس ته راشی).

باید داهم ښکاره کړو چی دفرنگیانو ځینی حکماء او دسیاست پوهان دپته مجبوره شوی دی چی دقضا او قدر سلطی ته اطاعت وکړی همدا وجه ده چی دوی دقضا او قدر داثبات دپاره زیات تفصیل ورکړی دی چی مونږ د دوی په آراؤ باندی د استدلال او استشها دکوم ضرورت او حاجت نه لرو.

سید جمال الدین افغانی لیکي: اعتقاد په قضا او قدر باندی که دجبر دذهنیت څخه سو چه شی د جرئت تصمیم او اقدام صفت پیدا کوی، د شجاعت او ځوانمردی موجب کیږی، انسان دپته وا داروی چی په خطرناکو او مهلکو هغه سنگرونو هم ودانگی کوم چی زمریان ورڅخه په لږزه راځی او دپرانگ تریخی پری شکیری.

دقضا او قدر اعتقاد په انسان کی ثبات، تحمیل، زغم حوصله او متانت پیدا کوی، د روح فدایت او ښندلو دپاره حاضریری او دژوند په قربانی نه ډیلیری دا ټول دحق په لپاره کی او په دی اثر چی دقضا او قدر عقیده انسان دپته بلی چی په قضا او قدر عقیده ولری او دمرگ او مشقت دزغملو څخه ونه ډاریږی، دقضا او قدر دعقیدی خاوندان په دی باور لری چی اجل په خپل وخت کی رسیږی، روزی ورکول دکار او عمل څخه وروسته دخدای په قدرت او ضمانت کی ده، دکائناتو دوجود او پایښت واک دالله پاک په قدرت کی دی نوڅنگه چی ئی خرخوی همغسی خرخیری

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

داتول هغه افکار دی چی دانسان دکسب اوکارسره سره په ده کی داسی دتصمیم او میرانی متره پیداکوی چی بیادی په دی بنه پوهیری چی دحق ددفاع، دخپل ولس او وطنوالو داهدافو ترسره کیدلو په دی ساحه کی دالله پاک د اوامرو او نواهیو دتطبیقیدو په منظور مرگ اوسربندلو ته باید څنگه هرکلی ووائی؟

دا وخت څنگه به یوڅوک چی دالهی او امر او بشری اجتماعی اصولو په موافق د حق د تقوی او دعزت او برم د تائید په لپاره کی خپل مال مصرفوی د فقر او فاقی څخه وډاریری؟ الله پاک دقضا او قدر دعقیدی خاوندان ستایلی دی اوددی عقیدی فضلیت او بنیگنه ئی داسی بیانه کری:

الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدِ جَمَعُوا لَكُمْ فَاتَّخَذْتَهُمْ فَرَادَهُمْ
إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ . فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَّمْ
يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ . آل عمران

ترجمی حاصل: دا د غیرت خاوندان هغه کسان دی چی ورته ویل کیری ستاسو په ضد دو مره زیات قوی طاقت راتول شوی او برابرشوی دی نو ورڅخه وډاریری خو بالعکس دا وینا د دوی ایمان نورهم زیاتوی اووایی: الله مونږ ته کافی او هغه بنه وکیل دی، په نتیجه کی داسی کسان دالله دفضل او نعمت مستحق گرځی او کوم تاوان ورته نه رسیری، دوی دالله د رضا متابعت کوی او الله د لوی فضل او مرحمت خاوند دی.

حقیقت دادی چی مسلمانان په اول کی دومره دهمت خاوندان ؤ چی د نورو ممالکو او وطنو په خوائی مخه کړه هغه یی و نیول او دخپلی سلطی لاندی یی راوستل ترداسی اندازی چی عقلونه ئی په دهشت کی واچول او دفکر خاوندان ئی دیته حیران کړل چی مسلمانو زیات دولتونه و نیول، ملتونه او ولسونه ئی مغلوب کړل، ددوی دتسلط اندازه د «بیرینی» دغو څخه چی د «اسپانیا» او (فرانسی) ترمنځه فاصل خط دی نیولی دچین تردیوالو پوری پراخه شوه سره ددی چی ددوی شماراو جنگی وسایل لیر او دمختلفی هوا او د متنوعو مناطقو د طبیعت سره ئی عادت او اشنائی نه لرله. مسلمانانو ډیر پاچایان مجبور او قیاصره او اکاسره ئی ذلیل کړل او دا کار په لړه موده کی چی داتو کلو څخه نه زیاتیده ترسره شو نو ددوی داسی پرمختگ دعادت څخه وتلی دلویو معجزو څخه حسابیدلی شی.

سید جمال الدین افغانی په دی حلقه دیو څه تفصیل ورکولونه وروسته داسی وائی:

که څه هم دقضا او قدر په برکت دمسلمانانو دپاره ددوی په ټولو کوبنسونو او مجادلو کی کامیابی او بریالیتوب په لاس ورغلی دی خوبیا هم ددوی په موجوده حالاتو او اوضاعو باندی دتأثر احساس پیدا کیری همدا وجه ده کله چی سید جمال الدین افغانی دشرقیانو او مسلمانانو وران او ویجاړ کارونه دپوره دقت او مطالعی لاندی و نیول نو د زړه د اعماقو او طبیعت او قریحی د لطف او رقت څخه یی دا لاندی وینا تبارز وکړه زما ژړا په سلفو او چیغه می په خوانو ته ده (داسی معلومیری چی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

په ډیر تاثیر ئی لاس په تندي ایښی دی ژاری، کوکاري وهی او داسی وائی: چیرته یاستی او هو درحمت او عاطفی تیره او دشفقت او لورنی خاوندانو؟ چیرته یاستی او هو دخوان مردی منارو او دقوت څلو؟ چیرته ئی ای د مرستی او میړانی دخاوندانو اولادی او دظلم دشدت په ورځ او وخت کی فریاد رسو میړنو؟ چیرته یاستی ای بهتر امته چی خلکو ته دښو کارونو په کولو او دبدو کارو څخه دمنع کیدو دپاره پیداشوی وی؟ چیرته یاستی ای دشان، شوکت، عزت او دبدبی خاوندانو چی تاسو به په حق ولاړ، په عدالت به مومنگلی خښی کړی وی، دحکمت په اساس به غړیدلی او داسلامی امت عزت او دبدبی خاوندانو چی تاسو دخپلو قبرو څخه دخپلو اولادو اعمالو او کارونو ته نه گوری او ځان په دی نه پوهوی چی د ستاسو د اولادی او نبیری حال څه دی؟ دوی دستاسو دلپاری څخه منحرف شوی دی اوستاسو د رویی څخه اوبنتی دی نوستاسی لپاره ورڅخه ورکه ده او په مختلفو فرقو او گروهو ویشل شویدی حتی چی اوس دوی د ضعف دداسی حالت سره مخامخ دی چی زړه ورباندی دتأسف په وجهی ولی کیری او دغم او غصی په اثر ځنگر او لړمون ورباندی سوځی. دوی داجنبی خپلو دښمنانو دپاره قربانی شول، دځان دپاره څه نه لری او نه دځان څخه ددفاع کولو کوم قدرت او طاقت په دوی کښی احساس کیدی شی نو آیا په داسی بد او شرمیدلی حالت باندی کوم چیغه کوونکی دخپل قبر څخه یو داسی سخت لړزونکی آواز او چیغه نه پورته کوی چی غافل ورباندی تنبیه، ویده ورباندی بیدار او بی لیاری بدبختانو ته سمه لیاروښیښی؟ (انالله وانا الیه راجعون)

له دی څخه وروسته سید جمال الدین افغانی وائی: حقیقت دادی چی دبشری اجتماع د تاریخ د اول څخه ترننه پوری هیڅ لوی فاتح او مشهور جگړه کوونکی نه دی تیرشوی چی په متوسطه طبقه کی وجود ولری او بیا په خپل همت اعلی درجی ته ورسیری نو ورته سخت کارونه آسانه، خلک ورته تابع، خپل قدرت دومره پراخه کړی چی دتعجب مورد وگرځی او فکرونه دده دبریالیتوب په لپاره کی اصلی اسبابونو او عواملو ته متوجه شی قطعاً داسی نه دی چی هغه به په قضا او قدر عقیده ونه لری. سبحان الله!! دطبیعت خلقت په مقتضی انسان دخپل ژوندپه پالیسنت باندی زیات حریص او دخپل موجودیت دلاس څخه ورکولو په کارکی نهایت بخیل دی نو دا څه سبب دی چی ده ته ئی په خطرونو باندی دوردا نکلوپه تباهی کی دلوبیدلو او دمرگ او هلاکت سره دپهلوانی کولوکارونه او فعالیتونه یی اسانه کړی ددی سبب او عامل بل څه نه دی بی له دی چی دی په قضا او قدر عقیده لری او په زړه کی ئی داغوته شوی ده چی تقدیر هرچاته رسیری او په دی لپاره کی ویره او ځان ساتل کومه گټه او فائده نه کوی.

تاریخ مونږ ته دا ثابتہ کړی ده چی «کورش» مشهور فارسی وان په پخوانی تاریخ کینی اول فاتح دی چی ده ته په زیاتو او پراخه فتوحاتو کی بریالیتوب په دی وجهی لاس ته راغلی دی چی ده په قضا او قدر عقیده درلودله اوددی عقیده په اساس دی دسختو کارونو کولونه وار خطاکوه اومشکلو او شدیدو کارونو دده عزم او تصمیم نه سستوه. یونانی لوی (اسکندر) دهغو کسانو څخه ؤ چی دهغوی په زړونو کی دمهمی عقیدی رسوخ درلود. تتری «چنگیز»

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

خان چی دمشهورو فتوحاتو خاوند دی ددی اعتقاد خاوند و
 اول «نایپلون» (فرانسوی «بونابرت» دهغو کسانو څخه
 وچی دقضا او قدر په عقیدی ټینگ ولاړو همدا وجه وه
 چی ده به دخپلو لږو عسکرو په وسیلی په ډیرو خلکو
 باندی حمله کوله، کامیابی به ئی په نصیب او دبریالیتوب
 په برخه کی به خپل هدف ته رسیده نو دقضا او قدرعقیده
 هغه بهتر اعتقاد دی چی په دی وسیلی انسانی نفسونه
 دویری دچرک څخه پاکیری او ویره هغه مانع او عائق دی
 چی ددغه چرک او خیری خاوند په هره طبقه کی چی وی
 کمال ته نشی رسیدلی.

هو: له دی څخه انکارنه کووچی دعامه ځینی
 مسلمانانو په زرونو او فکرونو کی ددی عقیدی سره دجبر
 دعقیدی گرد خلط شوی دی همدا وجه ده چی په وروستیو
 وختوکی ځینی پیبی د دوی دمصیبت او بدبختی موجب
 شوی.

زمونږ هیله په دی عصر کنبی دقوی علماؤ او پوهانو
 څخه داده چی زیات کونښن ددی دپاره وکړی چی دقضا
 او قدر شریفه عقیده دبدعت څخه دپیدا شوو ناوړه
 عوارضو څخه خلاصه کړی، دوی عامو خلکو ته دصالحو
 سلفو لیاره او اعمال وښیی او په دوی کی د ائمه و او
 دینی رهبرانو لکه شیخ «غزالی» او دده دامثالو ثابت،
 پاخه او ټکول شوی نظریات، افکار او تحلیلات خپاره کړی
 مثلا وائی: توکل او قضا او قدرته ځان سپارل زمونږ څخه
 شریعت او اسلامی دین په کار او عمل کی غواړی نه په
 سستی، تنبلی او بی کاری کی او داځکه چی الله پاک مونږ
 دتوکل په بانه په دی نه یو مامور کړی چی فرائض پریردو

او وجائب ترک کړو. (یعنی توکل هم په کار او عمل کی دنظر لاندی نیول شوی دی نه په بیکاری او تنبلی کی نو مور باید دکار او عمل څخه وروسته دکار او عمل نتایج چوی زمونږ په توان کی نه وی الله پاک ته وسپارو، توکل وکړو او ډاډه اوسوچی ښه سعیه او عمل بی فائدی او ثمری نه پاتی کیږی .

انسان دتوان په اندازه مسؤلیت لری او دتوان څخه پورته دوسواس کولو علاج په توکل کیدی شی او که نه هسی چتی وسواسونه او توهمات دسړی زړه او ماغزه خرابوی) په توکل باندی دبی کاری دپاره بانه نیول ددین څخه دمتجاوزینو اودسمی لیاری څخه دبی لیاری کسانو دلیل او حجت دی.

داسلامی دین واقعی پیروان په دی کی شک نه لری چی دخپل ملت څخه دفاع په هر مومن مکلف باندی فرض عین ده.

ددی دپاره چی مسلمانان خپلو حقه هغو عقائدو ته ملتفت شی کوم چی ددوی وحدت راولی، عزت ئی ورته بیرته لاس ته راشی او ددوی غیرت او میرانه داوول شان او شوکت دحاصلولو دپاره وپاروی بی له دی بله چاره نه لری چی ددوی پیاوړی علماء په دوی کی ښه افکار او احساسات پیداکړی او په دی لپاره کی ټول فعالیت یوازی ددوی نیکو مساعیوته سپارل کیدی شی. سید جمال الدین افغانی وائی: دا چی دوی په مسلمانانو باندی دانهطاط اوبیرته پاتی کیدو په وجهی بد گمانونه کوی په خطا دی ځکه چی ددی سبب قضاء او قدر اونور اسلامی عقاید نه دی هو: داچی دپاتی کیدو نسبت دی عقائدو ته کیږی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

داسی مثال لری چی دیو نقیض نسبت بل نقیض ته وشى او دینه زیات ورته ښکاری چی دحرارت نسبت واورى اودیځنی نسبت اورته وکړی شی.حقیقتاً داربنتیا ده چی مسلمانانو ته په اول کی بریالیتوب په نصیب شو او عزت او غلبی ته ورسیدل خویو ناڅاپه په دی حالت باندی دوه قوی صدمی مسلطی شوی یوه صدمه په شرق کښی دچنگیز خان او دده داوولادی یعنی دتتریانو چورا وچپاول و او بله صدمه د غرب له خوا په شرق باندی دټولو اروپئیانو لیر دیدل او حمله وه.

دی صدمی طبعاً په شرقیانو کی ثابت نظرویوره، دهشت او ویره ئی واچوله چی لږ وروسته بیا په شرقیانو باندی مختلف حکومتونه او حالات راغلل، کارونه نا اهلو کسانو ته وسپارل شول او واک دداسی خلکو په لاس کی ولویده چی دخلکو په سیاست ښه نه پوهیدل نو نتیجه داشوه چی دخلکو حکام او امراء په خپل طبیعت او اخلاقو کی دفساد مبدأ او دخلکو دبدبختی مصیبت او اختلاف موجب وگرځیدل نو ضعف او کمزورتیا دخلکو په ذهنیتونو کی تقرر پیدا کړه، دخلکو عمومی توجه شخصی، آنی او ورو شیانو په خوا واوښته،یو په بل مسلط شول، بی موجه اوبی دکوم صحیح او قوی سببه له هری خوا څخه یو تربله دضرر رسولو اوبدی کولو کارته متوجه شول حتی چی داسی ناوړه اوضاع اوحرکت ئی دخپل ژوند ثمره او فایده وگڼله نو ددی نتیجه داشوه چی شرقیان ئی دضعف

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

157

او خواری سره مخامخ کړل او داسی دی موجوده بدحالت ته ورسیدل کوم چی د لیدونه دی.¹

د العروة الوثقی دوهمه مقاله :

«دمسلمانانو دضعف او انحطاط عامل او په دی حقله دسید جمال الدین افغانی اراء او نظریات « په دی مقاله کی سید جمال الدین افغانی دهغو اسبابونو او عللویا دونه کړی ده کوم چی دمسلمانانو د انحطاط او ضعف موجب گرځیدلی دی، ددی تحلیل څخه معلومیږی چی دمسلمانانو بدبختی په دی کی ده چی دوی داسلامی دین په لیاربنونو باندی پوره علم نه لری اونه ورباندی په معقول ډول عمل کوی بلکه اکثر مسلمانان لکه څنگه چی په خپله اعتراف کوی په اسلامی دین باندی اجمالی عقیده لری، اسلام په واقعی ډول نه پیژنی او ددی دین په اساساتو حقیقی عمل نه کوی.

دسید جمال الدین افغانی ددی مقالی مطالب په لاندی ډول دی: مسلمانان په خپل ځان کی د هاتفی آواز احساس کوی، دا هاتفی آواز دوی ته دشریعت غوښتنی او دایمان او عقیدی فرائض یادوی او دادحق هغه آواز دی چی دوی ته ددین دالهاماتو څخه پاتی شوی دی خوسره ددی هم په دی ورځو کی ددی دین پیروان یو د بل د درد څخه غافل اوبی خپره دی او دخپلو اسلامی ورونو په دردونو پوره نه متأثره کیږی همدا سبب دی چی د «بلوچستان» خلک په (افغانستان کی دسر په سترگو انگلیسی حرکتونه اومداخلی گوری مگر ورباندی نه پاریری

¹. د ((العروة الوثقی والثورة التحريرية الكبرى « دکتاب له (۴۹-۵۷) صفحو څخه خپرونکی دارالعرب.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

او دخپلو ورونو دمرستی دپاره آواز نه پورته کوی. افغانان د فارس په خاوره کی انگلیسی مداخلی وینی خو پوره نه متأثر کیری اونه دکومک دپاره ورته ځان رسوی. په مصری ځمکی باندی انگلیسی لښکری ښکته پورته کیری وژل او چیرول کوی خود میړانی او مرستی دپاره ددوی دشرقی او اسلامی ورونو په زړه کی کوم قوی احساس نه لیدل کیری هو: مصری ولس د استعمار دلاسه په بیرحمانه کړاؤ نو مبتلادی حتی چی ددوی وینی روانی دی، د وژلو په وخت کی د دوی دتوتکی خرهار اوریدل کیری او په ډیرو سختو لانجو کی گیر پاتی دی خو بیا هم دوی ته دخپلو اسلامی ورونو له خوا دخلاصون مرسته نه رسیری.

سید جمال الدین افغانی په دی مقاله کی دمقدماتو دتمهید څخه وروسته دمسلمانانو دضعف او ددی چی په دین او عقائدوکی شدید او قوی هم دی خوبیا هم دخپلو ورونو دمرستی او معاونت دپاره نه رسیری اسباب او علل داسی تحلیلوی: شک نشته چی اوس اکثر دمسلمانانو ترمنځه بی عمله یوازی ددینی عقیدی رابطه او علاقه پاتی ده، د دوی دتعارف او پیژندنی سلسله شکیدلی ده او یو تربله سره جدا شوی دی نو د دوی علماء چی دخلکو د لیار ښوونی او دعقائدو دساتنی وظیفه به غاړه لری یو تربله رابطه، مفاهمه او پوښتنه نه لری.

مونیر گورو چی ترکی عالم دحجازی عالم دحال څخه بی خبره دی، هندی عالم دافغانی عالم په کارونو واقفیت نه لری او په همدا شانی داسلامی علماء ترمنځه لری والی او جدائی.... لیدله کیری حتی چی دیوه وطن علماء هم یو

تربله روابط نه لری او نه ددوی ترمنځه دپاکو اهدافو دترسره کولو دپاره داخلاص اونزدی والی صله او عاطفه پاتی شوی ده. اسلامی علماء په عمومی لحاظ اتحادنه لری، قومی او ملی روابط په کی نشته او هریوی ئی په خپل ځان دومره غره دی لکه چی په ټول جهان کی یوازی همدی وی.

باید ووايو: لکه څنگه چی دا جفاء او جدایی د اسلامی علماء ترمنځه موجوده ده همدا شانی دمسلمانانو دپاچایانو، رئیسانو او لویانو په مابین کی قوی روابط نشته دی آیا دا د تعجب وړ نه ده چی عثمانیان په مراکش کی او مراکش په ترکیه کی سفارت نه لری؟ آیا داعجیبه نه ده چی عثمانی دولت د افغانانو او په شرق کی دنورو اسلامی قامونو، ولسونو او ملتونو سره بڼه قوی صله او روابط نه لری؟ دغه شانی ارتجاع، جدائی او ځان ځانی په ټولو مسلمانونو کی عمومیت پیدا کړی دی حتی چی د دی ورده چی ووايو: دمسلمانانو یو قوم بل قوم سره علاقه نه لری او نه دمسلمانانو یو وطن دبل اسلامی وطن سره رابطه لری لیکن یوازی یو ضعیف او کمزوری احساس موجود دی چی خیال کوی ځینی نور ولسونه ددوی په دین دی او ددوی په شانی عقیده لری او کله تصادفی دحج په موسم کی چی یو دبل سره ملاقی شی تعارف پیدا کړی.

سید جمال الدین افغانی وائی: دمسلمانانو ترمنځه داسی وضعه، احساس او ضعیفه رابطه هغه وخت دتأسف او تاثر موجب ده چی دیومسلمان حق داجنبی دبنمن دلاسه ضایع شی اوبل مسلمان د ضعف او کمزورتیا په اثر دمرستی دپاره څه ونه کړی شی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

سید جمال الدین افغانی په ډیر تاثیر دمسلمانانو ماضی او حال تحلیلوی او د علاج اساسی چاره ئی ښیی وائی: اسلامی ملت لکه دیو عظیم جسم او وجود په شانی قوی طاقت او جوړ مزاج درلوده خو عوارض ورباندی راغلل، دی عوارضو ددی وجود اجزاؤ او غړو پیوند ضعیفه کړه، د انحلال او تیت والی موجب وگرځیدل او نزدی ده چی هرجز او غړی ئی جدا شی او ددی وجود او جسم تشکل قطعاً محوه او نابود وگرځی، په اسلامی ملت کی دا ضعف او انحلال هغه وخت شروع شو چی علمی رتبه دخلافت درتبی څخه جدا شوه، دا هغه عصر ؤ چی عباسی خلفاء یواځی دخلافت په نوم قانع شول اوددی پروایی ونه کړه چی دعلم په شرافت، د دین په پوهی او ددین په اصولو او فروعو کی لکه دپیاوړو خلفاؤ رضی الله تعالی عنهم په شانی اجتهاد او غور کولوته ځانونه ورسوی. په دی اساس په مسلمانانو کی مذاهب ډیر شول او دهجرت ددریم قرن داول څخه اختلاف ترداسی حده زیات شو چی په دغه اندازه په هیڅ دین او ادیانو کښی سابقه نه لری.

له دی څخه وروسته دمسلمانانو یو خلافت مختلفو خلافتونو باندی تقسیم شو: په بغداد کی دعباسیانو خلافت، په مصر او المغرب کښی د فاطمیانو خلافت او د «اندلس» په مناطقو کی د امویانو خلافت.

په دی قسم داسلامی امت وحدت او قوت له منځه لاړه، قدرت ئی مات شو او دخلافت رتبه ئی په واقع کی دپاچا هی رتبی او وظیفی ته ښکته شوه نو دزرونو څخه ئی هیبت لاړه او دپاچائی او قدرت دلاس ته راوړلو

عاشقانو د قوت او شوکت د ټولو وسایلو څخه کار واخسته او داسلامی خلافت لحاظ ئی ونه ساته.

باید ووايو چی د «چنگیزخان» اودده داوлады او د «تیمور لنگ» او دده لمسیو په عصر کی دمسلمانانو ترمنځه قوی روابط قطع او اختلافات نور هم زیات شول او دا هغه وخت ؤ چی دوی مسلمانان ترداسی اندازی ووژل او ذلیله ئی کړل چی دمسلمانانو څخه ځان ورک شونو ددوی وحدت بلکل جدا او د مسلمانانو د ټولو علماؤ او پاچایانو ترمنځه پیوندیدل قطع شول.

هریو په خپل ځان او یوازی خپلی خوا ته وگرځیده نو یوتر بله سره جدا او په مختلفو فرقو وویشل شول، چا د پاچائی دقدرت دلاس ته راوړلو او چا دمذهب په خوا توجه واپروله او دعقائد و هغه تاثیرات کمزوری شول کوم چی دوی ئی د دوحدت په خوا جذبول. اوس نو په خیال، ذاکره او حافظه کښی د مسلمانانو د پخوانی وحدت او د بنی عقیدی د تاثیراتو څخه بی چورت و هلو او یادونی څخه نور څه نه دی پاتی او بی د تاسف او حسرت څخه نور څه نه لیدل کیږی، دا تاسف او حسرت تش په هغه وخت کی د مسلمانانو زړونه نیسی چی په ځینی مسلمانان باندي مصیبتو نه نازل شی، تجاوز و نه پری تطبیق شی او دا وردی زمانی څخه وروسته ورباندي خبرشی نو داسی تاسف او حسرت کومه فائده نه کوی ځکه چی دا خو په انجام شوی کار باندي د غم او غصی مثال لری او لکه چی په مړو اقاږیو او دوستانو باندي تاثیر پیدا شی. هو: داسی تاسف او حسرت فایده نه کوی، د بلا دفع پری نه راځی او نه کوم تکلیف لری کوی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

د دی تحلیل څخه وروسته سید جمال الدین افغانی د علاج کولو په حقله داسی وائی:

په علماؤ باندی د دین د وراثت په اساس لازمه او واجبه ده چی پورته شی او د دی تصمیم ونیسی چی دینی رابطه ژوندی کړی او دینی اتفاق په وسیلی موجوده اختلافات لری کړی.

د مسلمانانو علماء باید د اتفاق غونډی په خپلو مساجدو او مدارسو کی جوړی کړی. تر څو چی هر مسجد او مدرسه دیووا لی د پیدا کولو له امله د ژوند د روح پوکولو ځای وگرځی او هر مسجد او مدرسه د یووالی او اتفاق راوستو په سلسله کی د یووالی د سلسلی د یوی حلقی وظیفه اجراء کړی او دا په داسی ډول چی که ددی سلسلی یوه خوا حرکت وکړی د بلی خوا د حرکت موجب شی.

باید د مسلمانانو علماء خطباء او امامان هرچیرته چی وی یو تر بله ځان مربوط کړی او هر چیری یو داسی مرکزیت پیدا کړی چی هغی ته مسلمانان د اتحاد او اتفاق راوستلو په کارونوکی رجوع وکړی او ددی مرکز څخه د قرآن د لیارشونو په اساس حرکت شروع شی. دا ټول مرکزونه باید په یو مقدس مرکز را غونډ شی چی هغه باید په مکه الله شریف کی وی تر څو مسلمانان خپل دین ښه تقویه او د دښمنانو د ضرر رسولو څخه ئی وساتی. دا مرکز به هغه وخت چی کوم خلل پیدا شی او دښمنان د دین په ضد مداخله وکړی د اسلامی امت د حرکت سره لازمه مرسته کوی همداشانی به دا مرکز علوم خپروی افکار به تنویروی او دین د بدعت څخه ساتی.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

163

دا مرکز به علمی درجی او مهم وظائف ټاکی او په دی وسیلی به د عمومی ارتباط راوستلو کار تقویه کوی دا مرکز به همدا چی د کوم مبتدع د بدعت د فعالیت څخه خبر شی په خواله دی چی په عامو خلکو کی دا بدعت شیوع پیداکړی له منځه به ئی وری.

پوه مسلمانان په دی پوهیږی چی په داسی تنظیم جوړلو کیدی شی چی د اسلامی امت قوت زیات او اقتدار او طاقت ئی تر داسی اندازی ورسیری چی د دینمنانو د سیسی خنثا او نا وړه پیننی دفع کړی.

سید جمال الدین افغانی وائی:

زه به زیات متاثر او د نهایت تاسف حالت سره مخامخ شم که د مسلمانانو د علماؤ او عقلاؤ افکار مطلب ته درسیدو په لیاره کی دی بنی نزدی وسیلی ته پوره متوجه نشی که څه هم په دی ورځو کی یو څخ د غیرت او میرانی خاوندان دی مطلب او هدف ته ملتفت دی خو زموږ هیله د سملمانانو د هغو پاچایانو، لویانو او علماؤ څخه زیاته ده کوم چی غیرت لری او د حق تایید کوی چی دوی دغه غیرتی ډله تقویه کړی، د یووالی د پاره یی هڅه او دټولولو د پاره ئی هاند وباسی. سید جمال الدین افغانی وائی: ما خو دوی ته خپل تجارب په پوری تفصیل وړاندی کړل اوس نو د دوی کار دی چی دا بلنه نورو لری کسانو ته ورسوی، په محبت د خپلو نزدی کسانو سره مصافحه او روغ پروکړی او یوتر بله په هغه حال او احوال پوه شی کوم چی دین او ملت ته ئی فائده رسوی او یا ویریری چی ورته تاوان به عائده کړی تر څو دوی په دی وسیله خپل ستر عمل او وظیفه اداء او د سعادت په لیاره کی کوبنښن وکړی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

سلگی پاتی ده، هیلې راتلونکی دی او الله پاک ته ارو
مروغځېدنه شته ده¹ (تر اوسه لیا ژوندی یو، د کامیابی
امید شته دی او د ټول واک خاوند الله پاک دی چی هغه
آخر ضرور د مکافات او مجازات قانون تطبیقوی.)
«په پاریس کی سید جمال الدین افغانی د کارونو په حقله

اجمالی کتنه»

«په پاریس کی سید جمال الدین افغانی دری کاله
پاتی شو او په دی موده کی ده د شرق او اسلام او
انسانی خلکو د پاره خدمت کولو. ده هلته په کال ۱۳۰۱
هجری قمری کی د اروپائیانو او په خاص ډول د انگلیسانو
د سیاست په مقابل کی او د دی له امله چی اسلام او
شرقی عالم د استعمار د اور او سکروټو څخه خلاص کړی
د (العروة الوثقی) جریده تاسیس او خپرو کړه.

دا جریده اسلامی او شرقی ټولو مناطقو ته
مجاناً لیرلی او توزیع کیدی شوه لکه چی د دی جریدی او له
گڼه کال ۱۳۰۱ هجری قمری د جما دی الثانی په پنځلسمه
ورځ په اته دیرش صفحو کی نشره شوه په دی گڼه کی د
علمی اصلاح د پاره پروگرام او نقشه خپره شوه چی مهم
او اساسی نقاط او نکات ئی په لاندی ډول دی:

۱- دی جریدی په خپله او له گڼه کی د شرقیانو وظایف
او واجبات بیان کړی دی او دائی واضع کړی ده چی ددوی
به باکی څنگه د دوی د ضعف او سقوط موجب شوه. له
دی څخه وروسته یی هغه لیاری روښانه کړی دی کومی

---

¹. العروة الوثقی والثورة التحريرية الكبرى د (۳۵-۳۱) صفحو څخه
خپرونکی؛ دارالعرب؛

چی بیرته د خپل عزت لاس ته راوړلو د پاره لازمی ده چی حرکت ورباندی وشی.

۲- کونینن ئی کړی دی چی د کامیابی او بریالیتوب له امله په زرونو کی د امید عقیده پیدا او تقویه کړی تر څو دنا امیدي اثرات لری په شوق او ذوق فعالیت منځ ته راشی.

۳- بلنه ئی کړی ده چی په هغواصولو منگولی کړی گوم چی

په هغو د شرقیانو اسلاف او پلرونه پابند او ولاړواو لکه څنگه چی اجنبی دولتونو کوم چی قوت او پرمختگ ته رسیدلی دی د دی وسیلی څخه کار اخستی دی.

۴- دی جریدی په ایمان، قوت او پوره میرانی هغه تهمتونه نړولی او لیری کړی دی کوم چی استعمار په ټولو شرقیانو او په خاص ډول مسلمانانو پوری تپلی دی.

۵- دی جریدی شرقیان د سیاسی حوادثو په وړو او غټو ضروری مسائلو پوه کړی دی.

۶- دی جریدی په پوره تفصیل د اسلامی و لسونو او دولتونو تر منځه د روابطو د تقویه کیدو اهمیت بیان کړی دی او د مسلمانانو په مابین کی ئی د محبت او اخلاص د محکمیدو ضرورت توضیح کړی دی.¹

باید ووايو چی د (العروة الوثقی) جریدی کوم چی د اسرافیل د شپیلی په سانی تاثیر در لوده. په اسلام ټولو مناطقو او متوسطه طبقه کنبی سخته هنگامه او آوازه

---

1. د دکتور (ابراهیم العدوی) د کتاب (رشید رضا) (۷۷-۷۸) صفحو څخه د اعلام العرب سلسله.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

پیدا کړه او د اسلام دولتوپه وجود کښی یی د پرمخ تگ د ذهنیت روح پوکړه.

د دی جریدی شاته لکه چی مخکښی یاده شوه یوی پتی سری ټولنی او حزب هم موجودیت در لوده د احزاب په ټولو اسلام منطقو کښی تیت ؤ او غړی یی د هغو پوهو مسلمانانو څخه نیول کیدل کوم چی د خپل دین سره یی قوی علاقه در لودله.

د دی سری حزب د قوی ارتباط دیاره د لوړی د نص او متن مطلب مو په خوا توضیح کړو چی د اول ځل د پاره به چی څوک په دی حزب کښی داخلیده ور باندی به یی قسم خوره او دا تعهد به یی کولو چی د اسلام د تقویی د پاره به عقلا او قدر تا وسایل برابروی او د توان په اندازه به له هری خوا څخه د مسلمانانو د پیژندنی او د حال او احوال څخه د پوشتنی په لپاه کښی خپلو معلوماتو ته وسعت او پراختیا ورکوی.

دی سری حزب په اسلام مختلفو منطقو کښی فرعی خانگی او حوزی در لودلی چی هری حوزی به غونډه کوله او په خپلو کارونو به یی غور کولو او د غونډی څخه و روسته به د حذب غړو څه پیسی په یووړو کی صندوق کښی چی تنگ سری یی در لوده اچولی، هر غړی به د توان سره برابر په سری ډول او په داسی قسم سره چی په زیات اولیری نورڅوک پوه نشی مرسته کوله، دا مال د العروة الوثقی په جریدی او د دی جریدی په کار کونکو مصرفیده. د دی جریدی اکثره گڼی مفتی او مجانی مناسبو ځایوته استولی شوی.

مجاهد امام (رشید رضا) وایې ما د خپل استاد شیخ
(حسینا الجسری).¹

څخه اوریدلی دی چی هغه ویلی: ټولو په دی باور در
لوده او هیچا شک نه کولو چی که د (العروة الوثقی)
جریده ډیره موده پاتی شی دا به په اسلامی نړی کی د یو
عظیم اولوی انقلاب موجب شی.²

د «محمد بیک علی المؤید» څخه می اوریدلی دی
چی ویلی:

د (العروة الوثقی) د خپریدو په وخت کی زه په
(بغداد) کی وم هغه وخت دا جریده په عراق کی عربی
لوی رهبر او د ساداتو معزز نقیب او مشر سید (سلمان
الگیلانی) ته استول کیدله او هغه به د دی جریدی په حلقه
ویلی: کله چی به د دی جریدی یوه گڼه ورسیدله دومره
تاثیر به یی واچوه دا به په خواله دی چی بله گڼه ورسیری
نژدی ده چی انقلاب جوړ کړی.

همدا سبب و چی ارو پایی دولتونه زیات وارخطا
شول او سخته ویره ور سره پیدا شوه.

هو: دوی ویریدل چی د دی جریدی د تحریک په اثر به
اسلامی مستعمره وطنونه د دوی په ضد و پاریگی او په
عملی اقدام به پیل وکړی نو د دی جریدی د نفوذ د پرا
خیدو څخه و ډاریدل او د دی دمخ، پندیز، تعطیل او دا چی

---

¹. د دکتور (ابراهیم العدوی) کتاب (رشید رضا) (۶۹-۷۰) صفحو
څخه د اعلام العرب سلسله.

². دی په خپل وخت کی په اسلام او سیاسی عصری علوموکی
د سوریی د مملکت ممتاز عالم ؤ.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

انگلیسی مستعمرو ته ونه رسیږی له هری خوا او د ټولو وسایلو د لیاری یی اقدام وکړه.

د فرانسې حکومت هم د انگلیسانو تایید وکړه، نتیجه داشوه چی د دی علمی، حقوقی، سیاسی، ادبی او انسانی جریدی لمر په ښکته کیدو شو (یعنی د لړی مودی و روسته دا معصوم طفل د استعمار په تیغ حلال او د ظلم په برچی و وهل شو. انالله و انا الیه راجعون)

د دی جریدی د خپریدو کوم چی هلته په کی سید جمال الدین افغانی سره د خپل ملگری شیخ محمد عبده د دی خپریدو کارکولو یوه تنگه او ضیقه حجره وه چی د تعمیر په پاس منزل کی واقع وه دا حجره د پاریس د ښار (الما دلین) میدان ته نزدی د (سیز و ماتل) په پس کوڅو تعمیر کی وه خو دغه تنگه حجره دشرقی او غربی دلوبو شخصیتو نو دیو ځای کیدو مرکز گرځیدلی ده.

هغه وخت فرانسوی اخبارو نود شرقی سیاست په حلقه د سید جمال الدین افغانی ځینی مقالی نشرولی او انگلیسی اکثر و جریدو به د دغو مقالو مهمی برخی خپرولی خصوصاً هغه وخت چی د اسلام او علم په معلق په پاریس کښی د سید جمال الدین افغانی او د فرانسې مشهور عالم (آرنست رینان) تر مینځه مباحثی او مناقشی روانی وی.

دی مباحثی زیات اهمیت پیدا کړی ؤ او علمی او استدلالی اړخونه ئی د ډیر و لوستونکو د خوند او استفادی موجب گرځیدلی ؤ.

**په مصر کښی د وطنی حزب او په پاریس کښی د العروة
الوثقی په نامه سری حزب تر مینځه مقایسه او مقارنه :**

کله چی دسید جمال الدین افغانی حزبی فعالیت چی
په مصر او پاریس کښی و د مقایسی او مقارنی لاندی نیول
کیږی نو په لاندی ډول تحلیل منځ ته راځی.
ا:- په مصر کښی سید جمال الدین افغانی خپل حزبی
فعالیت د اسلام د دین د لیار بنونی په اساس د استعمار
او زور زیاتی په مقابل کښی د مصریانو د خلاصون په حلقه
شروه کړه، دا فعالیت که څه هم پوره مؤثر واقع شو خو
سرعت او تیزی یی در لودله، د مصر دهغه وخت د
حکومت د نقشو په ضد صراحتاً مقابله او د انگلیسانو د
هغو گټو او منافعو په مقابل کښی قیام و کوم چی د ډیر و
کلو را هیسی یی په مصر کښی په پوره عاملیت اساس
ایښی و، هلته د دوی شرکتونه تولیدی موسسی بحری
قوتونه او د استعمار کولو له امله بنیادی نقشی پرتی وی
دوی د مصر د حکومت د مدنی او سیاسی کمزور تیا څخه
استفاده کولو نو په داسی شرایطو کښی د مصر وطنی
حزب تیز حرکت د کامیابی او بریالیتوب پوره امکانات نه در
لودل.

په پاریس کښی د سید جمال الدین د حزب فعالیت
سری او عاملانه و او ذهنی افق یی وسیع د ټولو
مسلمانانو او شرقیانو د پاره ښکاری، د ده دا تحریک د
فرانسی په مرکز پاریس کښی د فرانسی او پاریس په خلکو

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

کښی د تحریک تاثیرنه در لوده بلکه د دی فعالیت زیات مؤثریت په اسلامی ممالکو کښی زیات ښکاریده او د العروة الوثقی حزب او جریدی د انگلیسی استعمار په ضد شرقیان او مسلمانان پارول.

۲:- په مصر کښی د سید جمال افغانی د وطنی حزب د مرام، مرام نامی او فعالیت څخه څرگندیری چی هغه وخت د ده تجربه پوره پخه شوی نه وه او د فکر وسعت یی زیات نه ؤ او لکه څنگه چی هغه وخت د ده د حزبی مرام نامی ټکی، کلمی او جملی کتل کیری د العروة الوثقی د جریدی په اساس خامی او محدودیت لری او ادبی، علمی او فلسفی اړخ یی په واضع ډول نسبتاً کمزو ری ښکاری او د دی مدعی دا نبات د پاره یوازی د العروة الوثقی د لوری او قسم نص او متن لوستل کفایت کوی څه خاصه چی د دی جریدی ټولی مقالی او مطالب د نظر لاندی ونیسو.

۳:- په مصر کښی حزبی فعالیت او د حزبی حرکت به کار اچول صریح ؤ او په پاریس کښی د حزبی فعالیت څه برخه سری شوی ده. داسی ښکاری چی سید جمال الدین افغانی په مصر کښی د حزبی فعالیت څخه تجربه او عبرت اخستی دی.

۴:- د مصر او د پاریس شرایطیو شانته نه دی، په مصر کښی د هغه وخت مصری حکومت د ترکانو په اختیار کښی ؤ خود ترکانو اختیار د انگلیسانو دعا ملانه لاس وهنی په اثر کمزوری ښکاری، په پاریس کښی د پاریس حکومت د دنیا په سویه قوی ؤ او د ذهنیت ساحه او د

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

171

مدنیت انکشاف یی د ستاینی ور ؤ حتی چی د انگلیسانو په مقابل کښی یی خپل د استعمار ساحه ارتوله.

۵:- په مصر کښی د سید جمال الدین افغانی د وطنی حزب غړی په عمومی لحاظ کمزوری او احساساتی ساتی ؤ مگر په پاریس کښی د العروة الوثقی د سری حزب په غړو پوره غور کیده، شرایط یی کلک او تعهد یی محکم ؤ.

دا ؤ د سید جمال الدین افغانی د دوه حزبونو تر مینځه یو څه لږشانتی مقایسه او مقارنه چی په عمومی لحاظ ور څخه د پوره دقت او تحلیل د پاره ليارښونه کیدی شی.

بریطانیا غواړی چی سید جمال الدین افغانی ته د سودان عرش او سلطنت ور کړی

هغه وخت چی سید جمال الدین افغانی په مصر کښی او سیده د ده او د (المهدی)¹ سودانی تر مینځه قوی رابطه پیدا شوی وه، د سید جمال الدین ویناؤ او تحریک په ده باندی زیات تاثیر اچولی ؤ، دی به د سید جمال الدین د درس او مجلسونو جذابه حلقوته حاضر یده او ور څخه به یی د پوهی او تعقل برخه اخستله.

(المهدی) په مصر کښی د سید جمال الدین افغانی په مقابل کښی انگلیسی دسیسو پا رولی ؤ او پوره مصمم ؤ چی خپل خلک او ولس د استعمار او استثمار د مداخلو او

---

¹. دده اصلی نوم (محمد احمد دی دی یو پوه عالم مجاهد او روحانی شخصیت ؤ، ده د اخری زمانی د مهدی توب دعوی د دی د پاره وکړه چی د سودان مسلمان خلک د انگریزانو د استعمار په ضد جهاد کولو ته را پاڅوی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

استفادو څخه خلاص کړی همدا وجه وه چی دی خپل وطن
 سودان ته لاړه او هلته یی د انگلیسی استعمار په ضد
 سخت تحریک را و پار وه او په عملی اقدام یی لاس پوری
 کړه، دا وخت د سید جمال الدین افغانی او د ده تر مینځه
 دلیک او خط په واسطی مفاهمه موجوده وه، په سودان
 کښی دی وضعی انگلیسان سخت متاثره کړی او داساسی
 چاری غور کښی شول همدا وجه وه چی په دغه سلسه
 کښی یی وغوښتل چی سید جمال الدین افغانی د دوی او
 د المهدی ترمینځه د صلحی وسیله شی نو د بریتانیا دولت
 لارد (سالسبری) سید جمال الدین افغانی ته واستوه اوله
 ده څخه یی د (لندن) د کتنی غوښتنه وکړه تر څو له ده
 څخه د المهدی د تحریک او اقدام په حقله د ده درایی او
 نظریی پوښتنه وکړی لکه چی په دی ترڅ کښی
 لورد(سالسبری) سید جمال الدین افغانی ته د بریتانیا له
 خوا د سودان تخت او سلطنت وړاندی کړه او وویلی:
 بریتانیا له خوا د سودان تخت او سلطنت وړاندی کړه او و
 ویلی: بریتانیا د ده په اهمیت پوهیری او د ده د نظریی او
 رایی پوره تقدیر او مننه کوی او بریتانیا غواړی چی د
 اسلامی حکومتونو سره د دوستی او اخلاص رویه ولری نو
 همدا وجه ده چی غواړوتاسودان ته د سلطان په صفت
 واستوو تر څو د المهدی فتنی له مینځه یوسی او په
 سودان کښی د بریتانیا د اصلاحاتو د پاره زمینه برابره کړی.
 سید جمال الدین افغانی پیشنهادونه منه او دایی ونه
 غوښتل چی د بریتانیا په دم او پو کښی ولویری بلکه د
 انگلیسانو په هغه تعقل یی خدا او مسخره وکړه کومه

چی دوی بی د خپلی جزیری څخه په دنیا کښی په نورو آزادی غوښتنو نکو او اشرافو باندی عقیده نه لری نو ویلی: سودان د بریتانیا وطن نه دی چی د سودان په تخت او سلطنت باندی څنگه چی و غواړی تصرف وکړی.¹

له دی څخه په واضح ډول معلومیری چی سید جمال الدین افغانی په خپل نه ستو مانیدونکی فعالیت، هڅه او جهاد کښی یوازی د ځان د پاره د شخصی منافعو او دمدادی اغراضو د جلب او جذب اراده او تصمیم نه در لوده بلکه د ده ټول کونښنیو نه د اسلام مبادیو په وسیله شرق او انسانیت د خدمت د پاره ؤ.

خو افسوس څه موده وروسته په سودان کښی د (المهدی) تحریک او انقلاب د ناکامی سره مخامخ شو او انگلیسانو خپل قوت د سودان جنوبی خوا ته ارت او متوجه کړه.

دا وخت استعماری ممالکو په گډه د استعمار او استثمار د مخالفینو سید جمال الدین افغانی او د ده ملگرو په ضد په مختلفو حیلو او نومو فعالیت شروع کړه او له هری خوایی د مجاهدینو د فعالیت دائره تنگه، د شکنجو او فشارونو سره یی مواجهه کړل همدا وجه وه چی د مجاهدینو او د شرق د بیداره کونکو په زرو کښی نا امیدي پیدا شوه او دا استعماری فعالیت د دی موجب شو چی د سید جمال الدین افغانی څخه زیات ملگری جدا شول او یوی خوا او بلی خوا ته لاړل او په همدی تاریخ کښی د سید

---

¹ له د (العروة الوثقی و الشورة التحریرية الكبرى) له کتاب (۳۵) صفحی څخه خپرونکی دار العرب.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

جمال الدین افغانی گران او پیاوړی ملگری محمد عبده هم مجبوراً بیروت ته لاړه او هلته یی د تعلیمی نظم د اصلاح د پاره په کار پیل وکړه خو د ځینی عواملو په وجهه خپل دی کار کښی بریالی نشو او په دی یی باور پیدا شوچی د عثمانیانو دولت د جهل په بحر کښی غرق شوی دی نو ځکه د ده په یوی نا امیدي بله نا امیدي زیاته شوه همدا وجه وه چی د بیروت څخه د مصر په خوا روان شو او د ۱۳۰۶ هجری قمری کال په اوایلو کښی مصر ته ورسیده او هلته یی دا تصمیم ونيوه چی د سیاست څخه لری ژوندو کړی.

د فرانسې څخه د سید جمال الدین افغانی

وتل او دایران پخوا د ده توجه او تلل

څنگه چی مخکښی و ویل شول استعماری دسیسو د سید جمال الدین افغانی او دده د ملگرو د آزادی د فعالیت او تحریک مخه ونيوله، د العروة الوثقی جریده بنده، کار کونکی او لوستونکی یی د مشکلاتو سره مخامخ شول او له هری خوا په دوی باندي فشارونه د دی موجب شول چی دسید جمال الدین افغانی فعاله ملگری یو دبل پسی دپاریس دښار څخه لاړل اوکومه نقشه چی سید جمال الدین افغانی په پاریس کښی داستعمار په ضد سنجولی وه دناکامی سره مخامخ شوه نو په دی اثر دغه لوی اسلامی او شرقی مجاهد او رهبر دناکامی سره مخامخ او په پاریس کښی ژوند کول ورباندي گران او مشکل شول ځکه چی نور ده په پاریس کښی داوسید لو فایده ونه لیدله نویوځل بیایي دشرق په خوا دتللو تصمیم ونيوه ترڅو دخپلو افکارو او اهدافو دپاره دتطبيق لیاره پیداکړی.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

175

سید جمال الدین افغانی داروپاڅخه دوتلو ترتیبات نیول اولیاپوره دی ته برابر شوی نوه چی دشرق کومی خواته لاړشی، دی به هم دی فکر کنبی وچی دعجمود امپراطور «ناصر الدین» شاه څخه ورته تلگرام ورسیده او په دی تلگرام کنبی یی دی ایران ته غوښتی ؤ نودی په ۱۳۰۳ هجری، قمری کال کنبی دایران په خواروان شو اوکله چی ایران ته ورسیده په تهران کنبی «ناصرالدین» شاه ورسره ولیدل او دکتلو په وخت کنبی یی سید جمال الدین افغانی ته داسی وویلی: ته له ماڅخه څه غواړی؟ سید جمال الدین افغانی ورته په ځواب کنبی وویلی: زه له تاڅخه دوه اوریدونکی غور ونه غواړم (یعنی فقط همدو مره چی خبری می واوری ا وکه دمئلو وړوی وی منی) دایران پاچا دده تعقل او جرئت ته حیران او په تعجب کنبی شو. په هر حال دایران پاچا دده سره ښه خور ملاقات وکړه او زښت زیات یی دده اعزاز اکرم او مننه وکړه او وروسته یی بیا دایران دحریبی وزیر په حیث مقرر کړه.

سید جمال الدین افغانی لیا په ایران او تهران کنبی زیاته موده نه وه تیره کړی چی دایران خلکو دده دنبوغ اندازه وپیژندله، دده دعلم او ادب احترام او تعظیم یی کولو دټولو خلکو توجه ورته وا وښتله، له هری خوا څخه ولس، لویان او علماء ورباندی مات شول، ورته به تلل او راتلل او دده دمجلس اومرکی څخه به یی استفاده کوله، دوی په دی پوه شول چی دی دژوند په مختلفو برخو کنبی پوره معلومات لری، په سیاسی مسایلو کنبی واردی، تاریخی موثوق او ټکول شوی زیات معلومات لری، دمدنیت او آبادی په مختلفو دورو خبر دی، دی دنوی اداری

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

او حکومت کولو په چمونو پوره پوهیږی، همداشانی په پخوانو اونوو علومو کښی پراخه مطالعه او معلومات لری، ورسره دادیانو دمقایسی او مقارنی قدرت او طاقت شته دی او دایران خلک په دی پوه شول چی دده سره ښه جیده قریحه او قوی استعداد شته دی، دقناعت ورکولو پوره قدرت او طاقت لری او دفیصله کونکی منطق او استدلال خاوند دی همدا وجه وه چی خلکو ورباندی مخه وکړه او ورسره یی محبت پیدا شو خوتر کومی اندازی چی دخلکو په زړونو کښی یی مقام اومنزلت پورته کیده اوترکومه حده چی خلکو دده احترام او تعظیم کولو ترهمغی اندازی دایران دپاچا په زړه کښی ویره پیدا کیدله او داد سید جمال الدین افغانی په تیر ژوند کښی ثابت حقیقت او واقعیت دی چی هرچیرته اوهرکله چی په خلکو کښی دده محبوبیت زیات شوی دی دهمغه وخته دامحبوبیت دده اودبی کفایت امرأ اولویانو ترمینځه جدایی اونفرت موجب گرځیدلی دی نو دایران پاچا «ناصرالدین» شاه دسید جمال الدین افغانی څخه پټ په زړه کښی په ویری او ډاری اخته شو سیدجمال الدین افغانی دایران دپاچا «ناصرالدین» په ویری اوډاری وپوهیده اوپه دی پوه شوچی په قومی اصلاحاتو خوښ نه دی نویی په خواله دی چی وضع ورانه شی او مناسبات خطرناک وگرځی دپاچا څخه دایران نه دوتلو اجازه وغوښتله او هغه ورته اجازه ورکړه چی په دی اثر سید جمال الدین افغانی دایران څخه مخ په روسیی روان شو او هلته یی دځینی خدمتونو دترسره کولو دپاره اراده درلودله.

په روسیی کښی دسید جمال الدین افغانی ژوند او فعالیت

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

177

په کال ۱۸۸۶ میلادی کښی سید جمال الدین افغانی له ایران څخه د روسیې په خوا روان شولو کله چی د روسیې مرکز «بطرسبورج» ته ورسیده د روسیې قیصر یعنی د روسیې لوی واک لرونکی دده اعزاز او اکرام وکړه. باید یاده کړو چی روسیې ته دسید جمال الدین افغانی دتگ هدف او مطلب داؤ چی دهغوی په مرسته به وکړی شی چی په شرق کښی دانگلیسی استعمار پلانونه اونقشی له مینځه یوسی همدوجه وه چی ده هلته په اخبارونو کښی مقالی خپرولی او په هغو خپرونو کښی یی په افغانستان، فارس او عثمانی دولت کښی روان سیاسی حالات تحلیلول او دانگلیسانو استعماری سیاست یی غنده. هلته دسید جمال الدین افغانی اساسی پلان داؤ چی داسلامی مناطقو دیو والی دپاره مرسته پیداکړی او دبریطانیا داستعمار له ځنځیر او زولنو څخه یی خلاص کړی، په دی اساس ده کونښن وکړه چی د روسی او انگلیس ترمینځه دجگری احساس وپاروی لکه چی ده څو واری «دزینوف» د روسی دخارج وزارت مقتدر سیاسی مدیر سره وکتل او په شرق کښی یی په روانو حالاتو او په عمومی ډول دانگلیسانو په استعمار هڅو او خطرونو وغږیدل خودغه مدیر دپته میلان نه درلوده چی بلی جگری ته اقدام وشی ځکه چی دوی په نزدی وختو کښی دعثمانیانو دجگری څخه وزگار شوی ؤ، که څه هم سید جمال الدین افغانی به دی دعواملو او حقایقو دتحلیل دلپاری زیات پاروه خوبیا هم هغه نه تودیده لکه چی یو وار سید جمال الدین افغانی د«زینوف» سره دمقابلې او کښی څخه وروسته وویلی:

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

«خومره او هرکله چی زه د ی هواته الوزوم دی لکه
پشکی غوندی په ځمکی باندی منگولی خنبوی»
یعنی هیڅ نه غواړی چی له انگلیسانو سره دجگری او
مقابلی دپاره زړه ښه کړی او نه دسید جمال الدین افغانی
تحلیل او تحریک ورباندی تاثیر اچولو.

روسی ته دسید جمال الدین دتللو بل عامل او سبب
داؤ چی دقیصر په متصرفه مناطقو کښی په مسلمانانو
باندی تجاوز کیده او هلته مسلمانان دمشکلاتو سره
مخامخ و نوده وغوښتل چی هلته د مفاهمی دلیاری
دمسلمانانو وضع ښه شی هغه وخت تقریباً دیرش ملیونه
مسلمانانو په روسیه کښی ژوند کولو او دروسی حکومت
چی یو مسیحی مشری واک درلوده دمسلمانانوسره ښه
معامله نه کوله په دغه لیاره کښی دسید جمال الدین
افغانی مساعی دمسلمانانو څخه دزور زیاتی دلری کیدو
په خوامتوجه و لکه چی ده دهغه وخت د روسی حکومت
څخه غوښتنه وکړه چی مسلمانانو ته دقران او دینی
کتابونو دطبع کولو اجازه ورکړی او د ده داغوښتنه ومنل
شوه. یو وخت داسی وشوه چی قیصر وغوښتل چی دسید
جمال الدین افغانی سره وگوری نودی یی خپل قصرته
وغوښتنه او هلته یی دبحث په ترڅ کښی له ده څخه دایران
دحال او احوال او دده او دایران د پاچا داختلف دسبب او
منشی پوښتنه وکړه سید جمال الدین افغانی د ایران د پاچا
مستبدا نه وضع بیان کړه، دده داسراف او ناپوهی څخه
یی یادونه وکړه او دایی ښکاره کړه چی دایران پاچا نه
غواړی چی په ایران کښی قانونی حکومت مینځ ته راشی.
قیصر په ځواب کښی وویلی: زه وینم چی دایران پاچا دحق

په جانب دی ځکه چی چیرته یو پاچا دپاچایانو څخه په دی راضی کیږی چی دوطن یو بزگردی هم دده په کارونو کښی درایی اونظر ورکولو حق ولری سید جمال الدین افغانی دده په رد کښی داسی وویلی: ای جلالت لرونکی ښاغلی قیصره !زه په دی عقیده یم که خلکوته درایی اونظرحق ورکړی شی دابه دپاچا دپاچایی دقدرت دمحمیدو دپاره ښه وسیله وی ځکه چی په دی اثر درعیت په ملیونو خلک دده دوستان او مخلصان گرځی اوددی په ځای چی دښمنی وکړی، دبدو فرصتونو انتظار وباسی او په خپلو سینو کښی دکښی زهر اودکراهیت اور پټ کړی دمرستی دپاره حاضریری دقیصر سره دسید جمال الدین افغانی داصراحت او جرئت ددی موجب شو چی قیصر خپلو عسکروته وویلی چی دی دروسی څخه وباسی.

سید جمال الدین افغانی وایی: ماڅلور کاله په «پترسبورگ» (لیننګراد) کښی تیرکړل او په دغه موده کښی یوځل دایران پاچا «ناصر الدین» ددی ښار کتنه وکړه اووی غوښتل چی دسید جمال الدین افغانی سره وگوری خوده دده غوښتنه ونه منله.

کله چی سید جمال الدین افغانی د «پترسبورگ» (لیننګراد) څخه و وته دی دغرب په خوا روان شو او «میونخ» ته ورسیده او هلته دایران پاچا هم ورسیده اوله ده څخه یی د ملاقات کولو غوښتنه وکړه ترڅو چی دپیر الحاح اویا بیاغوښتنی څخه وروسته دسید جمال الدین له خوا یوتربله کتنه او ملاقات ومنل شو او دملاقات په ترڅ کښی ده داقبوله کړه چی دایران پاچا سره ایران ته بیرته وگرځی. استاد «عبدالقادرالمغربی» په خپل روایت کښی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

وایی چی ده دسید جمال الدین افغانی څخه او ریدلی دی چی هغه داسی ویلی زه «پترسبورگ» (لیننګراد) ته لایم او هلته زیات دخلور وکلوڅخه واوسید لم په دغه موده کینی دایران پاچا دی ښارته راغی اوزما څخه یی دملاقات کولو هیله درلودله خوما دده غوښتنه ونه منله اوورسره می ونه کتل، بیازه دالمان ښار «میونخ» ته لایم او هلته دایران پاچا هم راغی ده دملاقات کولو غوښتنه وکړه او ماده غوښتنه ونه منله اخر زما او د ده ترمینځه دالمان څه لویان اونور خلک واسطه شول ترڅو چی موږ سره وکتل او زما څخه یی ایران ته دتلو هیله وکړه او دا ددی دپاره چی هلته ماخپل صدراعظم وټاکی مایه اوله کینی ایران ته دتلو غوښتنه ونه منله اوومی ویلی زه غواړم چی پاریس ته لارشم او هلته د ۱۸۸۹ میلادی کال نندار تون وگورم خود ایران پاچا ایران ته زما دتلو زینت زیات الحاح او کوښښ وکړه ترڅو چی زه دپته مجبوره شوم چی دده غوښتنه او ایران ته دده سره تلل ومنم.

سید جمال الدین افغانی وایی: دایران دپاچا دوینا و څخه چی زما دصفت په حقله یی وکړی یوه داهم وه چی وویلی: داسیاسی او حربی انسان ددی وردی چی صدراعظم شی اودولس دښیګڼو کارونه وکړی.

ایران ته دسید جمال الدین افغانی بیرته ګرځیدل او هلته دده فعالیت، ناکامیدل او په بدحالت کینی دایران څخه دده شړل

کله چی سید جمال الدین افغانی ایران ته راغلی داخل دخلکو مخه ورته داوول ځل څخه زیاته شوله، ده په عمومی اصلاحاتو پیل وکړه او دده خطبی، مجلسونه

اومقالی ټولی دولس دخیر او عمومی بښکیو دتامینیدو دپاره وی نو دقانون خلکو له ده څخه وغوښتل چی د فیصلو کولو دپاره دوی ته دستوری او قانونی اساسونه برابرکړی اوداسی قوانین او فارمولونه جوړکړی چی دهغو په وسیلی دخلکو څخه ظلمونه لری شی او حاکمان او فیصله کونکی ورته داحترام کولو اومنلوله امله مجبوره شی ترڅوپه ایران کښی هغه عدالت تحقق پیدا کړی کوم چی ددی دکمزور تیاپه وجهی نزدی ده چی دحق اوخیر معیارونه له مینځه لاړشی، همداشانی دسید جمال الدین افغانی څخه وغوښتل شول چی دحکومت اداری مقررات تنظیم کړی او اداری چاری دمفاسدو اوبی نظمپوڅخه پاکي کړی ترڅو په دی وسیلی دظالمانه تقلیدونو تجاوز لری شی اوله بلی خوا هغه پارلمانی قوانین جوړکړی چی دهغو دتطبیق په وسیلی دایران دپاچا دزورزیاتی قدرت محدودو ده شی ترڅو وطن دخرابی په خوا تباه او دده داسراف او تذبذریه وجهی وران نشی په دی اساس دخلکو عمومی هڅی د اساسی قانون دجوړولو په طرف شدت درلوده خودغه حالت په خپل حال باندى زیات پاتی نشو چی په اوضاعو کښی تحول راغی او دشرعلایم او نښی ښکاره شوی همدواوجه وه چی مرتجعینو دایران دپاچا اوسید جمال الدین افغانی ترمینځه په شیطانیت او چوغلی پیل وکړه چی په دغه جمله کښی دایران صدر اعظم «میرزا علی اصغر خان» دټولو څخه زیات دسید جمال الدین افغانی په ضد کینه او حسد درلوده ځکه چی دی پاچا ته دسید جمال الدین افغانی دنزدی والی اومرتبی څخه ډاریده نودی صدراعظم پاچا ته دنصیحت په ډول

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

یاده کړه چی خلکو ته دپارلمانی ژوند بنبلوپه کار کښی بیره ونه کړی ځکه چی دغه شانی حکومت او نظام جوړول ددی معنی لری چی قدرت دپاچا دلایسه لاری او یالر به ورباندی دقدرت دایره تنگه کړی. دایران دی صدراعظم کونښن کولو چی انگلیسانو او روسانوته اقتصادی امتیازات ورکړی شی.

مرحوم استاد «مخزومی» په خپلو خاطراتو کښی دسید جمال الدین افغانی څخه وایی:

دایران پاچا سید جمال الدین افغانی ته داسی وویلی: ای محترم سید دا معقوله او جوړه ده چی زه دی دفرس دپاچایانو پاچا (شاهنشاه) یم او بیا دی دبز گروود افرادو څخه یو فردشم؟ سید جمال الدین افغانی په ځواب کښی ورته داسی وویلی: ای محترم پاچا ته په دی پوه شه چی ستا تاج، ستا دقدرت عظمت او دتخت ستنی به په قانونی حکومت سره داوس څخه زیاتی ښی قوی محکمی او ثابتی شی، ای محترمه پاچا بزگر، کارکونکی او دصنعت خاوند په مملکت کښی ستا دعظمت او درئیسانوڅخه زیات مفید دی و اجازه راکړه زما داخلص وینا په خواله دی چی موقع یی ضایع شی واوره هغه داچی تاسو به لیدلی او اوریدلی وی چی یوولس کولی شی بی له دی چی په سړی پاچا وی ژوند وکړی مگرایاتا چیری لیدلی دی چی پاچا یی دولس او رعیت څخه وجود ولری؟

له دی څخه وروسته سید جمال الدین افغانی په دی پوه شو چی دمخالفت او مجادلی مرحله نزدی ده چی پیل شی نو دایران دمركز څخه لایره او هغه ځای ته ورغی چی ایرانیان یی زیات تعظیم کوی هغه د «عبدالعظیم» شاه

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

183

دمشهد څخه عبارت دی داځای دتهرا ن څخه دولس میله لری پروت دی، داځای ته ایرانیان خاصه عقیده لری دپناه ځای او حرم یی گڼی او څوک چی ورته ننوځی هغه په امن کښی وی خو سید جمال الدین افغانی دی ځای ته ددی دپاره ورنغی چی هلته غلی پاتی شی همدوجه وه چی ده هلته دایران دپاچا په ضد عمومی نظراو رایه پاروله او په خپلو خبرو کښی یی دقانونی اصلاح په ضرورت باندی زیات زور اچوه کوم چی په هغی کښی دایران دپاره داستعمار دشرڅخه نجات لیدل کیده.

سید جمال الدین افغانی په دغه مزار او دربار کښی اته میاشتی او ځینی وایی چی اوه میاشتی پاتی شو اوپه دغه موده کښی دده شان ملی عزت او خطر زیاتیده ترداسی اندازی چی اخر دایران پاچا «ناصرالدین» شاه ورپسی پنځه سوه مسلح عسکر ولیرل، هغوی د«عبدالعظیم شاه» په مزار حمله وکړه او سید جمال الدین افغانی په داسی حال کښی چی سخت مریض هم ؤ ونیوه، دی یی دخپل دپناه ځای څخه ؤ باسټ او پنځو سو عسکرو د ۱۸۹۱ میلادی کال په اوایلو کښی دعثماني حدود و «خانقین» پوری کش کړه.

سید جمال الدین افغانی خپله دغه قصه په دی ډول کړی ده: زما قصه اوزما سره چی ظالمانو او بی خیره کسانو کومه معامله وکړه هغه داسی سخته وه چی دایمان خلکو ورباندی لرمونونه ټوټه کیدل اودپوهی اویقین خاوندانو زړونه ورباندی شکیدل او کافرانو او بت پرستان هم پری لړزیدل په ماباندی دی لئیم او بدبخت امر وکړه چی بندی شم اودا په داسی حال کښی چی ما

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

«عبدالعظیم» شاه زیارت ته پناه وړی وه او په یخه واوړه کښی په سخت مرض مبتلاوم زه دوی حکومتی تعمیر ته په ډیر زلت، بی عزتی او رسوایی بوتلم چی دبدی اندازه یی هیڅ تصور او خیال نشی کیدلی او داټول وروسته له دی چی چور او چپاول...یی وکړه او بیاله دی څخه وروسته دده ظالمو او احمقو عسکرو چی زه مریض وم په مست او بد اسپ باندی په ژمی سختو واوړو اوتندیخ بادکښی دزیاتو عسکرو داداری اومراقبت لاندی «خانقین» ته بوتلم اوڅه پلوسان هم راسره ملگری ؤ.

په بصره کښی دسید جمال الدین افغانی استوگنه او حالات :

سید جمال الدین افغانی د ۱۸۹۱ میلادی کال په اوایلو کښی دایران څخه وشړل شو او دسفر په لیاره کښی کله چی «بصری» بنارته ورسیده دبصری والی «هدایت» پاشا چی یوزورسری او صالح انسان ؤدده اکرام واعزاز یی وکړه. سید جمال الدین افغانی په بصره کښی تقریباً اوه

میاشتی پاتی شو،په دی موده کښی ده دایران دپاچا «ناصرالدین» شاه په ضد په مخالفت او جهاد پیل وکړه نوکوم څه چی اول ده وکړه هغه داؤ چی په ایران کښی یی دینی روحانیون دده په خلاف تحریک کړل اوداپه دی ډول ؤ چی ده په (سامراء) کښی دشیعه ؤ دمجتهدینو مشر میرزا محمد حسن «شیرازی ته یوخط اولیک واستوه سید جمال الدین افغانی په خپل دی لیک کښی دده زیاته ستاینه کړی وه اودستاینی څخه وروسته یی ده ته دده دلویی وظیفی دمسؤولیت یادونه کړی وه اوپه خلکو کی یی دده مقام اومنزلت بیان کړی ؤ اودی یی دیته متوجه کړی ؤ چی که دولس اود خلکو دحال څخه یوه لحظه غافله شی دخلکو

مشاعر او احساسات به مختل، زړونه به په لړزید واو عقاید به تباہ شی نوله دی امله ورته لیک استوی چی ترڅو دغه مجتهدینو امام خپله وظیفه او امانت اداء کړی په دغه سلسله کښی سید جمال الدین افغانی دی دایران داوضاعو په خوا ملتفت کړه چی هلته څه تیریری او دخلکو عملی او عقیدوی ژوند څومره دتباہی سره مخامخ دی له دی څخه وروسته سید جمال الدین افغانی ده ته په خپل لیک کښی داسی یاده کړی ده چی دلوی مجتهد صاحب یوه کلمه کوی شی چی دایران خلک دبی نظمی څخه پاک او ایران دهغه خاینانو څخه خلاص کړی کوم چی دوی پیل کړی چی دخلکو وطن یعنی ایران په لږو پلټواوبی اهمیته پیسو خرڅ کړی. سید جمال الدین افغانی میرزا «محمد حسن» شیرازی ته دایران په مسایلو او اقتصادی کارونوکی دانگلیسانو مداخلی یادی کړی او ددوی اغراض متل او مقاصدی بڼه تحلیل او تجزیه کړی و.

سید جمال الدین افغانی دخپل لیک په اخر کښی لیکي: دهغه حال دی چی دایران دپاچا او امین ناصح وزیر په برکت دایران دخلکو په برخه شوی دی نوکه دمجتهدینو لیار ښونی قاطع اقدام ونه کړی ایران به تباہ او اسلامی منطقه به دپرود تسلط لاندی راشی اوکه ددی ستري تباہی په ضد دمقابلی دپاره دافرست له ده څخه ضایع شی بیابه ددی وړنه وی چی خلک یی په بڼه نوم یادکړی.

دی لیک دامام شیرازی غیرت وپاروه اومیرانه یی ورته تحریک کړه نو یوه داسی فتوی یی صادره کړه چی دهغی په اساس دسگرتو سکل حرام شول کوم چی د۱۸۹۰ میلادی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

کال څخه انگلیسانو په ایران کښی دسگرتو جوړول یی دځان دپاره اختصاص کری ؤ.

امام شیرازی خپله دغه فتوی دایران واعظانو او علماؤ ته واستوله او هغوی په خلکو کښی خپره کړه چی په دی اثر دایران خلکو دسگرتو استعمال بس کړه اودایران پاچا «ناصر الدین» شاه دپته مجبوره شو چی دنیم ملیون پونډوپه بدل ددی انگلیسی شرکت قرارداد فسخه کری په دی ډول سید جمال الدین افغانی وکړی شول چی ایران انگلیسانو داقتصادی استعمار څخه خلاص کری.

کله چی سید جمال الدین افغانی دمرض څخه شفا وموندله او ښه شونو د عربستان دجزیری په خوایی دتللو اراده ښکاره کړه خود بصری والی ورڅخه څخ لړ مهلت وغوښته ترڅو دترکی دسلطان «عبدالحمید» څخه اجازه واخلي چی هغه اجازه کوی اوکه نه غواړی چی دځانه سره یی وساتی؟ همغه ؤ چی دترکی دمرکز استامبول څخه امر وشو چی پری یی نړدی، په دی اساس سید جمال الدین افغانی عربستان ته دتللو نه منع شو خونه په داسی ډول چی ورته وویل شی دامنع کیدل دسلطان عبدالحمید له خوا دی مگردی په خپل ذکاوت په دی پوه شو چی دامنع کیدل دترکی له خوا څخه دی، سمدستی سید جمال الدین افغانی وغوښتل چی دته انگلیسان ته دتللو اجازه ورکړی مگر بیا هم له ده څخه والی مهلت وغوښته ترڅو دترکی دمشرانو څخه اجازه واخلي خوداځل ده ته دسفر کولو اجازه راغله نو په چالاکی سید جمال الدین افغانی په خواله دی چی دا اجازه ماته شی دتللو دپاره ځان برابر کړه او دی په دی سرعت کولو کښی په حقه ؤ

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

187

څکه چې لږ وخت لپانه ؤ تیر شوی چې دترکیې څخه بل امر او حکم راغی چې دبصری څخه د ی له وتلونه منع کړی خودی ددی ورستی امرڅخه په خوا وتلی ؤ.

وايي: هغه وخت چې سید جمال الدین افغانی دبصری څخه سفرکولو ده سره بی دلسو پونو څخه نور څه نه ؤ نوددی بنارمشرانو په خپلو کښی سره مشوره او مصلحت وکړه چې دی پری نږدی چې په دی لږ مال سفر وکړی نودده دپاره یی مرسته ټوله کړه چې دغه مرسته پنځه سوه پونډ وټه پورته شوه او په دی کښی پنځوس پونډه والی هم مرسته ورکړه او دا ټولی پیسی ده ته وسپارل شوی، ده د بصری دوالی «هدایت» پاشا څخه دامرسته قبوله کړه ځکه چې ده دده احترام او عزت کولو اوکه نه دده همت اوغیرت دانشوه منلی چې ورڅخه دمرستی په ډول څه واخلي لکه چې دمرستی داخستو څخه وروسته سیدجمال الدین افغانی وویلی: زه امید لرم چې د دی مرستی بدله یو ورځ در کړم همغه ؤ چې ده ته دا موقع برابره شوه چې ددی والی د اولادی سره احسان وکړی او دا هغه وخت ؤ چې سید جمال الدین افغانی د ترکیې په مرکز استانبول کښی د دوم ځل دپاره اسیده او هلته مرحوم استاد «عبدالحمید رافعی» د بصری قاضی راغلی ده ده سره د ملاقات کولو په وخت کښی د هر څه نه اول د هدایت پاشا د حال او احوال پوښتنه وکړه هغه ده ته د بصری دوالی د مړینی خبر ورکړه سید جمال الدین افغانی د هغه څخه د مرحوم د اولادی د ژوند پښتنه وکړه هغه ورته وویلی ژوندی تنگ دی او په اقتصادی فشار میتلا دی نو په دی اثر سید جمال الدین افغانی د

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

دوی د ژوند دښه کیدو دپاره کوبښښ وگره تر څو چی وی کړی شول چی د مرحوم «هدایت» پاشا لسمی یی د اشرافو او پخوانو خدمتدارو کورنیو د اولادی په د دفتر کښی داخل کړل او په میاشت کښی دیرش پونډه تخصیص یی ورته واخیسته او په دی شانی یی دا هم وکړی شول چی د مرحوم «هدایت» پاشا کونډی ته په میاشت کښی د پنځو سو پوندو د ورکولو تخصیص ورکړی.

سید جمال الدین افغانی په انگلستان کښی

او هلته د ده فعالیت:

سید جمال الدین افغانی د انگلستان مرکز لندن ته لاړه او د ده سره زیات مقدس اهداف و هغه داچی که وکړی شی د انگلیسانو استعماری افکارو ته تغیر ورکړی او دوی په دی پوه کړی چی د دوی او خلکو واقعی خیر په دی کښی دی چی د حق تایید وشی او سلامتیا او روغه عمومیت پیدا کړی او ده دا هم اراده درلوده چی د شرق او غرب دخلکو تر مینځه اتفاق، یو تر بله پیژندنه او ښه ژوند کول تحقیق پیدا کړی نو په همدی اساس سیدجمال الدین افغانی په لندن کښی د «ضیاءالخاقین» په نامه د یوه میاشتی اخبار په تاسیس کښی گډون وکړی.

دا اخبار په دوه عربی او انگلیسی ژبو خپریده او یو انگلیسی شرکت چی غوښتل یی د شرق او غرب تر مینځه د اتفاق او پیژند گلوی د تحقق دپاره خدمت وکړی نشرولو ددی اخبار او له گنه په ۱۸۹۲ میلادی کال د فبروری په میاشتی کښی خپره شوه او په دومه گنه کښی یی دسید جمال الدین افغانی هغه رساله او لیک خپورشو کوم چی ده دبصری څخه د ایران مجتهدو علماونه استولی و. سید

جمال الدین افغانی په «ضیاء الخافقین» اخبار کښی یو داسی مضمون خپور کړه چی په هغی کی یی د ایران بد اقتصادی حالت رسوا کړه او ویلی: تباهی د ایران په اقتصادی حالت مسلطه ده خلک یی د فقر او عاجزی په بد حالت کښی شپی سبا کوی حال دا چی حاکمانو او واک لرونکی یی د رعیت په تعذیبولو او زورولو کښی کونښن کوی او دوی په دی لیاره کښی د ټولو وحشیانه وسایلو څخه کار اخلی لکه چی دوی د جزاء په نامه د خلکو پزی پریکوی، غورونه یی قطع کوی، گیدی یی چپروی او سرونه یی اولوڅوی تر داسی اندازی چی اوس هلته داسی اوضاع خلکو ته دادی ښکاری، هلته اوس فیصله د قانون او تعقل په اساس نه ده بلکه د قهر او توری په قوت تطبیقیری او څنگه چی هلته په هغو مناطقو کښی سیاسی او اجتماعی اوضاع گډوډ شوی دی خلک د خپل وطن څخه هجرت کولو ته مجبوره دی همدا وجه ده چی د ایران څه خلک د ترکانو او عثمانیانو دولت او وطن ته کښتیدلی دی او څه نور یی روسی ته فراره شوی دی. که ددوی حلت هلته او دلته د مطالعی لاندی ونیول شی ثابتیری چی دوی په خپل وطن کښی د کرم او شرافت خاوندان ؤ او اوس هلته په ټیټو او پستو کارونو لکه جوالی توب، چټلی پاکولو او جارو کښی مشغوله دی او څوک چی اوس هم په ایران کښی اوسیری هغوی بیچارگان د چور چپاول، د بی نظمی او جگو مالیو ورکولود حکم تابع دی، اوس هلته کوم دستور نظام او قانون نشته.

دا ټولی وړانی په دی اثر دی چی هلته مامورین معین کافی معاش نه لری نو هر یو په خپل مادون او مراجعه

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

کونکی باندی ظلم او استبداد کوی، هلته اوس د رشوت ورکولو او خوړولو په مختلفو ليارو او چمونو عادت پیدا کړی دی، همدا شانی عسکر هم کافی معاش نه لری بلکه حکومت دوی پری ایښی دی چی څومره یی د چور کولو او غصبولو توان او قدرت ورسیری صرفه دی نه کوی.

سید جمال الدین افغانی خپله مقاله په دی وینا ختمه کړیده: آیا دا هغه فارسی ملت او ولس نه دی کوم چی په اسلامی نړی کی یی علوم ژوندی کړل د حق ستنو یی د استدلال په زور دیانت و دروه او عربی ژبه یی په عالی تالیفاتو او تصانیفو محکمه کړه. هی افسوس په حال ددی امت او ولس چی ظلم څنکه تباہ کړل او تجاوز څومره ټوټه ټوټه کړل؟ حتی چی د لویو دولتونو دشمار څخه ولویدل او نږدی دی چی نښی به یی زری او نوم به یی محوه شی... چیرته دی علماء؟ چیرته دی قرآن صاحبان؟ چیرته دی شریعت ساتونکی او او د ولس کارونو ولاړ کسان؟ چیرته دی د حق او عدالت تایید کوونکی؟

ددی مقالی او ددی په شانی د نورو مقالو تاثیر د ایران د پاچا په زړه کښی دیر سخت ؤ نو سید جمال الدین افغانی ته یی په لندن کښی خپل سفیر واستوه له ده څخه یی هیله وکړه چی خپل ضرر رسول بس کړی خودی د دی هیللی په مقال کښی نور هم وپاریده او دا هغه وخت ؤ چی ده ته د چپ کیدو په بدل کښی زیاتی پیسی وړاندی شوی په دی توگه سید جمال الدین افغانی په غصه شو او دایران دسفیر په ځواب کښی یی داسی وویلی: دی به تر هغه وخته د پاچا څخه لاس وانخلی تر څو چی ژوندی وی نو په دی سبب د ایران د پاچا ویره نوره هم زیاته شوه

حتی د ترکیی د سلطان ته یی پناه وپوره او د مرستی دپاره یی چیغه ورته ورسوله نو په دی اثر د ترکیی سلطان «عبدالحمید» په لندن کښی خپل سفیر «رستم پاشا» ته ولیکل چی سید جمال الدین افغانی په یی قانع کړی چی د ایران پاچا او د هغه د ریسانو د غندلو څخه لاس واخلی او دغه کوښښ په سلسله کښی یو ورځ په لندن کښی د ترکیی سفیر سید جمال الدین افغانی ته د ترکیی د سلطان «عبدالحمید» لیک راوړه چی مضمون یی داؤ. مونږ ستاسو د ملاقات او کتنی په زیات شوق کښی یو او له ده څخه یی استانه (استانبول) ته د سفر غوښتنه کړی وه.

سید جمال الدین افغانی د سفیر څخه د بلنی د سبب پوښتنه وکړه چی مطلب، غایه او هدف په دی بلنه کښی څه دی؟

سفیر په ځواب کښی وویلی: سلطان عبدالحمید غواړی چی د ستاسو په معاونت او مرستی اسلامی اتفاق او اتحاد جوړ کړی، علاوه له دی څخه د ځینی قوانینو په تدوین کښی غواړی چی ستاسو د ارزښتناکه افکارو او نظریو څخه استفاده وکړی خو دغه شانی رسمی بحثونو او غوښتنو په سید جمال الدین افغانی باندی کوم تاثیر وانچوه نو سلطان عبدالحمید بی له دی څخه بله چاره ونه لیدله مگر دا چی یو دینی عالم یی په ده باندی د چل او حیلی کولو دپاره استخدام کړه همدا وجه وه چی سلطان عبدالحمید «ابی الهدی» ته چی په هغه وخت کښی یی د ترکیی «شیخ الاسلام» لقب درلوده وویلی چی سیدجمال الدین افغانی ته لیک واستوی او په خپل لیک کښی هغه

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

ته داسی وعدی او د ده دذوق په تناسب هیلی او امیدونه وړاندی کړی چی د هغو په اثر د ترکیی مرکز آستانه (استانبول) ته راشی.

باید یاده کړو چی سلطان عبدالحمید په دی حال کښی د ایران په پاچا باندی شفقت او زړه سوی نه درلوده بلکه دی په خپله د ځان دپاره د سید جمال الدین افغانی د خطر څخه ډاریده او دا ویره ورسره وه چی د ده د دولت د سیاست په اړولو کښی مداخله کوی خصوصاً هغه وخت چی سلطان عبدالحمید په دی خبر شو چی سید جمال الدین افغانی په «پاریس» کښی د ترکیی د «فتاة» (ځوانانو) د حزب دڅه غړو سره غونډه کړی وه او د هغوی سره یی په دی بحث او مشوره کړی وه چی د عثمانی دولت د اصلاح دپاره خپل وظایف او مسؤلیتونه اداء او ترسره کړی نو همدا وجه وه چی سلطان عبدالحمید غوښتل او هڅه یی درلوده چی د خپل ځان سره یی نزدی وساتی ترڅووه کولی شی چی د ده مراقبت او ساتنه وکړی.

ترکیی ته دوم ځل دپاره د سید جمال الدین افغانی تکی

او هغه زړه لړزونکی حادثی چی ده ته هغه پېښی شوی :

سید جمال الدین افغانی د«ابوالهدی» په لیکونو تیروته او ډاډه شو ځکه چی ده په خپلو لیکنو کښی د ده د اهدافو څخه تعبیر او یا دونه کوله او د پوره عاملیت او ترک څخه یی کار اخیسته، په دی لیکنو کښی تاییدات او وعدی په دی خبره وی چی ترکیه اوس د سید جمال الدین افغانی د افکارو د خپرونو او تطبیقولو دپاره مستعده ده نو همدا سبب شو چی سید جمال الدین افغانی ونیوه او د ترکیی

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

193

په خوا روان شو کله چی دی د ترکیی مرکز آستانه (استانبول) ته ورسیده سلطان عبدالحمید د ده بڼه استقبال وکړه خپل یاوریی د ده د استقبال دپاره واستوه، کله چی دی په بندر کښی بنکته شو یاور له ده څخه د ده د سامانونو پوښتنه وکړه و ویلی: د کالو او سامانو صندوقونه او بکسونه دی چیرته دی؟ ده په ځواب کښی و ویلی:

زما سره بی د کالو د صندوق او بکس او بی د کتابو د صندوق او بکس څخه نور څه نشته دی یاورو ویلی چیرته دی چی واخستل شی سید جمال الدین خپلی سینی ته اشاره وکړه و ویلی دکتابو صندوقونه او بکسونه دلته دی او خپل ځان اوخواته یی اشاره وکړه و ویلی دا دکالو صندوق او بکس دی.

سلطان عبدالحمید سید جمال الدین ته په میاشت کښی پنځه اویا پونډه معاش تخصیص ورکړه، په بڼه بنایسته قصر کښی یی بنکته کړه، گادی یی ورته مقرره، دعزت فرش او ظرف سامانونه یی ورته ورکړل او نوکران یی په ظاهر کښی د ده د خدمت کولو دپاره موظف کړل مگر حقیقت داؤ چی دی نوکرانو به ځینو د ده خدمت او ځینو به یی جاسوس کوله له دی څخه وروسته ورته پیشنهاد وشو چی د یوی بنی معززی کورنی د انجلی سره ازدواج وکړه خو سید جمال الدین افغانی دا پیشنهاد و نه منه لکه چی دا موضوع د سیدجمال الدین څخه حکایت شوی دی دی وایی: سلطان عبدالحمید غواړی چی زه ازدواج وکړم، زه او ازدواج کول سره لری یو، ما ددی ټولی لویی بنایسته دنیا سره ازدواج ونه کړه نو څنگه به د بنځی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

سره ازدواج وکړم؟ سید جمال الدین افغانی پیل وکړه د مدارسو د اصلاح دپاره یی پروگرامونه جوړول تر څو نوی نسل ددی لوی دولت د خدمت کولو د پاره برابر کړی او داسی اصول اساسات یی برابرول چی د هغی په وسیلی د ترکیی، عربی ممالکو افغانستان او ایران ته اسلامی پوهنتون او دگډ حرکت کولو مرکز جوړ کړی، دی په دی وخت کښی چی په ترکیی کښی د ده داستوگنی ابتداء وه سلطان ته نزدی او مقرب ؤ، کله چی یی غوښتنه ورته او د جمعی لمونځ یی ورسره یو ځای اداء کولو.

سید جمال الدین افغانی د سلطان عبدالحمید رسمی وظیفی، رتبی او چوکی ونه منلی، د اسلام د شیخانو او علماؤ رسمی مشری یی قبوله نه کړه او نښانونه یی وانښستل او د عذر په ډول یی داسی وویلی: د عالم وظیفه په لوړو منصبو او رتبونو پوره کیری بلکه په ښی لیاړښونی، تعلیم او روزنی یی مسؤلیت اداء کیری، د اساسی عالم وظیفه داده چی په علومو ښه واقعی پوه شی او په خپل علم پوره عمل وکړی.

سیدجمال الدین افغانی کوم وخت چی د ترکیی په مرکز استانه(استانبول) کښی اوسیده ده به د رمضان دمیاشتی شپی تر چرگ بانگی پوری د پاچا د میلستیا په ځای اوخونه کښی د شرق د سیاست مدارانو، فضلاؤ، ادباؤ، علماؤ او پوهانو سره په فلسفی تحلیلونو او علمی بحثونو تیرولی، دا وخت د ده رابطه په ظاهر کښی د سلطان عبدالحمید سره زیاته قوی وه او دوی به یو تربله خاصی غونډی درلودلی حتی چی په یوه خاصه غونډه کښی چی د دواړو ترمیځه دایره شوه سلطان عبدالحمید سیدجمال

الدین افغانی ته داسی وویلی: زه دستاسی ښاغلی څخه هیله لرم چی خپل ټول کونښن مصرف کړی تر څو وکړی شو چی د ستا په مرسته په گډه یو داسی قوی او محکمه اتفاق او اتحاد برابرکړو چی داسلامی ولسو نو ترمینځه نقصان او خلل قبول نه کړی حتی چی د دی یوالی په برکت د اسلامی ټولنی ولسونه یو بل ته دوستی او ورورولی لاس ورکړی د اسلامی اتحاد او قامی او ولسی استقلال په ولسی علم او صنعت وډه کړی او مخ په وړاندی لار شی او د الله پاک په مرسته دی مطلب او هدف ته ورسیرو تر څو په خوانی لوی او عظیم قوت لاس ته راوړو او د سعادت او پرمختگ د قافلی څخه بیرته پاتی نشو څنگه چی دغه لوی او مقدس هدف ته دسیدجمال الدین افغانی هڅه وه او د ده دسیاسی ژوند د اوله څخه تر آخره داصلاحی ارمانونو اخری ارمان یی همداؤ کوم چی سلطان عبدالحمید ده ته ښکار کړه او هیله وکړه وکړه چی په دی لیاره کښی د رسیدو او عملی کیدو جهاد او کونښن ته دوام ورکړی نو ځکه یی په ډیری خونبی او هرکلی دسلطان عبدالحمید غوښتنه قبوله کړه او دا وعده او تعهدی ورسره وکړه چی خپل نهایت کونښن به صرفوی او د دغه لوی هدف په لیاره کښی به خپل روح قربانوی ترڅو دغه مهمه او عظیمه هیله ترسره شی.

وروسته د یوخاصومرکوچی د ترکیبی په مرکز استانبول کی دسید جمال الدین افغانی اوسلطان عبدالحمیدترمینځه د افکارو د تبادل دپاره دایری شوی د سیدجمال الدین له خوا په خپلو پلانو کښی داسی پلان طرحه شو: هر اسلامی مملکت حکومت دی خپل نماینده

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

انتخاب او هر اسلامی ولس دی د خپلو لویو علماؤ څخه یوتن تعیین کړی چی ترڅو چی د ترکیی په مرکز آستانه (استانبول) کنبی «الموتمرالاسلامی الاعلی» (اسلامی اعلی کنفرانس) په نامه لوی سیمینار کنبی غونډه وکړی.

سیدجمال الدین افغانی ددی اسلامی لوی کنفرانس، سیمینار اومرکز د جوړولو په وسیلی دا غوښتل چی د پرمخ تگ، تکامل او داسلامی عظیم قوت او طاقت د بیالاس ته راوړو دپاره د مسلمانانوترمینځه داسی تعاون اونساند پیدا کړی چی د هغی په واسطی که چیری کوم اروپایی دولت په اسلامی مملکت باندی تجاوز وکړی دا اسلامی اعلی مرکز به د دنیا ټولو مسلمانانو ته دمقدس جهاد کولو او امر او فتوی صادره کړی او ددی متجاوز دولت په مقابل کنبی به په پوره قوت ودریری او له دی څخه علاوه به له هغه څخه خپل اقتصادی او تجارتي علایق او روابط بند کړی.

وروسته له دی چی په دی ټکو باندی دسیدجمال الدین افغانی اودسلطان عبدالحمید اتفاق شو نو سیدجمال الدین افغانی دا فیصله خپلو خاصو ملگرو او پیروانو ته ښکاره کړه او په دی مناسبت یوه موثره خطابه د خپلو پاکو اهدافو ترسره کیدو دپاره ایراده کړه.

دسیدجمال الدین افغانی د دی خطابی حاصل په لاندی ډول دی¹

¹. دهغه کتاب (۱۰۰-۱۰۶) صفحو څخه اخستل شوی دی کوم چی د فارسی څخه «صادق نشأت» او «عبدالنعیم حسین» ترجمه کړی دی او دنورو منابعو څخه هم تایید لری.

اسلامی دیانت په دی وخت کښی د یوی بیړی مثال لری چی چلونکی یی محمد صلی الله علیه وسلم د عبدالله خوی دی او ددی بیړی سپاره کسان ټول مسلمانان خاص او عام (یعنی باید ټول مسلمانان او په خاص ډول علماء او فضلاء د بیړی دسلیمو وساتلو دپاره پوره خدمت وکړی).

څنگه چی داوضاعو تحلیل کیری دا بیړی په اوس وخت کښی د غرقیدو د خطر سره مواجه ده، دا غرقیدل دجهانی سیاست په بحر کښی دی چی دسخت طوفانی خطر سره مواجه دی، بین المللی دسیاسی دپلوماتی مانوری هم ددی بیړی غرقیدل اوله مینځه تلل غواړی نو دبیری سپرلو چاره څه ده؟ او په داسی خطرناکه مرحله کښی څه تدبیر باید وشی؟

آیا دا لازمه ده چی د بیړی سپاره کسان کوبښن وکړی چی بیړی د طوفان د غرقیدو څخه خلاصه او بجه کړی؟ او که نه بیړی په خپل خطرناک حال باندي پریږدی او دوی د خپلو شخصی اغراضو او نفسی تمایلونو په وجهی یو تر بله مختلف اوسی؟

د مجلس ټولو حاضرینو په گډه ځواب ورکړه چی باید هر وطنی ملی مسلمان په خپل ټول توان او طاقت داسلام عزت وساتی او ددی مقدس بیړی دنجات دپاره دی پوره کار او خدمت وکړی نو په دی اساس ټولو تعهد وکړه چی په خپل ټول قدرت به او دټولو ممکنه وسایلو دلپاری مرسته کوی او دسیدجمال الدین افغانی دسترو اراؤ او پاکو هیلوپه لیاره کښی به په سربښندولو او قربانی ورکولو نه دریری.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

په دغه ډول داسلامی وحدت د کارکولو له امله دسیدجمال الدین افغانی او د ده دمخلصانو، شاگردانو او ملگرو ترمینځه په محکم تړون تصمیم ونیول شو. په دی اساس سیدجمال الدین افغانی فیصله وکړه چی داسلامی مناطقو لویو علماؤ او مشرانو ته په متحد ډول د یو والی او یو تربله دمرستی کولواساسی مبادی به قاطعو دلایلو او قوی اسنادو او مدارکو ولیکل شی او داسلامی دولتو هغو کسانو ته واستول شی کوم چی د لوستلو اوتصمیم نیولو وړوی او هغوی په دی لیاره کښی د اقدام دپاره تحریک کړی شی نو له همدی کبله تقریباً پنځه سوه لیکونه په مختلفو ژبو ولیکل شول او ټولو مناطقو هند، مصر، الجزایر، طرابلس، شام، حجاز او نورو اسلامی علاقو واستول شول او له بلی خوا سیدجمال الدین افغانی د خپلو پوهو ملگرو اویروانو څخه کوم چی په شرقی ژبو پوهیدل هیټ جوړ کړه او هغوی څه خاصو ځایوته د هیأت په ډول ولیرل تر څو دوی د مسلمانانو د یو والی او وحدت داهدافو ضرورت په هقله بلنه او تبلیغ وکړی. له دی اقدام څخه وروسته ډیره موده لیانه وه تیره شوی چی ښه تاثیر یی واچوه اوله هری خوا څخه ښه په زړه پوری ځوابونه راغلل او دټولو لیکونو ځوابونه دټولو طبقاتو څخه، د ټولو اسلامی ټولنود علماؤ او نوروڅخه ورسیدل او د سیدجمال الدین افغانی د دی بلنی څخه په زیاتی خوښی او سرور تو د هر هر کلی وشو، ځینو هدیی او تاریخی تحفی هم د اسلام د فیلسوف سیدجمال الدین افغانی په واسطی سلطان عبدالحمید ته لیرلی وی او ځینو بیا د

خپلو ځوابونو سره یوځای عثمانی سلطان ته دعاګانی او تعویذونه هم استولی و.

سیدجمال الدین افغانی امر وکړه چې دا ټول لیکونه او ځوابونه دی د مختلفو ژبو څخه په ترکی ژبی ترجمه او د اصل ځواب سره دی مل شی او بیا دا ټول دی سلطان عبدالحمید ته وړاندی شی. سیدجمال الدین افغانی داسلام دخدمت په لیاره کښی په خپل دغه بریالیتوب زیات خوښ شو.

کله چې دغه لیکونه،ترجمی او ضمایم سلطان عبدالحمید ته وړاندی شول ده ټول لیکونه او ځوابونه په دقت ولوستل او سید جمال الدین افغانی ته یی په دی ستر بریالیتوب باندی مبارکی ورکړه او په عین حال کښی دده په نفوذ او په دی خطرناک کار کښی د ده په بریالیتوب باندی زیات حیران او دتعجب سره مخامخ شو خو بیا هم ده سیدجمال الدین افغانی ته و ویلی: اوس د الله پاک په معاونت او ستاسو ښاغلی په مرسته د خپل مطلب او هدف په لویه برخه بریالی شو نو له دی څخه وروسته په مونږ لازمه ده چې په دومی مرحلی پیل وکړو هغه دا چې ټاکلی نقشه او پلان عملی شی. سلطان عبدالحمید و ویلی :

مصلحت دادی چې دومی مرحلی مهم مطلب د«باب عالی» یعنی د عظمی صدارت په غاړه ولویږه او شیخ الاسلام د تا سره په دی کار کښی متفق او متحد وی همغه و چې سیدجمال الدین افغانی دسلطان عبدالحمید دا مصلحت اومشوره قبوله کړه خو همدا چې داسلام او مسلمانانو د یو والی نقشه شیخ الاسلام او صدر اعظم ته

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

حواله شوه: اسلامی اتحاد موضوع دهغو اختلافاتو او دسیسو په اثر چی پیدا شوی خپل رنگ او قواره بدله کړه او له دی څخه وروسته اختلافات او دسیسی ورځ په ورځی زیاتیدل او په دی ترڅ کینی د ترکیبی دځوانانو د حزب غړو د موقع څخه استفاده وکړه او د پارلمانی حکم غوښتنه او مطالبه یی وړاندی کړه او دا ټول اوضاع ددی موجب شول چی ملگرو او پیروان سخت مراقبت او بانندی بارزو شخصیتونو دمراقبت او څارنی دپاره موظف شول او لسو جاسوسانو ته په خاص ډول وظیفه ورکړی شوه چی سیدجمال الدین افغانی او دده د دوستانو، مخلصانوملگرو او پیروانو سخت مراقبت او څارنه وکړی لکن سره ددی هم سیدجمال الدین افغانی د شوری په حلقه خبری کولی او د عمومی بنیگنو د تامین په منظور یی ده ته د اجتماعی او سیاسی اصلاحاتو نصیحت کولو، سلطان عبدالحمید په ظاهره کینی ځان داسی ښکاره کوه چی گوندی دا خبری ورباندی ښی لگیری خو په زړه کینی د سیدجمال الدین افغانی د نفوذ او اهدافو څخه ډاریده نو په همدی سبب سلطان عبدالحمید ده او د «ابی المهدی» ترمینځه اختلاف تحریک کړه حتی چی ابی المهدی دی ته حاضر شو چی په پټه یی دسیدجمال الدین افغانی په ضد بدی ویناوی کولی او دی یی په کفر او زندیق تهمتی کوه. له بلی خوا څخه دسیدجمال الدین افغانی لهجه صریحه او زیات جرّت یی درلوده چی په دی اثر سلطان عبدالحمید ورڅخه ډیر ډاریده او په همدی وخت کینی سید جمال الدین د ایران پاچا «ناصرالدین» هم په خپلو خاصو مجالسو کینی بد یادوه او اعتراضونه به یی ورباندی کول نو دایران سفیر

سلطان عبدالحمید ته شکایت وکړه چې سیدجمال الدین افغانی دایران پاچا په بدی یادوی په دی اثر سلطان عبدالحمید سیدجمال الدین افغانی وغوښتنه ورته وویلی دعجمو سفیر زماڅخه هیله کړی ده چې تاسو دایران دپاچا بدو ویلو څخه بس کړی او ما په دی سبب می اعتماد درلوده هغه ته وعده ورکړه چې نو به د دی کار څخه بس کړی او ما په دی سبب چې په تا باندی می اعتماد درلوده هغه ته وعده ورکړه چې به ددی کار څخه بس کړی دسلطان عبدالحمید دا هیله له ده څخه په نهایت لطف او پوره نزاکت کی وه دا وخت د سیدجمال الدین افغانی په لاس کښی تسبیح وی ده خپل تسبیح په موټی او ارغوی کی راټولی کړی او په جگ آوازی و ویلی: دامیرالمومنین دلیارښونی په اطاعت می سر د اوسه د ایران پاچا «ناصرالدین» عفو کړه.

سلطان عبدالحمید ده ته و ویلی: حقیقت دادی چې دایران پاچا درڅخه زیات داریری. سیدجمال الدین په دغه ورځ دسلطان عبدالحمید له درباره په خپل عادت د دفتر د رییس کوټی ته ننوته هغه ورته په ډیر لطف او مهربانی وویلی: ای محترم سیده نن دسلطان احترام او عزت د تاسو څخه بی حده او بی اندازی وڅو تاوړسره په غریبی لهجی خبری کولی اودا په داسی حال کښی چې د خپلو تسبو سره دی مستی هم کوله سیدجمال الدین افغانی په ځواب کښی وویلی: سبحان الله! جلاله السلطان (لویي دبدبی خاوند سلطان) په خپلی خوښی دمیلونو ولس او خلکو په مقدراتو لوی کوی او هیڅوک ورباندی کوم اعتراض نه لری نو آیا جمال الدین دا حق نه لری چې په

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

خپلو تسبو څنگه چی وغواړی لوبی وکړی؟ دا دی وینا په سبب اوله زیاتی ویری په اثر ددفتر رییس په منډه له خپلی کوټی څخه ؤ تښتیده هو: دی ووریده چی نه چی څوک سلطان ته دغه بحث څخه جاسوسی وکړی (یعنی دا چی د دفتر رییس داسی اوسیدجمال الدین افغانی داسی و ویلی چی شاید دا به د نورو دتحریک د پوه کولو دپاره د دواړو په مصلحت کومه دسیسه وی او یا به دسید دداسی وینا موجب دده د پوښتنی تحریک احساس شی).

څنگه چی سیدجمال الدین افغانی د ایران په پاچا «ناصرالدین شاه» باندی زیات غصه ؤ نو سره دادی چی ده دسلطان عبدالحمید سره ددی وعده وکړه چی نور به یی بد نه وایی خو بیا هم دی دایران د پاچا رسواکولو او دده په ضد دتحریک څخه تر څو چی لحد ته یی ښکته نه کړه لاس وانخسته او په خپل اولی قسم او تصمیم وفاداره پاتی شو. وایی: په استانبول کښی دسیدجمال الدین افغانی سره یوه ایرانی ملگری یی ملاقات وکړه او دی د ده هغه ملگری و چی په ده باندی دایران د پاچا د غضب او قهر په وخت کښی د ایران په بندی خانه کښی بندی ؤ دی دواړو د ایران د پاچا او د هغه د ناپوهو ملگرو دلاسه د ایران د بد حالت او هغه څه چی په ایرانیانو تیریری بحث اویادونه وکړه، دی بحث او مجلس د ده دملگری د زړه په اعماقو او پردو تاثیر واچوه، دی «محمد رضا» نو میدی نو وویلی چی زه حاضریم چی د ایران دپاره خپل ځان قربانی کړم. وایی افغانی د ده سره په دی تصمیم کښی چی لری یی موافقه وکړه او له دی څخه وروسته محمد رضا ایران ته لاړه او په کال ۱۸۹۶ میلادی د مارچ د میاشتی په یولسمه یی دایران

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

203

پاچا په مشهد یعنی د عبدالعظیم شاه په مزار کښی مړ کړه او ده په داسی حال کښی چی دایران پاچا یی وهی داسی و ویلی: د جمال الدین دلاس څخه یی واخله. کله چی استانبول ته دایران د پاچا د وژل کیدو خبر راغی سیدجمال الدین افغانی خپله خوښی پټه نه کړه بلکه د خوښی اظهار او د وژونکی ستاینه یی وکړه.¹

کله چی د ترکیی سلطان «عبدالحمید» ته دایران دپاچا د وژل کیدو خبر ورسیده نو د سیدجمال الدین څخه یی نوره هم ویره زیاته شوه امر یی وکړه چی نور هم ورباندی فشار راوستل شی تر څو دی هم ونه وژنی نو په دی اساس دسیدجمال الدین مراقبت،خارنه او کنترول نور هم ډیر اودی په خپل قصر اوداوسیدو په ځای کښی بندی شو، څوک ورته نه راتلل او دلیدو او کتلو څخه منع شو.څنگه چی دغه شانی حالت د هر پاچا دپاره او په خاص ډول د داسی آزاد منشه انسان دپاره گران تمامیری نو د

---

¹. په پاریس کښی د «تام» جریدی لیکلی دی چی په استانبول کښی د «تام» جریدی نمایندده د ناصرالدین شاه دوژلو څخه وروسته د سیدجمال الدین افغانی سره وکتل او ورڅخه یی داسی پوښتنه وکړه «ستا نظر په دی کښی څه دی چی خلک وایی د ناصرالدین شاه قاتل تا لمخولی و؟ سیدجمال الدین افغانی په زیات قهر داسی وویلی: زه تر داسی اندازی پستی نه کوم چی په داسی پستو او دنی کارونو خپل لاس ملوث کړم تباہ دی وی داسی خلک او تباہ وی دی د دوی پاچا په هر صورت ددی عمل د پاره موافقه او لمخول و او یا نه و خو سیدجمال الدین افغانی دایران دپاچا په وژلو د خوښی اظهار کړی دی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

عزالت او جدایی تریخ والی یی احساس کړه او مجبورایی په ترکیه کښی د انگلستان د سفارت له مستشار څخه وغوښتل چی د ترکیی له مرکز استانبول څخه یی وباسی.¹ کله چی سلطان عبدالحمید دده په تصمیم او اقدام خبر شو نو د اسلام په نوم یی د ده د نرمیدو دپاره احوال ورولیږی دا جنبی دولت حمایی او ساتنی ته پناه وی نسی همدا وجه وه یوځل بیا د ده غیرت او همت وپاریده، په خپل بندی توب باندی راضی او دانگلستان د سفارت مستشار یی په دی خبر کړه چی د خپل سفر د تصمیم څخه اوبښتی دی.

سیدجمال الدین افغانی په استانبول کښی بندی پاتی شو او د زیات غم او غصی په اثر څو میاشتی وروسته ورباندی په خوله کښی یی دسرطان دمرض علایم ښکاره شول، ورباندی جراحی عملیات وشول چی په دی اثر د کوما او بی هوښی په حالت مبتلا شو او داهم ویل شوی دی چی قصد ابی حاله شو، اخر دده صحی وضع ورانه شوه چی په نتیجه کښی کال ۱۸۹۷ میلادی د مارچ دمیاشتی نهمه نیټه وه چی د کال ۱۳۱۴ هجری قمری کال د شوال د میاشتی د پنځمی نیټی سره سمون خوږه وفات

¹. ده د بریتانیا حمایی ته ځکه رجوع وکړه چی دی په دی پوهیدی چی د ترکیی په ظالم دولت باندی د بل چا وسعه او قدرت نه رسیده نو مجبورا د خپل رسالت او عالی او مقدسو اهدافو ته د رسیدو له امله یی د خلاصون چاره غوښتله.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

205

شو. انا لله وانا اليه راجعون.¹ وایي: دمرحوم سید جمال الدین افغانی جنازه په مناسب احتفال پورته شوه او دده مبارکه جثه په « شیخ لرمزار لغی » یعنی دمشائخو او علماؤ په اديره کښی خښه شوه لکن د «المقطم» جریدی دمارچ دمیاشتی په اتلسمه گڼه کښی² داسی لیکل شوی دی:

کله چی دسلطان عبدالحمید پیروان دسید جمال الدین افغانی په میړینی پوه شول نودده دکاغذ واوترکی په حقله ضبطیدو او قبضولو اوامر صادر شول او لکه دیو عادی انسان په ډول خښ شو.

باید ووایم چی دا دډیر تاسف مورد دی چی دسید جمال الدین قبر دیو څه مودی د تیریدو څخه وروسته دیاده ووته او دهیریدو په مرتبه کښی واقع شو ترڅوچی دامریکا یو مستشرق عالم کشف کړه او مقبره یی ورته جوړه کړه، دقبر په یوه خواپی کال ۱۹۲۶ میلادی کښی داسی ولیکل:

دامزار په دنیا کښی دمسلمانانو صمیمی او مخلص دوست او دامریکا خیر غوښتونکی عالم مستر «شارلس کرین» جوړ کړی دی.³ دډیر وکلو تیریدو څخه وروسته اسلامی نړی په دی پوه شوه چی باید ددی مرحوم انسان

---

1. سید جمال الدین افغانی داخل په ترکیی کښی څلورکاله دمرگ تراخی سلگی پوری پاتی شو.

2. داگڼه دسید جمال الدین افغانی دمیړینی په کال کښی خپره شوی ده.

3. د "دکتور محمود قاسم" له کتاب جمال الدین افغانی د (۸۴-۸۵) صفحو څخه.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

اعزاز وشى كوم چى خپل ټول عمر او ژوندى دختيرى او مسلمانو خلکو دژوند دبنه کيدو دپاره وقف کړى ؤ نو د ده د يادونى دپاره يى احتفالونه جوړاو دده د جهادونو احترام يى وکړه چى په دى ترڅ کښى کال ۱۹۴۴ ميلادى ؤ چى تابوت او خاوره يى افغانستان ته نقل شوه او د افغانستان په مرکز کابل ښار کښى د على آباد په منطقه کښى خاوروته وسپارله شوه او ښه مجله جگه او په زيات مصرف گڼده او دپوره قدر د يادونى مزار ورباندې جوړ شو.

سید جمال الدین افغانی په استامبول کښى دنا اميدى اومايوسى په په ورځو کښى مصر اومصريان زيات يادول اوداسى په يى ويلى:

دالله پاک په ځمکه او وطنونو کښى مصر راته ډير گران دى، ما ورته دمحکم او دقوى علم يوه ډيرى شيخ «محمد عبده» پرى ايښى دى.¹

دمرحوم «المخزومى پاشا» څخه كوم چى په استامبول کښى دسید جمال الدین افغانى ملگرى او ورسره گډ ژوند يى کولو روايت دى چى دى داسى وايى:

سید جمال الدین افغانى دمحمد عبده په شخصيت قايل، ورته ډير گران او دده د اخلاقو ستاينه يى کوله، سید جمال الدین افغانى هر کله به چى محمد عبده يادوه نو به يى ويلى: زما مگرى محمدعبده او يازمامگرى شيخ

---

1. دعثمان امين له کتاب «محمد عبده» د (۲۶-۲۷) صفحو څخه د اعلام الاسلام سلسله.

محمد عبده، دده له دغه ډول یادونی څخه د «عبد الله»¹ ندیم په زړه کښی څه غیرت پیدا شو په دی سبب یی یو ورځ داسی وویلی: ای سیده ته تل د شیخ محمد عبده دنوم سره د صدیق (ملگری) کلمه زیاتوی دا داسی ښیی چی ته په خلکو کښی بی له ده څخه بل صدیق (ملگری) نه لری ځکه ته نور په داشانی نه یادوی سید جمال الدین افغانی ددی خبری په اوریدو موسکی شو او ویلی: «ته هم ای عبدالله زما ملگری یی خوستا او د شیخ محمد عبده ترمینځه فرق دادی چی هغه زما په مشقت اوسختی کښی ملگری ؤ او ته می په آسانتیا او راحت کښی ملگری یی ددی تحلیل په اوریدو سره عبدالله ندیم غلی او چپ شو.²

استاد «احمد امین» په خپل کتاب «زعماء الاصلاح فی العصر الحدیث» کښی دا لاندی مطلب لیکلی دی: دسید جمال الدین افغانی د مړینی څخه یو دیرش کال وروسته کال ۱۹۲۸ میلادی ؤ چی د ترکیی مرکز آستانه (استامبول) ته لارم، هلته می په ځان لازمه وگڼله چی ددی لوی انسان دقبر زیارت وکړم او دده دکارونو سلسله او عظمت را په یاد کړم نودده دزیارت په حقله می دډیرو څخه پوښتنه وکړه چانه پیژنده مگر یو افغان ؤ چی هلته یی د «علی» په کتاب تون کښی دتحویل داری کارکولو هغه راته دده دقبر ځای او ښودنو د «جولای» دمیاشتی اتمه او دیکشنبی دورځی ماڅیگر ؤ چی زه دخپل ملگری

¹. ((عبدالله ندیم)) په استامبول کښی دسید جمال الدین

افغانی علمی مجلسوته حاضریده او ورسره یی پوره مینه لرله.

². (۱) داستاد ((عثمان امین)) له کتاب ((محمد عبده «د(۲۶-۲۷)

صفحو څخه دا اعلام الاسلام سلسله.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

«العبادی» سره «ماجقه» اويا «متشکه» ته چی هلته یوځای ؤ لارو او په هغه ځای کښی د «بوسفور» دننوتو ځای ته نزدی په هغه برخه کښی یوه مقبره او قبرستان پیداکړه چی ددی قبرستان قبرونه خواره واره شوی، ؤ هلته دقبرستان مشر مونږ ته دمرحوم سید جمال الدین افغانی قبر اوبڼوده، هلته مونږ پوه شلو چی قبری تیت شوی ؤ او هیچا ورته کومه اعتنانه کوله، نزدی ؤ چی نښی او نشانی یی ورکی شوی وی او شرقیانو کوم چی ددوی دخدمت دپاره ده خپل ټول عمر دلاسه ورکړه ؤ هیڅ په دی کښی فکر نه کولو چی قبرو به یی څنگه وی؟ بلکه یو امریکایی مستشرق او عالم په کال ۱۹۲۶ میلادی استانه (استامبول) ته راغلی دی اودده دقبر پلټنه کړی ده ترڅو چی یی موندلی دی اوبیایی ورباندی د رخامو له ډبری څخه ښایسته قبر جوړه کړی دی اودا سپنی دیوال یی ورباندی احاطه کړی دی، دی مستشرق دقبر په یوی خواد ده نوم او دده دولادت اومړینی تاریخ لیکلی دی او دقبر په بله خوا یی په ترکی ژبه داسی مطلب لیکلی دی: دا مزار په ټوله دنیا کښی دمسلمانانو صمیمی او مخلص دوست امریکایی خیر پالونکی مستر «شارلس کرین» په کال ۱۹۲۶ میلادی کښی جوړ کړی دی.

مونږ دده په دغه قبر ودریدو اودځانه سره مو وویلی: دلته یو داسی څوک ویده دی کوم چی عقلونه او فکرونه یی آزادول، زړونه یی تحریکول، دولسونو پارونکی ؤ، دتختونو لږ زونکی ؤ، هغه څوک ؤ چی دسلاطینو به دده په عظمت اولویی رخه راتله، دژی اوقدرت څخه به یی ډاریدل، دلوی ددبی دولتونه به دده حرکت څخه په ویره

کښی ولیدل او دآزادی ارت ممالک به ورڅخه تنگیدل. دلته هغه څوک غلی پروت دی کوم چی هر چیرته چی تلی دی هلته یی دآزادی اوربل کړی او په شعلو یی راوستی دی. دده دفعالیت مراکز مصر-پاریس، هند، فارس، لندن، افغانستان، ترکیه او ځینی نور عربی، شرقی او اسلامی ممالک و، دلته هغو څوک پروت دی چی په مصر کښی یی دعرابی دانقلاب تخمونه وکرل دفارسی انقلاب دپاره یی خلک وپارول، ده داجنبی استعماری دولتو په ضد ټوله اسلامی نړی وښوروله، ده داجتماعی اصلاحاتو غوښتنه وکړه، دلته هغه څوک خښ دی کوم چی په مصر کښی یی داستبدادی حکم په مقابل کښی جگړه وکړه په فارس کښی یی د«ناصرالدین شاه» ظلمونه محوه کړل، په انگلیستان او پاریس کښی یی داستعمار او استثمار په مقابل کښی مجادله وکړه، ده په شرق او ختیره کښی دزلت، بی سوادۍ، جهل او ناپوهی په ضد او دترکیی په مرکز استانه (استامبول) کښی یی دجاسوس اونفاق په خلاف جگړه وکړه اوبی دمرگ او میرینی څخه نور هیڅ خیز ورباندی کامیاب اوبریالی نشو.¹

دسید جمال الدین افغانی رنگ او قواره :

امام محمد عبده وایی: دسید جمال الدین افغانی قد متوسط، غنم رنگه، قهری مزاجه، بی د اندازی غټ والی څخه یی سرغټ، وچلی یی مناسبه پراخه، سترگی یی ارتی دمخ دواړه خواوی یی غټی، پراخه سینه او دکتنی او ملاقات په وخت کښی څیره او قواره یی خوبه او روښانه

---

1. د زعماء الاصلاح فی العصر الحدیث" کتاب د (۱۱۵-۱۱۶) صفحو څخه.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

وه ځینی نورو داهم زیاته کړی ده چی پزه یی بنایسته اوموزونه، زنه یی غټه، شونډی یی پلنی او غوښنی اوگیره یی له پاسه خواڅخه نری اواخر طرف ته گڼه وه. دسید جمال الدین افغانی سترگوو عجیبه شانتی روښانتیا درلوده لکه چی په سخته تاریکی کښی شدید نورو ځلیری. همداشانی وایی: وجود یی قوی او غنم رنگه لکه دحجاز دعربانو غوندی ؤ، سترگی یی ارتی او ورڅخه سخت تاثیر او جاذبیت پورته کیده.

دسید جمال الدین عادات :

سید جمال الدین افغانی ددنیاپی شخصی لډایډو او مادیاتو ته اهتمام نه کوه، ښځه یی نه وه کړی، ژوندی نهایت ساده ؤ، ده به تل ښی جامی اغوستلی او اکثر ده افغانی جامی په افغانستان، هند، مصر، او اروپا کښی اغوستی دی. ده به دخولی دپاسه یوه سپینه ټوټه چی د اعزاز نښه وه هم گردچاپیره ترله. سید جمال الدین افغانی که څه هم دخپل ژوند زیاته برخه په اروپا کښی تیره کړی وه خوبیا هم دهغوی په عاداتو او تقالیدو نه ؤ اوبنتی، ده په چای زیات څکلو، سگرت یی څکول، دی په زیاتو علومو اوژبو ښه پوهیده، ده په افغانی، فارسی، عربی، ترکی، هندی، فرانسوی، انگلیسی اوروسی ژبو خبری کولی او هر قوم ته به یی دهغوی په ژبه تعلیم او لیارښونه کوله. سید جمال الدین افغانی دترکی پی مرکز آستانه (استامبول) کښی دخپلو کلیو نظافت او پاکی ته زیات متوجه ؤ او دصحت دشراطو لحاظ یی پوره ساته نو په دغه مقصد ده دخپل طبیعت په تناسب دغذایی خاص رژیم مراعات کولو لکه چی ده به ډوډی لږه خوړله او

د شیرینو او خور و خورو لونه یی زیات میلان د ترشو شیانو په ده به په خپلو لاسونه خوراک کولو او دمیلمنو دپاره به یی دمیلمنو په خوښه قاشق پنډی هم راوړلی او دده په مخکښی به هغوی خوراک په عصری سامانونو کولو او ده ورسره کوم مخالفت نه لرلو ځکه چی ده په دی برخه کښی دزمانی دروا ادابو او عاداتو څخه پاک نه درلوده او نه ددغه شانی عاداتو او مسایلو په خلاف کښی یی خپل قیمتی وخت ضایع کولو.

***

د سید جمال الدین اخلاق او رویه :

شیخ محمد عبده دده داخلاقو او رویی په حقله اجمالا داسی وایی¹ په ټولو حرکاتو او رویو کښی یی قوی زړه درلوده، د ډیری نرمی او حلم خاوند ؤ، دالله پاک دلورنی په اساس یی پراخه حوصله لرله مگر که چا به دده شرف او دین ته تعرض کولو هغه وخت به بیادده حلم او حوصله په غضب او قهر بدلیده، دی سخی ؤ او څه چی به په لاس ورتلل مصر فول، په الله پاک باندی یی قوی اعتماد درلوده

---

¹. د سید جمال الدین افغانی په دغو اخلاقو او او صافو باندی کوم چی مرحوم استاد محمد عبده یادگری دی دده ټول شاگردان او هغه کتابونه چی دده په حقله یی څه لیکلی دی اتفاق لری.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

او دزمانی دحوادثو پروایی نه کوله امانت یی ډیر ښه ساته، چاچی به ورسره نرمی کوله او ښه به چلیده ده به هم ورسره ښه گذاره او داخلص ژوند کولو او که چاورسره د زشتی او سختی نه کار اخسته دی هم په مقابل کښی سخت دریده دسیاسی مقاصد واو اهدافو په خوابی زیاته هڅه درلودله نو که یوڅه لږه روښنایی به یی ولید له څگرده به هغی خواته -درسید لوله امله زیات چالاکه شو چی اکثر دده دغه زیاته چالاکی دده دناکامی او حرمان موجب گرځیدله.

مرحوم استاد «محمد المخزومی پاشا» دسید جمال الدین افغانی د اخلاقو په حقله داسی روایت کوی:

سید جمال الدین افغانی په اول پیژند گلوی کښی دمحبوبیت څخه زیات مهیب او هیبتی ښکاریده دی شجاع، میړنی، زړور او سخی انسان ؤ حتی چی دده سخاوت اسراف اندازی ته رسیده، دی دده څخه دلاندی کسانوسره متواضع ؤ او اکثر به دده تواضع په ظاهره کښی دذلت په درجه کښی ښکاریدله خود پاچایانو او غټوخلکو سره ده افراطی زیات کبر او غرور درلوده، دده داصفت او وضعه په حقیقت کښی دیو انسان دلویی صفت او وضعه ده کوم چی دعاجزانو په مخ کښی عاجز اودزور ورو په مقابل کښی شدید اوسخت وی، دده ذهن تیز، دلیل یی قوی، په خبره څگرده پوهیده او خپل مخاطب یی زیات جذبوی همدا شانی دده زړه قوی، همت یی لوړ او دخیر رسولو دکارو سره یی مینه درلودله.

دسید جمال الدین په حقله داهم ویل شوی دی چی دخپل مطلب او مقصد په حقله دده صراحت او جرئت

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

213

ددی موجب شوی و چی مطلب ته درسیدو په لیاره کښی یی وځنډوی او یایی دناکامی سره مخامخ کړی. سید جمال الدین افغانی په منافقت اودلویانو سره دخیانت کولو په کار متاثره کیده او زړه به یی ورته تنگ شو، دی د ظالمانو سره د رسمی علماؤ اودینی کسانو په معاهدی او موافقی باندی په قهر او غصه و نو هرچاته یی په ښکاره ډول دده اصلی حقیقت څرگندوی چی په دی اثر دده دښمنان او مخالفان زیاتیدل.

دسید جمال الدین افغانی محقق شاگردان وایی چی دده صراحت په حقیقت کښی دده دمړینی څخه وروسته دده هیلو او غوښتنو د کامیابی موجب شو ځکه که ده دنورو چاپلوسو علماؤ او شیخانو په شانی وضع او رویه درلودلی چی دحق دڅرگندولو په وخت کښی غلی پاتی شی او یا د ناروا تائید کولی نو آواز به یی غلی، بلنه به یی مړه او دده د اهدافو دپوره کیدو په لیاره کښی به دده شاگردانو کوم فعالیت نوی کړی.

سید جمال الدین افغانی دخپلو اوریدونکو په زړونو باندی عجیب او حیرانیدونکی تسلط درلوده اودده داغه طاقت او استعداد و چی محمدعبده ورباندی غبطه اورخه کوله او په دی یی اعتراف کولو چی دی دخپل استاد په شانی داسی طاقت او استعداد نه لری ځکه چی شیخ محمد عبده باندی دمجلس حالاتو، اوضاعو او شرایطو تاثیر اچوه اوترخو چی به په چاکښی داوریدو استعدادنه و څه به یی نشو ویلی خو بالعکس سید جمال الدین افغانی به که چا د اوریدو اراده درلودله اویایی نه درلودله ده دخپل حکمت، پوهی او خیر رسولو وینا کوله او که څه هم

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

اوریدونکی به داوړیدو دپاره حاضر او برابرنه وه خوده به په خپل قوت اوریدونکی دمطلب دپاره جذبوه اوداسی ښکاریده چی دی لکه مقناطیسی قوت اولوی روحی طاقت لری.

ددی تفسیر اوتوضیح دا شانی کیدی شی :

چی سید جمال الدین افغانی د نادر او کمیابه ذکاوت خاوند، دژوری پوهی قریحه اوسلیقه یی درلودله ده په عجیب ډول مطالب تحلیلول چی په هغو کښی به یی اول تعمق کولو او ټول دقیق او باریک رمزونه به یی په نظر کښی نیول او بیا به یی په دی شانی عرضه کول چی دپوهیدلو وړ او کوم شک او تردد په کښی پیدا نشی.

شیخ محمد عبده د ده دا عالی اوصاف په لاندی

ډول ترسیم کړی دی وایی :

ده په دقیقو او باریکو مطالبو او مقاصد وپاندی داسی تسلط درلوده چی هغه به یی په نوی رنگ واپړولا اوپه داسی مناسبه او ښکلی څیره به یی ښکاره کړل لکه چی ده ابتکار کړی دی نو دحل کولو دپاره یی پوره قوت او قدرت لری، داسی ښاریده چی دی په خپلی وینا پوره حاکمیت لری، دده تحلیل به غوټی خلاصولی اوهره موضوع چی به ورته وړاندی شوه داسی بحث به یی په کښی پیل کړه لکه چی دده خپله موضوع ده نو دهغی موضوع ټولی خواوی به یی وسپړلی، له هری خوا څخه به یی ورباندی احاطه وکړله او پټی پردی به یی ورڅخه پورته، اصلی مطلب به یی څرگنده کړه.

سید جمال الدین افغانی به چی دکوم فن او علم په

حقله څه ویل لکه دهغه علم او فن دپیداکونکی په شانی

ښکارېده، ده په شعر کښی د اختراع قدرت درلوده او داسی معلومېده لکه چی دده ذهن دصنع او ابداع دپاره جوړ شوی دی.

دی په جدل او بحث کښی پوره رسیدلی ؤ او په دغه برخه کښی دده مهارت اندازی ته څوک نشورسیدلی او یا شاید مونږ به څوک داسی شانی نه ؤ پیژندلی.

روایت دی چی یو وخت د اروپا یو لوی شخصیت دده سره دشرق او غرب دفضیلت او بهتری په حقله خبری او بحث کولو ده هغه په دی خبره ملامت کړه چی وویلی: دشرق د فضیلت او بهتری دپاره دا کفایت کوی چی له دی څایه څخه یو داسی انسان پیدا شو چی ترننه پوری یی د اروپا خلک عبادت کوی یعنی حضرت مسیح عیسی علیه السلام.

د استاد «سعد زغلول» څخه روایت دی¹ چی هغه په یوه مجلس کښی داسی حکایت وکړه:

سید جمال الدین افغانی وایی: زه یوخت په یوی بیړی کښی وم دا بیړی طوفانی شوه او دغرقیدو په حالت کښی وه نو ده ولیده چی واړه، ښځی او ډارند خلک وارخطاشول داوخت ده ورته په تاکید وویلی چی دابیړی داخل په دی سفر کښی هیڅ نه غرقیږی، دی وایی چی خلکو په ده باندي دبزرگی او ولایت عقیده وکړه او داهغه وخت ؤ چی ددی تاکید او جرئت سره یی زما پگری یی شنه ولیدله نوگمان یی وکړو چی زه به دهند دملنگانو څخه یم کوم چی غیبی

---

¹. ددکتور محمود قاسم له کتاب ((سید جمال الدین الافغانی « د (۹۰)صفحی څخه.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

ویناو کوی حال داچی داموضوع زیاته اسانه او ساده وه
 ځکه که بیړی غرقه شوی وی هیڅوک به نه ؤ پاتی چی زه
 یی په خپلی وینا کښی دروغجن کړی وم او که بچه شوی
 وی دډیری نزدی لیاری او وسیلی څخه د بزرگی او ولایت په
 عقیده بریالی کیدم.

هغه فکر او نظر چی سید جمال الدین افغانی یی

وپاروه او په حرکت یی راوسته :

سید جمال الدین افغانی وایی: دکائناتو په حقله زما
 اوله توجه چی زیات دقت او غورمی په کښی وکړه هغه
 داوه چی ځمکنی کره می په خپل مخ کښی کیښود له او
 دځینی نورو اجسامو او اجرامو (ستورو، لمر او سپورمی)
 سره می مقایسه کړه، په دی مقایسه کښی داسی
 موجودات او کائنات هم ولیدل شول چی په سلهاؤ میلیونو
 واری دځمکی څخه غټ ؤ له دی څخه وروسته دځمکی په
 سرانسانانوته متوجه شوم چی تقریبا دیوزر او پنځه سوه
 ملیونو څخه زیات نه ؤ او دا اندازه د ځمکی دسطحی په
 لحاظ ډیره لږه ښکاری (یعنی ځمکه دنور وډیر انسانانو
 دژوند کولو دپاره استعداد لری) بیا می داسی فرض کړه
 چی که په دغه بله کره کښی چی دځمکی دکری څخه دوه
 سوه میلیونه غټه ده چیری کوم انسان زرکاله ژوند وکړی او
 د ډیرو پراخو ځمکو خاوندوی او دا خیال وشی چی دځمکی
 دکری د مساحت په اندازه دی ځمکه ولری نو که چیری دغه
 انسان دسلها ؤ ښځو سره ازدواج وکړی امکان لری چی د
 ده د دومره عمر په اوردوالی کښی به دده ځامن لمسی او
 دلمسیو اولاده او نبیره د ځمکی د موجوده خلکو د
 شمیراندازی ته او یا له دی څخه زیات حساب ته ورسیری

داوخت داسی فکر پیدا کیری چی که دغه چورت دعمل جامه واغوندی او دمریخ دقربی په کره کنبی څوک ټوله ځمکه په واک کنبی ولری او اولاده یی دځمکی دانسانانو په اندازه وی ایا په دی قریبی کنبی چی ټول خلک دیوه تن اولاده ده (یعنی پلار او اصلی نیکه دټولو ژوندی او ارته دنیا لری) همدا ډول یوتر بله اختلاف کوی لکه چی دلته دا ددی ځمکی انسانان ورسره مواجه دی؟زما خیال او تصور راته ځواب راکړه چی نه بلکه د دی قریبی خلک به ټول په امن کنبی وی وی مطمئن ژوند به لری، د دوی په مینځ کنبی به حسدنه وی اونه به کوم غم او غوصه ولری، دوی به کنبت زراعت اوکرل کوی، حاصل او میوی به یی په لاس راوړی اوخوری به یی، دجنگ او جگری معنی به نه پیژنی اونه به کوم وسواس ورسره وی ځکه څوک دبنمن به ورباندی مسلط نه وی او په دوی کنبی به دطمعی اونا وړه هیلو خاوندان نه وی، پراخه ځمکه به لری، څه چی غواړی ورته به تیار او اماده وی او دوی ټول به دخپل پلار یعنی ددی قریبی داصلی مالک سره گډ دیو الله پاک عبادت کوی کوم چی دټولو خالق او دکائناتو اصلی پیداکونکی دی. له دغه خیال او تصور څخه ددی ځمکی داوسیدونکو په خوا متوجه شوم او د دوی په مهم اختلاف کنبی می غور او څیړنه وکړه او دا راته ثابت شوه چی ددوی دااختلافو نو یو لوی عامل دین دی نو دا موجوده دری ادیان می په نظر کنبی ونیول او په کنبی می دقیقه مطالعه او څیړنه پیل کړله داسی څیړنه او مطالعه چی دتقلید څخه مجرده او د هر قید او بست څخه دفکر او تعقل حرکت آزادوی نو ددی بحث دقت او څیړنی څخه وروسته

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

راته ثابته څرگنده او واضح شوه چی دا دری د موسویت ، عیسویت اومحمدیت دینونه په اخری تحلیل کښی په یوی میدی او غایبی پوره اتحاد او اتفاق لری (یعنی دالوهیت په عقیده او دخلکو دښیگتو د تامین په منظور دا ټول دری دینو نه متحد او متفق دی)

کله چی په یوه دین کښی دمدنیت دانکشاف په اثر څه نقصان راغلی دی دوم دین دانقصان لری کړی دی اوکله چی په خلکو باندی زمانه ډیره تیر شوی ده، په خپل طغیان اوسرکښی کی ځنډیدلی دی او روحانیونو یی دینی لیارښونی (الهی نوامیس) بد تعبیر کړی اود دین اصلی ماهیت ته یی نقصان او تاوان رسولی دی داوخت دوی ته بل رسول او استاخی راغلی دی چی دپخوانی رسول او استاخی تأیید وکړی او دپینښ شو و تاوانونو، نقصانونو او بی غوریو جیره وکړی ترڅو خلکو ته کامل او پوره الهی دین وړاندی شی نو په دی اساس ماسره زیات قوی امید پیدا شو چی که ددی دری واړو دینونو حرکت متحد شی ځکه چی ددی دری واړه دینونو اصل، جوهر او غایه یوه ده ترڅو ددی مبارک اتحاد په برکت بشر په دی لنډ ژوند کښی دروغی او سلامتیا په خوامهم قدم پورته کړی.

سید جمال الدین افغانی وایی: ددی مطلب دپاره می فکر وکړه او په دی فکر کښی قدم په قدم اوخط په خط وړاندی تلم غو بنتل می چی دخلکو دبلنی دپاره څه ولیکم اودا په داسی حال کښی چی دټولو ادیانو دخلکو سره دندزدی څخه بلدنه وم اونه می یوازی دیو دین دپیروانو داخلافاتو په عواملو کښی پوره غور کړی ؤ چی ولی دوی په فرقو فرقو او مختلفو طائفو ویشل شوی دی خوکله چی پوه

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

219

شوم چی ددی ادیانو د پیروانو د اتفاق او اتحاد په مخ کښی دومره ژوری کندی پرتی دی اودی بی دینانو هریو دخپل ځان دشخصی گټودپاره ددین څخه ددکان کاراخستی دی او هری ډلی ځان ته ددین څخه دسرو او سپینو زرو د معدن فابریکه جوړه کړی ده او ددوی دټولو دتجارت سرمایه دینی، مذهبی اونژادی اختلافات دی لکه چی عربی شاعر ددی مطلب دپاره داسی وایی:

**قدیفتح المرء حانواً لمتجره وقد فتحت لی حانوتا فی الدین
صیرت دینک شاهینا تصید به ولیستفتح اصحاب الشواہین**

دترجمی حاصل: یوسری دتجارت دپاره دکان پرانځی، تاته په دین کښی دکان پرانستل شوی دی. ددین څخه دی شاهین جوړ کړیدی او په دی وسیلی ښکارکوی داسی دشاهین خاوندان نشی کامیابیدلی .

سید جمال الدین افغانی وایی: ددی تحلیل په وسیلی پوه شوم چی هرڅوک که دتفرقی او داخلافاتو دلری کولو په مقابل کښی زوروتیا او جرئت وکړی او دحقه دین اصولوته درجوع په لیاره کښی دپیوندیدو او اتفاق دضرورت په لحاظ دخلکو افکار وپاروی دی سړی ته دفاسدو خلکو په اصطلاح او عرف کښی کافر، منکر، متجاوز، ددین تعلیماتو مخالف اوفتنه اچونکی...وایی.

سید جمال الدین افغانی وایی: کله چی زما پوهه دی حدته ورسید له نو په خیال او چورت کښی زما خونینی په غم بدله شوه او دخپل نظر اوفکر څخه پوره ناامیده شوم خوبیا می کونښن وکړه، خپل تیت افکار می راټول کړل او جدا شوی چور تونه می سره یوځای کړل او داخل می په شرق او دشرق په خلکو نظرواچوه نو په دغه نظر کښی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

افغان متردد او ځنډولم (یعنی ددوی په حالاتو متاثره شوم) دافغان منطقه هغه ځمکه ده چی داول ځل دپاره زما وجود ته ددی خاوری رسیدلی دی، بیاپه هند کښی پاتی شوم کوم چی زما فکری روزلی دی، بیاد گاونډیتوب درواپو په اساس ایران ته متوجه شوم او دایران دنسیگنود تامین پاره زما څه کوبښښ صرف شوی دی عربی جزیری حجاز ته لارم کوم چی دوحی دنازلیدلو مرکز او د مدینتونو دپلوشو منبع دی، بیا دیمن په خوا اودیمن داوسیدونکو «تباعه» او «اقیال حمیر» په خوا متوجه شوم د نجد، عراق، بغداد، هارون او مامون، شام او د امویانو کورونو او ابادیو په خوا، داندلس او داسلام او دشرق هرمملکت، منطقی او دولت او هغه چی په دوی باندی نن ورځ تیریری او ورسره مخامخ دی ټولو جوانبوته متوجه شوم.

سید جمال الدین افغانی ددی ټولو فکرونو څخه دا نظر او فکر را باسی وایی: الشرق: الشرق: (شرق ! یعنی دشرق جنجالونه)

مادشرق دمرض دتشخیص په حقله خپل ددماغ جهاز په کار واچوه او ددی علاج دپاره می پوره فکر وکړه نوپیل می وکړه چی د وحدت او یووالی له لیاری څخه یی خنډونه اوموانع لری او محوه کړم باید ووایم چی پدی موانعو او خنډونو کښی ددی خلکو دتقسیمیدلو درد د اراؤ اختلاف، اتفاق ئی په اختلاف او اختلاف ئی په اتحاد کښی ؤ، دوی په

دی متفق دی چی اتفاق به نه کوی او په دی قوم باندی کوم یو پروگرام نشی تطبیقیدلی.¹

داهغه اجمالی فکر او نظر وچی سید جمال الدین افغانی ئی پرحرکت او جذبی راوسته او دهغو کارونو او اقداماتو مصدرئی وگرځوه کوم چی ده په خپل ژوندکی کړی دی له دی ټولو څخه داسی څرگندیږی چی دسید جمال الدین افغانی افکار داسی درجی ته رسیدلی و چی دهغه وخت دتاریکو افکارو څخه وچت و. ده هیله درلودله چی انسان دی په ملکی صفاتو موصوف شی اودی له دی څخه زیات په تنگ شوی و چی خلک یوتربله په مفاسدو اختلافاتو مبتلا او مواجه دی نو ځکه ده کونینس کوه چی دمذاهبو او ادیانو پیروان پدی پوه کړی چی آسمانی ادیان یو تربله په اصل هدف کی چی هغه د انسانی رسالت تکمیل دی اختلاف نه لری.

په دی مقاله کینی په واضحه توگه ده خپل اصل او نسب بنودلی دی چی وائی: «ان الافغان اول ارض مس جسمی ترابها».

ژباړه دافغان علاقه هغه ځای چی زما جسم او وجود داوول ځل دپاره ددی ځمکی خاوره مسه کړی ده.

سید جمال الدین افغانی دعلم، سیاحت او تجربی څخه وروسته ښکاره کړی ده چی دی په شرق کینی داسلامی دولتو په ویجاړ حالت باندی متأثر دی اوعموما

---

¹. داستاد ((محمود ابوریه «له کتاب ((صیحة جمال الدین افغانی « د (۲۷-۳۰)صفحو څخه.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

د شرقیانو کمزوری او بدبختی زورولو حتی چی ددوی په حقله وایی: «قد اتفقوا علی الایتفقوا» ژباړه دافغان علاقه هغه ځای دی چی اتفاق به نه کوی خوسره ددی هم سید جمال الدین افغانی په خپل ژوندکی خپله وظیفه ترسره او اداء کړه، کونسنس یی وکړه چی دمسلمانانو او شرقیانو یووالی او اتحاد راولی او دوی د غربی نزدی راتلونکی خطر په خوا پوره متوجه کړی.

«د انسانی سعادت او نیکمرغی په حقله

د حقیقی سبب او عامل پلټنه.»

داسلام ستر حکیم سید جمال افغانی دپاس عنوان دمطلب لاندی داسی لیکي: په امکان خاص سره ممکن (یعنی هغه ممکن چی په وجود اوعدم یی محال نه راځی او په دی اثر عمومی نه کیدونکی حالت نه پنبیری) هغه دی چی هستی یی دعلت او سبب دهستی او وجود پوری ارتباط لری او عدم یی دعلت او سبب په عدم راځی په دی اساس سعادت اونیک مرغی دامکان دجملی څخه یو ممکن دی.(یعنی داسبابونو او عواملو په اساس وجود پیداکوی چی باید پوره پلیټنه وشی چی اسبابونه او عوامل یی برابر شی ترڅو افراد او جوامع دسعادت اونیک مرغی خاوندان وگرځی.)

وایی: سعادت دانسان دهر فرد دحرکت دپاره غایی علت دی چی حسی او معنوی دواړه حرکتونه دسعادت اونیک مرغی دلاس ته راوړو په اساس مینځ ته راځی ځکه که په ټوله شپه او ورځ کنبی دانسان کونسنسونه دنظرلاندی ونیسو او داچی انسان داوبدلو زراعت، کرنی، صنعت او

تجارت وسایلو څخه کاراخلي، دغلو موافونونو دتحصيل دپاره سعی کوی دمنصب مرتبی دلاسته راوړو له امله مشکلات زغمی دا ټول بیلدی بل باعث او عامل نه لری چی انسان سعادت اونیک مرغی غواړی خو بیا هم داسی څوک نه لیدل کیږی چی ورته رسیدلی او یا ورته نزدی شوی وی ددی وجه داده چی دسعادت اونیک مرغی اصلی علت او عامل نوی متحقق شوی نو په مونږ باندی لازمه ده چی ددی علت پلیتینه وکړو او هغه سبب پیدا کړو کوم چی دسعادت او نیک مرغی دعامل مانع گرځی ترڅو داخرگنده شی چی دسعادت او نیکمرغی غوښتونکی سعادت ته درسیدو دپاره ولی بی لیاری دی؟ نو په دی حقله زه داسی وایم:

دسعادت او صحت ترمنځ زیات مشابهت او ورته والی لیدل کیږی ځکه لکه څنگه چی دوجود اوجسم صحت او جوړښت دبیته احتیاج او ضرورت لری چی دجسم او وجود داعضاؤ او غړو ترمنځه باید طبیعی تناسب موجودوی په داسی ډول چی دغړو داجزاؤ او موادو ترمنځه پوره اعتدال برابر، هرغړی خپله وظیفه ښه اداء د خارجی شرایطو او لوازمو دپاره لکه، زمان مکان، خوراک څښاک، اولباس باید پوره لحاظ او پام لرنه وساتل شی او که چیری دغه شانی زمینه برابره نشی اوفرصت دلاسه ورکړی شی دجسم او وجود صحت او جوړښت وړانیزی.

په همدا قسم دانسان سعادت او نیکمرغی داجتماعی او فردی اوضاعو او حالاتو دتناسب معلومول او مولوددی چی باید مدنی وضعه ښه اوفامیلی او کورنی ژوند دخلکو جوړاو په زړه پوری شی، دکورهرغړی خپله

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

وظیفه و پیژنی او ادائی کړی، دگډژوند دپاره باید مدنی پیوند او ارتباط پوره تعادل ولری او دا په داسی ډول او تنظیم چی خلکو ته دومره دکار کولو زمینی برابری شی چی په دی وسیلی تنگی لری بی له نقص او تاوانه هرڅوک وکړی شی چی دمرفه ژوند کولو لپاره خلاصه کړی، دکارگرو ترمنځه بڼه رویه او نیک تعامل پیدا او یو دبل دلپاری دخنډپه ځای دمرستی او تعاون وسیله شی، مدنی او اجتماعی ژوند باید دعدالت دقانون دتطبیق لاندی داسی چلند ولری چی دټولو خلکو وړو او غټو، آمر او مامور او دهری طبقی او صنعت دکار کوونکو حقوق تامین او دټولو بی عدالتیو مخه ونیوله شی، بین المللی تعادل او بڼه ارتباط باید داسی سویی ته ورسیری چی هر دولت خپله اندازه وپیژنی او دهغی پوره لحاظ وساتی، دولتونه یو په بل تجاوزونه کړی او دحقوقو د پایمالیدلو سبب نشی بلکه باید یو تربله داسی زمینی او فرصتونه برابر کړی چی ارتباطات تقویه او دپوره تعاون، تساند او مرستی موجب شی حقیقت چی سعادت اونیک مرغی ددی ټولو یادشوو موضوعاتو پوری توقف او اړتیا لری چی بی ددی ټولو او یا ځینو څخه دسعادت اونیک مرغی هیله خرابیری او په دی لپاره کښی امیدواری دمایوسی پراوونه وهی.

سید جمال الدین افغانی دسعادت اونیکمرغی دعواملو او شرایطو دبرابرولو په دقیق تحلیل او تفصیل کی دی سرحد ته رسیری چی وایی: دسعادت اونیکمرغی اسبابونه، عوامل او شرایط چی یادشول که څه هم دپیداکیډو، حاصلیدو اولاس ته راوړو امکان یی شته دی خوبیا هم ورته درسیدو په لپاره کی موانع او خنډونه پراته

دی هغه داچی هرڅوک په دی باور لری چی دی کامل اونور ناقص دی، هرچاته خپل کارونه ښه ښکاری او دنورو اعمالوته په قهر او غصه گوری، هریو ددی ادعا کوی چی ده دااعتدال داندازی څخه تجاوز نه دی کړی، خپل کارونه، واجبات او وظائف ئی نه دی خراب کړی او نه دده همت او میړانه په انسانی نړی کی دخپلی وظیفی او مسؤلیت داداء کولو په لیاره کی بیرته پاتی شوی ده همدواوجه ده چی ددی مدعی او ادعا د اثبات دپاره کونښن کوی څومره ئی چی دلاسه وشي دلائل اوبراهین برابروی، دارنگه خلک که چیری مشقت او بدبختی پیداشی هغه دنورو دبی غوری، اهمال، سستی او بیباکی نتیجه گنی، خپل ځان پاکوی او دنورو په سر که څه هم پاک وی مسؤلیت اچوی حتی چی که په خپله دده څخه واضح هم کوم کار وران شی وائی دا د نورو تاوان دی ځکه هغوی دده په مخ دښه کیدو دروازی وتړلی نودی مجبوره دی چی داسی وکړی او که چیری یو ډیر خطرناک کارته هم اقدام وکړی ادعا او پلمه کوی چی دا اختیار نه درلوده او مجبوره شوی ؤ مجبوریت دپاره واداره کړه اوده په خپلواک او خلاصون نه درلوده خوکه فرضاً بل چا بیا داسی کارکړی او یا وی کړی دهغه دپاره دمعدرت او مجبوریت دلیل نه منی که څه هم هغه په واقع کی معذور او مجبوره وی همدا سبب دی چی دآراؤ، افکارو او نظریاتو ترمنځه شدید اختلاف لیدل کیږی، یو تربله په اقدام، حرکت او عمل کی ضدیت او تناقض موجود، تناسب پورته شوی، عدالت قطعاً نشته او ارتباط له منځه تللی دی. سید جمال الدین افغانی وائی: دخامنو سره دپلورونو حال اودنوکروسره دبادارانو حال ته څیرشی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

چی څنگه یوپه بل ملامتی اچوی حال داچی هریو پوهیری چه دیوکور سعادت اونیک مرغی په دی پوری مربوطه ده چی دکور ټول غړی خپل فرائض او واجبات په ځای یو دبل کارونه تقویه او تائید کړی خو بالعکس یو دبل په ضد حرکت کوی او دهغه اراؤ اونظریاتو ته تاوان رسوی او ادعا لری که دابل په خپلو حقوقو اوفرائضو کښی تقصیر نه وی کړی دکورژوند او راحت به تامین شوی او تکلیف اوزحمت به لری وی. په همداشانی دیو ښار داوسیدونکو او دیووطن دگډ اجتماعی ژوند کونکو حال لیدل کیری هغه داچی هریو په دی باورلری چی راحت اوبریالیتوب په دی کی دی چی کارونه پیدا، تقویه اوکره شی او دکارگرو ترمنځه دنیک تعامل اوبنی گذاری په اساس دشر اوخیانت مخه ونیول شی، دټولو وطنوالو ترمنځه دگډ اوبڼه ژوند کولو له امله کلک تعهدات، پیمانونه او تړونونه موجودوی ددروغوڅخه ځان وژغوری اوټول دوفاء صدق او اخلاص په اصولو او مبادیو کلکی منگولی څښی کړی خوبیا هم هیڅوک په دغه لیاره کښی که څه هم هرڅه وکړی ځان نه ملامتوی او دا ادعا لری چی دخلکو مدنی او اجتماعی سعادت اونیک مرغی د نورو دستستی اوبی همتی په وجه زیان منه شوی ده.

له دی څخه وروسته سید جمال الدین افغانی په دی ډول تحلیل وړاندی کوی وائی:

درعیت سره دپاچایانو او لویانو حال ته وگوری هریو ددوی بل منحرف، دااعتدال او عدالت څخه ئی وتلی گڼی اویو تر بله دا اتهام تړی چی د حقوقو د احترام په ضدئی

حرکت کړی دی او خپل ځانته د دغه اتهام څخه برائت ورکوی.

پاچایان اولویان ادعا کوی چی رعیت او ولس بی له دوی څخه ژوند نشی کولی او دخلکو قوام او پایښت ددوی پوری مربوط دی ځکه چی ددوی دهغو مالونه ساتی، ژوند ئی دپام لرنی لاندی لری، دهرچا حقوق ورکوی، دظالمانو څخه د مظلومانو انتقام اخلی او دیر غلانو دیرغل او ضرر ددفع کولو له امله سرحدونه او سنگرونه ساتی نوله دی جهته دوی درعیت او دخپل ولس په مالونو کی دتصرف کولو حق لری او د ژوند د مقدراتو واک او اختیار ئی لری، په خلکو باندی لازمه ده چی ددوی اطاعت وکړی، ددوی تسلط او سیطری ته تابع اوسی، اوامرئى، قبول کړی اوله نواهیو څخه ئی اجتناب ولری مگر دوی سره ددی ټولو بیا هم قانع نه دی وائی: رعیت او ولس په خپلو کارونو کی مقصر دی او خپل فرائض او واجبات ئی ندی په ځای کړی. بالعکس رعیت دخپلو مقتدرینو په مقابل کی داسی وائی: تاسو په مونږ باندی لکه څنگه چی ادعا کوی کومه بهتری او فضیلت نه لری، تاسو زمونږ څخه پاک عنصر او اصل نه یاستی اونه موذاتی خټه زمونږڅخه ښه ده بلکه مونږ گورو چی تاسو یوازی په خپل ځان باندی مین یاستی ترداسی اندازی چی دخپلو شخص شهرتونو په دائره کی گیرشوی او دخپلی هوا او هوس غلامان اونوکران ئی حتی چی همدغه ذهنیت او صفت په دی باعث کړی یاستی چی دخپل ځان او درعیت ترمنځه اعتماد موله منځه وړی دی او داددی دپاره چی دحرص مرض پسی اخستی یاستی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

هڅه لری چی دخپلی سلطی او قدرت دائره مو ارته شی اوغوری چی خلک په تاسو افتخار وکړی.

داچی تاسو ادعا کوی چی بی له تاسو څخه زمونږ پابینت نشته دی نه پوهیږو چی دا ادعا موله کومی خوا ثابتیری؟ مونږ چی گورو تاسو خو زمونږ د اورو بارگرځیدلی یاستی ځکه مونږ ئی خنبوو، کرو، وریشو، ووبو، برشوو، گندو آبادوو او محکموئی، مونږ د صنعت اختراع کوو او رنگارنگه پوهنی منځ ته راولو. داچی تاسو دخپلی ادعا داثبات دپاره وائی چی زمونږ مالونه ساتی، زمونږ دبقا ساتنه کوی اوداسی نوری خدمت ادعا لری دا ټولی ادعا گانی ستاسو دغورور اوکبر څخه نشأت کوی کوم چی مبدأ او اساس ددی واپرو ادعا گانو ستاسو په نفسونو او فکرونو کی دی او په دی باندی نه پوهیری چی حافظ او ساتونکی خو زمونږ خپله خلک دی او انتقام اخستونکی خو حقیقی شریعت او قانون دی چی تاسوئی په سرولاړ او په خلکوئی تطبیقوی نوکه چیری تاسو په خپله وظیفه باندی استقامت وکړی هغه وخت بیپه مونږه باندی دومره حق لری چی ستاسو ضرورت اداء او دژوند کولو وسایل مو برابر کړو نه داچی تاسو زمونږ په اموالو طفلانه لوبی وکړی، ومو وژنی او دبدختی په کندوکی موواچوی اوبیاددی سره هم زمونږ څخه اطاعت غواړی اوهرڅه چی موخوبنه وی باید مونږ ئی قبول کړو او که نه مونږ مقصر گنی او راته وایی چی په خپله وظیفه کنبی سستی کوی. داټول اوضاع چی یاد شول دهغو پاچایانو او دقدرت خاوندانو ادعا مه خلکو ترمنځه روان دی چی استعماری نوم نه لری ځکه چی په استعماری نظامونوکی بیا دخلکو او مقتدرینو ترمنځه بل

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

229

رنگه نخری او لوبی روانی وی او هلته بیابی اندازه دسیسی، پلمی مانوری، سیاسی او دپلوماتی چالونه او چانسونه استعمالیری.

سید جمال الدین افغانی وائی: دعقلاؤ، حکماؤ پوهانو او دمذهب صاحبانو په کارونو کی دقیق فکر و کړی چی دوی ټول په دی متفق دی چی حق په حقیقت او واقع کی یودی متعدد کیدی نشی همدا شانی ټول دامنی چه منطقی قواعد او قوانین د نظر دفیصلی ترازو ده چی صحیح دفاسد څخه بیلوی خو بیا هم ددوی ترمنځه اتحاد او وحدت ورک دی هر یوځان ته پروگرام لری او په داسی لیارو روان دی چی یو دبل څخه مخالف او نقیضی ښکاری او هریو دا ادعا کوی چی دده دلائل ترمطلبه رسیری او په ترازو برابر دی او دنورو دلائل سمون نخوری.

سید جمال الدین افغانی وائی: د غلو قاتلانو او په انسانی نړی کی د نورو بدکارانو او تباه کارانو حال ته څیرشی داسی څرگندیری چی دا ناوړه کارونه په اتفاق سره بد او قبیح دی خو دبدوکسانو څخه ددوی د ذاتی بدخصلت اوعادت په سبب صادریری هغه داچی په ځان غره او یواځی ځان گوری، خپل بداعمال ورته ښه ښکاری او ورباندی راضی وی ځکه هرعمل دارادی اثر دی اواراده کول دنه کولو څخه غوره کوی او په کولو کی خیر گوری چی داپه واقع کی دخوښی او رضا معنی ورکوی.

سید جمال الدین افغانی وائی: ددی بد خصلت او عادت داتارو څخه یو عجیب او غریب اثر دادی چی یوازی یو ه شخص ته دکارونو او مرتبو په اختلاف تنها یو حقیقت په مختلفو صورتونو او شکلونو ښکاری مثلا «ریدی گل»

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

په یوه حالت او مرتبه کی په عاجزانو مهربان په ضعیفانو زړه سواندی، دمظلومانو ملگری، د بخل اوسختی مخالف، دسځا، او کرم طرفدار، کوبښن کوی چی دمحتاجو خلکو حاجت پوره کړی، دعفت او پاکی ادعا کوی، دشهوت دتاثیر لاندی راتلل ورته بدنکاری په ډیرو ویونکو اوفخر کوونکو باندی استهزاء کوی، کبر او غرور بد گڼی، رشوت نه په کرکه او نفرت کی دی متاثر کیری چی دعامه گټو دتامین په کار کی بی غوری وشی اویا په وظیفه کی سستی اولټی راشی په خپل فکر باندی مین او مستبد کسان کوم چی یواځی خپل کار اووینا ورته ښه ښکاری داسی کسان بدگڼی او ورباندی خاندی، دابده گڼی چی ناهلوته کاروسپارل شی او دکار مستحق خلک بی کاره پاتی شی، قهر غضب او په سزاء ورکولو کی چالاکی اوسرعت بدگڼی، ظلم اوبی عقلی رسواکوی، دوطن سره مینه لری، دآزادی ساتونکی دی او ادعاء کوی چی که واک او اختیار ده ته وسپارل شی نو په خلکو کی به داصلاحاتو دوره راولی خوهمداچی یوی لوئی رتبی ته ورسیری بیابه گوری چی هغه سی به نوی لکه چی چی دبابی به ئی کولی بلکه په فقاړ او عاجزانو به سخت زری او قسی القلب وی وائی سوال کول دی بیکارو او تنبلانو خپل ځان ته یوکار اوکسب گرځولی دی غواړی چی په دی وسیلی دکارکولو دزحمت څخه ځان خلاص کړی، ته به گوری چی په مظلومانو به ئی چورت نه خرابیری بلکه وائی به مظلومان مکر او حيله کوی او خلاف دهغه خرگندوی چی په زړه کی ئی لری هغه داچی ځان عاجز اومظلوم ددی دپاره ښکاره کوی چی دنورو په حقوقو سینه واچوی، دډیر بخل څخه به کاراخلی وائی به

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

231

داهوښیاری ده چی مال او پیسی د ضرورت دپاره وساتل شی او خزانې ددی دپاره جوړی شی چی په لازم وخت کی ورڅخه استفاده وشی...

سید جمال الدین افغانی وائی: دداسی خلکو یوه عجیبه نښه او علامه داده چی سره ددی چی دوی په ناوړه اورذیلو اخلاقو او اوصافو مبتلاوی خو خپل ځان نه وینی او دخپلو اعمالو او اوصافو دکتلو څخه وروند او غافله وی مثلاً: زره ئی سخت دی خو ادعا کوی چی رحیم دی متکبر دی مگر ځان ورته متواضع ښکاری او په همدا شانی دی خپلی ټولی بدی په نیکی حسابوی خوکه بل څوک یوادنی او لږ انحراف وکړی او یا خطاشی سمدستی ورباندی پوهیږی او رسوا کوی ئی.

سید جمال الدین افغانی وائی: که څوک انصافاً پوره غوروکړی او حقائقو ته دبصیرت، پوهی او واقعیت په نگاه وگوری هغه ته دا ثابتیږی چی دانسان دغه خصلت چی خپل ځان ورته کامل او پوره ښکاری او یوازی دخپلو کارونو څخه خوښ وی دابی له دی څخه چی یوازی په ځان مین او عاشق دی بل کوم سبب او علت نه لری، داخصلت او خوی دعقل په سترگو پردی اچوی او عقل نه پریږدی چی په واقعی ډول حقائقو باندی پوه او په سمه لیاره روان شی. حقیقت دادی چی یوازی په خپل ځان د مینیدلو او عاشقیدلو خوی او خصلت دداسی بدو انسانانو د پاره تل د بدبختی او زیار موجب دی اوترڅو ژوندی وی ورڅخه نه جدا کیږی، مگر یوازی دخلاصیدو دپاره ئی چاره داده چی دعقل څخه کار واخستل شی او په هرڅه کی په واقعی ډول یوتکول شوی تعقل او انصاف ته ځان وسپارل شی یعنی

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

عقل په کار واچول شی، په هرڅه کی عقل ته رجوع وکړی شی، په خپل ځان کی دپاتی کیدو دتسلط څخه ووځی ناروا او شخصی هیلې پریږدی اوخپل ځان دنورو په آینه کی وگوری او دپته پوره څیر شی چی نور خلک دده په حقله څه نظر لری.

حقیقتاً چی دځان څخه وتلو دپاره واقعی علاج همدا دی چی سړی خپلو معایبو ته هم پوره متوجه وی ترڅو خپل حد او اندازه وپیژنی اودځان داصلاح کیدو او روزنی دپاره سعی او کوشنې وکړی.

سید جمال الدین افغانی وائی: مونږ دځان د دوستی احساس په ټولو انواعو بد نه گڼو ځکه چی دځان دوستی ځینی برخی انسان دسعادت سره مخامخوی او د یو قوم ولس او ملت دنیک مرغی وسیله گرځی هغه داچی په نیکه او حقه لپاره کی دځان خیر، گټه او ښه نوم غواړی او ډیر کرته دهمدغی لیاری څخه دانسان افکار او اعمال دعمومی منفعت دتامین دپاره رهبری کیری حتی ترداسی اندازی چی دځان دپاره په اجتماعی مساعیو کی یی دیوازی ښه نوم او نیکی یادونی څخه نور کوم مادی لذتونه نه غواړی.

ژوندی دی وی هغه چی دسمی لیاری پیروی کوی او د هوا او هوس څخه منطق او تعقل ته ترجیح اواهمیت ورکوی.

ددی مقالی دبحث او تحلیل څخه پوره ثابتیری چی سید جمال الدین افغانی اجتماعی امراض اودردونه په دقیق نظر دمطالعی لاندی نیولی ؤ او دخلکو ترمنځه داختلف اصلی منبع ئی کشفه کړی وه هغه داچی

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

233

یوسړی په افراطی اندازی دخپلو منافعو لیونی شی، یوازی ځان گوری او په خپلو خبرو او کړو اووړومین شی له دی څخه وروسته ده ددی مرض دمعالجی اوورڅخه دخلاصون په خواهم پام کړی دی ترڅوانسان دتباهی خسران اوهلاک څخه بچ شی نو ځکه توصیه کوی چی دهوا او هوس او دحرص دبدخوی اوخصلت څخه دخلاصون چاره یوازی همدا ده چی انسان خپل تعقل په کارواچوی او دخپلو ټولو کارونو فیصلی دعقل حاکمیت ته وسپاری.

سید جمال الدین افغانی په دی ډول غوښتی دی چی انسان دسعادت په خوا متوجه اودتباهی په خوائی ملتفت کړی.

دسعادت او نیکمرغی دتحلیل څخه معلومیری چی دسید جمال الدین افغانی فلسفه په اسبابونو او عللو اتکاء درلودله او غوښتل ئی چی دښه تعقل دیاری خلک حقائقو ته ورسیری او په دغه لیاری کی داسی قوی او متین حرکت شروع شی چی واقعاً دانسان د سعادت او نیکمرغی موجب وگرځی.

«سید جمال الدین افغانی داخلاف په حساب دسنی او شیعه دنومونو څخه بد وړل»

سید جمال الدین افغانی وائی: دنبوت دکورنی دمینی په سلسله کی مختلفو وختونو او زمانو کینی احزاب، ډلی او ټپلی پیداشوی دی چی په دی نوم ځینی گمراه اوبی لیاری دی لکه «مؤلهه» کوم چی وائی علی کرم الله وجهه د «ابی طالب» زوی الله او خدای ؤ، ځینی ئی «مفضله» دی چه وائی: حضرت علی کرم الله وجهه په نورو ټولو صحابه ؤ باندى فضیلت درلوده، ځینی ئی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

«غلاة» دی چه دنبوت دکورنی په مینه کی ډیره مبالغه کوی دغه طبقی ددی وینا دحکم لاندی راخی چی وائی «یهلک فینا اهل البيت اثنان محب غال و عدو قال» ژباړه زموږ دنبوت دکورنی دمنسویینو په متعلق دوه طبقی هلاک او تباہ شوی دی یوه طبقه هغه ده چی ددوی په مینه او محبت کی له اندازی څخه زیاته مبالغه کوی او بله هغه طبقه ده چی ورسره دبنمنی لری او د دوی په متعلق د ادب څخه لری وینا کوی.

دشیعه ؤ څخه «مفضله» (کوم چی مخکی توضیح شول) هغه دی چی دامام «جعفر صادق» دمذهب تقلید کوی، دی په نبوی کورنی کی دلویو فقهاؤ څخه ؤ نو دا طبقه مسلمانان چی دامام جعفر صادق علیه رحمة متابعت او تقلید کوی لزوم نه لری بلکه بنه نه ده چی دمسلمانانو دډلی څخه ئی په دی اثر خارج کړو چی دوی گوندی دپیغمبر دکورنی داوولادی په محبت کی مبالغه کوی او علی کرم الله وجهه دنورو صحابه ؤ څخه بهتر گڼی او لزوم نه لری چی ددی طبقی دشیعه ؤ سره په فروعو کی اختلاف غټ او چاق شی ترڅو چی داسی مرتبی ته ورسیری چی دزیاتو جگړو، دبنمنیو، مرگونو او وژلو موجب شی، دارنگه اوضاع ناپوهو خلکو اوبی منطقه پاچایانو ته کوم چی دخپل قدرت دارت والی طمع لری آسانه اوساده ښکاری همداوجه ده چی دشیعه ؤ پاچایانو او دقدرت خاوندانو ددغه شانی ذهنیت دتقویه کولو دپاره اهتمام وکړه او دشیعه توب مفکوره ئی لویه کړه ترڅو چی عوام اوناپوه خلک دپیغمبر داوولادی دمحبت په نامه په عجیبو اوغریبو او هامو مبتلا کړی او دا ددی دپاره چی پدی

وسیلی دوی داستبداد په ضد احزاب اوډلی له منځه یوسی اولښکری ددی دپاره برابری کړی چی مسلمانان یو تربله د (شیعه اوسنی) په نوم وجنگوی او دخپلو شخصی اوناروا هیلو دپاره لپاره خلاصه کړی حال دا چی ټول په قران او محمد صلی الله علیه وسلم باندی ایمان او عقیده لری.

که ومنو چی دعلی کرم الله وجهه فضیلت او مرستی دپاره دمعاوویه په جنگ کی چی په علی کرم الله وجهه ئی تجاوز کړی ؤ په هغه زمانه کی ضرورت ؤ او یا د هغی شاته د حق د اثبات او باطل دمنځه وړو په مقصد کومه فایده موجوده وه خونن ورځ گورو چی په دی آواز او په دی موضوع باندی ټینگار چی وخت ئی تیرشوی او دزمانی په تیریدو ئی اهمیت له منځه تللی دی بی له تاوانه او داسلامی وحدت او اتحاد دتجزیه کیدو څخه بله گټه او فائده نه لری ځکه که نن اهل سنت اتفاق وکړی، دعربو او عجمود شیعه گانو دمفضله ؤ سره ئی موافقه راشی او په دی اقرار وکړی او ومنی چی علی کرم الله وجهه دابی طالب زوی د ابوبکر رضی الله تعالی عنه څخه په خوا دخلافت مستحق ؤ آیا په دی به عجم پورته شی؟ اویا به دشیعیه ؤ حال ښه شی؟ اویاکه داهل سنتو سره دشیعیه ؤ اتفاق راشی چی ابا بکر رضی الله تعالی عنه په حقه د علی کرم الله وجهه څخه په خوا خلافت لاس ته راوستی دی نو آیا په دی عقیدی به سنی مسلمانان پرمختگ وکړی او په دی اثر به دموجوده ذلت خواری او بدبختی څخه خلاص شی.

آیا ددی وخت نه دی رسید لی چی مسلمانان دغفلت څخه بیداره شی؟ او د دی مرگ څخه په خواله اجله نجات

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

پیدا کړی؟ ای خپلو خلکو د حق په عزت می دی قسم وی چی علی کرم الله وجهه امیر المؤمنین د عجمو او ټولو شیعه گانو څخه په دی نه خوښیږی چی دوی دی د اهل سنت دخلکو په مقابل کی جنگ وکړی او ورڅخه دی په دی بانی چی گوندی علی کرم الله وجهه ته په ابی بکر رضی الله تعالی عنه فضیلت ورکوی جدا شی همدا شانی ابوبکر رضی الله تعالی عنه په دی نه خوښیږی چی اهل سنت دی دده څخه دفاع وکړی اودهغه د فضیلت دپاره دی د شیعه گانو په مقابل کی وجنگیږی هو: اوس ددی اختلافاتو وخت تیر شوی دی او دقران کریم دهغی روحی څخه مخالف دی کوم چی غواری ټول مسلمان دی دیو محکم سنگر په شانی اوسی.

د فضیلت قضیه اوموضوع که وروسته ددو مره ډیری مودی د تیریدو څخه د بحث وړوی نویوازی همدو مره کفایت کوی چی دحل په حقله ئی وویل شی: «دراشدو خلفاؤ څخه کوم چی عمر یی لږ پاتی شوی ؤ په خوا له هغو څخه د خلافت مرتبی ته ورسیدل کوم چی عمر یی له دوی څخه اوردؤ» نو که چیری د نبی صلی الله علیه وسلم څخه وروسته علی کرم الله وجهه د خلافت مرتبی ته رسیدلی وی ابوبکر، عمر او عثمان رضی الله تعالی عنهم به مری شوی او داسلام اومسلمانانود خدمت هغه فرصت به ئی نه ؤ موندلی کوم چی توان دلوره چی مناسب خدمت وکړی.¹

¹. د استاد محمود ابوریه له کتاب «صیحة جمال الدین الافغانی» د (۲۱۵، ۲۱۷) صفحو څخه. عمل کولو په محکم او قوی اړخ به یی غور، دقت او اجتهاد کولو ضعیفه رایه او روایت به یی نه منه او کوم چی به صواب ته

له دی بحث څخه معلومیری چی سیدجمال الدین افغانی د سنی او شیعه ؤ اختلاف په موضوع کښی دقیق فکر کړی ؤ او په دی ئی یقین او باور راغلی ؤ چی د مسلمانانو د اختلاف عامل د اسلام د دښمنانو او استعمارچیانو دسایس ؤ او له دی څخه ثابتیری چی د میرزا لطف الله خان ایرانی هغه لیکنه حقیقت نه لری چی لیککی: سیدجمال الدین شیعه ؤ حقیقتاً چی دا لیکنه د استعمار او دسلام د دښمنانو افترا وه چی د سیدافغانی په حقله یی کوله او غښتل یی چی په دی وسیلی د مرگ څخه وروسته هم دده اعتبار او اهمیت نسکته کړی ځکه چی دوی دا عادت لری چی صالحو او نیکو خلکو په مقابل کی چی ژوندی وی مجادله کوی او دمرگ څخه وروسته یی پلانونه او نقشی تخریبوی لکه چی اوس هم په دی موجوده عصر کی استعمارچیان د سنی او شیعه د اختلافاتو څخه استفاده کوی او په ناروا دینی او مذهبی اختلافات زیاتوی په الله ج باندی ددوی د استعماری چالونو او بی حیایی څخه پناه غوایم.

داجتهاد په حقله دسیدجمال الدین افغانی نظر :

سیدجمال الدین افغانی په دی شهرت درلودلو چی د تقلید او د جمود څخه به یی نفرت کولو،ده به په بهتری او اسانه نظریی او ویناوی

یووخت ده ته و ویل شول چی قاضی «عیاض» داسی وایی (یعنی هغه په دی عصر کی اجتهاد نه منی) دمجلس حاضر و خلکو دهغه په وینا باندی استدلال نیوه او ورباندی

نزدی ؤ،هغه چی صراحتاً به عقل ته منظور او دصیح روایت سره به یی سمون درلوده هغه به یی اخسته او قبلوه به یی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

یی زور واچوه سیدجمال الدین افغانی ددوی په ځواب کی داسی وویلی: یا سبحان الله! قاضی عیاض خو د خپل عقل د توان سره برابر څه ویلی دی د هغه وینا د هغه فهم په اندازه وه او دهغه د زمانی د ذهنیت سره یی سمون خوړه نو آیا بل څوک دا حق نه لری چی د هغه څه اظهاروکړی کوم چی حق ته نزدی او دقاضی عیاض او نورو امامانو دوینا څخه صحت او معقولیت ولری؟ آیا دا لازمه ده چی سړی دی دخلکود وینا په مقابل بی دلیله غلی او ساکت پاتی شی؟ حال دا چی دوی په خپله د هغو خلکو په نظریاتواو آراؤ باندی غلی او ساکت پاتی شوی نه دی کوم چی له دوی څخه مخکی تیرشوی دی بلکه دوی ځان ته اجازه ورکړی ده چی د خپل عقل بندیزونه لری،نوی مسایل کنشف تحلیل او بحث وکړی او په دی وسیلی دعلم په لوی بحر کښی د استفادی کولو وسایل په کارو اچوی تر څو چی داسی مطالب لاس ته راوړی چی ددوی دعصر سره مناسب او د خپلو خلکو دذهنیت سره یی نزدیوالی ولری ځکه چی (فرعی) دینی احکام دزمانی په بدلون تغیر او بدلون پیدا کوی.

کله چی سیدجمال الدین ته وویل شول چی دپته خوا جهاد ویلی شی او داهل سنتو په نزد داجتهاد دروازه تړلی ده ځکه چی د اجتهاد شرایط برابریدل گران کار دی دا وخت ده سخت او سیلی وویسته او وویلی ددی معنی او مطلب څه دی چی د اجتهاد بند دی؟ او په کوم نص(ایات او صحیح حدیث)کی اجتهاد دی بند شوی دی کوم امام ویلی دی زما څخه وروسته مسلمانانو ته هیڅ اجازه نه شته ده چی د دین د نفقه او پوهی له امله دی اجتهاد

وکړی او د قرآن او صحیح حدیث د لیاربنونی دپاره دی هاند ویاسی؟

هو: د موثوقو امامانو په ویناؤکی داسی څه نه لیدل کیری چی هغوی خلک له دی څخه منع کړی وی چی د آیات او صحیح حدیث څخه دمطلب د ښه روښانه کیدو دپاره کونښش وکړی او یا دنوی عصری علومو په مطابق د نص د اصل سره مخالفت ونه لری د زمانی او د عصر د ایجاباتو او اقتضاتو په برابر دی د قیاس څخه استسفاده ونه شی او دا ځکه چی هر پیغمبرد خپل امت په ژبه استول شوی دی او الله پاک حضرت محمدصلی الله علیه وسلم یی خپل امت دپاره په عربی ژبه رسول واستوه تر څو چی دی هغوی په خپل مطلب یوه کړی او هغوی ددی په وینا پوه شی.

الله پاک فرمایي: «وما ارسلنا من رسول الا بلسان قومه» ژباړه مونږ کوم رسول نه دی استولی مگر د قوم په ژبه یی.

په بل ځای کی فرمایي: «انا انزلناه قرآناً عربياً لعلکم تعقلون» ژباړه مونږ دا په عربی ژبه قرآن ددی دپاره نازل کړه چی پری پوه شی. همدا شانی په بل عبارت فرمایي «انا جعلنا قرآناً عربياً لعلکم تعقلون» ژباړه دا مو عربی قرآن ددی دپاره وگرځوه چی تر څو ورباندی پوه شی. نوله دی څخه معلومیږی چی قرآن کریم یوازی د خلکو د فهم او دقت دپاره نازل شوی دی تر څو خلک ددی د معانیو د غورکولو او ددی دمطلب او احکامو دپوهیدلو دپاره خپل عقل په کار واچوی نو په دی اساس هغه څوک چی په عربی ژبه پوهیږی، عاقل وی، لیونی نه وی، د پخوانو په

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

اخلاقو او رویو عالم وی، داجتماع لپاره وپیژنی، هغه احکام چی په نص باندی مستقیماً ثابت دی ورباندی علم ولری او د صحیح حدیث د قیاس په ترتیب پوه شی دا رنگه شخص دپاره روا ده چی د قرآن په احکامو کی فکر، تعمق او دقت وکړی اودی دی دصحیح حدیث او قیاس څخه نور مسایل استخراج او استنباط کړی.

په دی کی شک نشته چی که د امام ابو حنیفه، امام مالک، امام شافعی او د امام ابن حنبل عمراورده شوی وی او تر نن ورځی پوری ژوندی وی هغوی به تر اوسه خپل کوبسبن او اجتهاد د ته دوام ورکړی وی او دقرآن صحیح حدیث څخه به یی د هری موضوع دپاره حکم پیدا کوه او څومره چی دهغوی څیرنه او تجربه زیاته شوی وی تر همغی اندازی به یی دقت او فهم هم وده کړی وی. هو: د امامانو د غوسترو لویانو او ددی امت لویوسرو اجتهاد وکړه او دخدمت په لپاره کی د نبو کارونو مصدر وگرځیدل الله پاک دی دوی ته د مسلمانانو د خدمت په حقله ثواب او اجر ورکړی خو دا نه ده صحیح چی مونږ په دی باور ولرو چی دوی گوندی د قرآن په ټولو اسرارو احاطه درلودله او هغه یی په خپلو مذهبی کتابو کی دوی او یا پیروانو یی ثبت کړی دی نه خیر حقیقت دادی چی دوی سره ددی چی بنه علم او پوهنه یی درلودله اود تحقیق او اجتهاد مرتبی ته رسیدلی و خو بیا هم ددی ټولو پوهنه، اجتهاد او تحقیق نسبت هغو علوموته چی قرآن او صحیحو احادیثو ورباندی احاطه کړی ده لکه بحر ته دقطری او زمانی ته د ثانیی مثال لری بی شکه چی فضل او بهتری د الله پاک په واک او قدرت کی ده چاته یی چی وغوړی ورکوی یی او خپل

مخلوق په هغه څه پوهوی چې ورباندې نه دی پوه (یعنی د الله پاک د لياربنو دنی دایره ارته ده تر څو چې د بشر د ژوند روان دی هغومره د نوو، نووپهنو انتظار کپری چه دا ټول بیا داساسی او بنیادی قانون قرآنکریم په وسیلی رهبری کیدی شی).

سیدجمال الدین افغانی وایی:حرامیدل او روا کیدل بی د الله د امرڅخه نه شی کیدلی چی دا باید د قرآن او سنت د لياری صورت ومومی....

پخوانو علماء او امّه و به دا جرآت نه کولو چی ووایی دا درسول صلی الله علیه وسلم لپاره ده تر څو چی یی په هغه حقله پوره غور نه وی کړی، اتفاقی نظر ورته نه وی معلوم شوی او د راویانو په ثقه او معتمدو کسانو یی علم نه وی راوستی..... تراخړه ددقت او او څیړنی دټولو ليارو څخه به هغوی کار اخسته مگر بالعکس نن دا ناپوه او وړانده مشایخ او روحانیون دحلالو او حرامو په فیصله کی د زیات جرآت نه کار اخلی او بی دنص څخه حلال حراموی او حرام حلالوی او په دی نه دی پوه چی دا کار دشرعی وظیفه ده حتی چی رسول صلی الله علیه وسلم ته دده په حقله بی دلياربنونی دصراحت څخه اجازه نه ده شوی. الله پاک فرمایي: «یا ایها النبی لم تحرم ما احل الله لک...» ژباړه: ته ولی هغه څه حراموی چی الله ج درته حلال کړی دی.

سیدجمال الدین افغانی وایی: دترکیبی په مرکز استانه (استانبول)کی د «سلیمانیه» جامع مسجد سره می نزدی یو شیخ ولیده چی یو دریشی کړی سړی دگریوان څخه نیولی و او د کشولو په حال کی یی داسی ویلی: د دی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

کمیس اغوستل تاته حرام او کفر دی ځکه دا دفرنگیانو بافت او صنع ده، سید جمال الدین وایی: زما څخه نور څه ونه شول خو دومره چی دی جاهل شیخ ته وړاندی شوم او ورته ومی ویلی: ای شیخه ستا چین او پگری زما پگری او چین هم د پرنګیانو صنع او جوړونه نو ولی دا خپله پگری دی نه لری کوی او چین دی ایسته نه اچوی؟ او که دا کار وکړه بیا کولی شی چی ددی سړی کمیس هم ورباندی وباسی.

سیدجمال الدین افغانی وایی: اوس هم په مسلمانانوکی ددی جاهل شیخ په شانی ډیر لیدل کیږی نوبله چاره بی له دی څخه نشته ده چی ووایو « ولا حول ولا قوة الا بالله»¹.

ژباړه له بدو کارونو څخه گرځیدنه او په ښوکارونوباندی قدرت یوازی دالله پاک په مرسته کیږی (یعنی دجاهلواونا پوهو خلکو دشر څخه بچیدل د الله پاک په مرسته غواړم) دسیدجمال الدین افغانی داجتهاد په حقله دی مقالی څخه ثابت او څرګندیری چی دده د فکر ساحه وسیعه وه او اراده یی درلودله چی دمسلمانانو دافکار د اوهامو او خرافاتو دځولنو څخه خلاص او دنظری او عملی ژوند په میدانو کی یی دجهاد کولو دپاره آماده او برابر کړی. ده تصمیم درلوده چی مسلمانان اوشرقیان دجمود،خمود او غفلت دخوب څخه بیدارکړی کوم چی ددوی په غاړو او لاسونو کی یی ځنځیرونه او ځولنی اچولی دی ترڅو په

¹. داستاد محمود د ابوریه له کتاب د صیحة جمال الدین الافغانی د(۲۱۲-۲۱۵) صفحو څخه.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

243

علمی او عملی اختراعاتو او اکتشافاتو پیل وکړی او هغه جگ مقام او مرتبې ته ورسیری کوم چی په اوله پیړی کی یی داسلام رهبرانو او پوهانو مبداء او اساس ایښی ؤ.

سید جمال الدین افغانی هغه د ډیرو ښو معناؤ او د عالی اهدافو څخه ډکی جملی او ویناوی کومی چی ورڅخه روایت شوی دی :

۱: «من سفه الرأى ان يعتقد الرجل افضليته على الغير بالعمر والمشيب. الاقدمية لاتجدى الأفضيلة غالباً»
د ترجمی حاصل: دا ساده توب او بی عقلی ده چی یو انسان په بل باندی د عمر اوزرښت په اساس عقیده او باور ولری. مشرتوب اکثر دفضیلت او بهتری موجب ته گرځی.

۲-«الفخر بالقول المجرد يبطله المجد بالفعل»
ژباړه: د عملی اوسمدستی اقدام ارزښت او قدر یوازی دشتی وینا افتخار محوه کوی (یعنی دوینا څخه عملی حرکت او اقدام ته زیات ضرورت دی او خلک د عمل دتاثیر لاندی راتلی شی)

۳-«احقر الناس من يطلب موت الناس ليحيا، و اعظمهم من يستميت ليحيا ولو واحدا من الناس»
ژباړه: بد او پست هغه دی چی د خپل ژوند دپاره دخلکو مرگ غواړی او په انسانانو کښی دلوی شخصیت خاوند هغه دی کوم چی د خلکو د ژوند دپاره که څه هم دیوه تن ژوند برابر کړی ایثار او قربانی ورکولوته حاضر شی.

۴-«الذلل وصحيح العلم ضد ان لا يجتمعان».
ژباړه: ذلت او صحیح علم سره یو تربله ضدیت اومخالفت لری دا دواړه سره نه یوځای کیری.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

۵- «الفقرعدو الفضيلة والثراء نصير الرذيلة»

ژباړه: عاجزی^۱ د فضیلت دشمن دی او عیاشی د رذالت

سره مرسته کوی.

۶- «لاخیر فی حق لاتدعمه قوة»

ژباړه: په هغه حق کی فایده نشته ده چی قوت او

طاقت ورسره مرسته ونه کړی.

۷- «تطویل المقدمات دلیل علی سقم النتائج»

ژباړه: دمقدماتو اوردو الی په دی دلیل کیدی شی چی

نتایج ښه نه دی.

۸- «من رهب الملوك بغير جريرة فهو صعلوك»

ژباړه: هرڅوک چی د پاچایانو او قدرت دخاوندانو څخه

بی دکوم جرأت کولو څخه ډاریری دا گدایگر دی.

۹- «لا تطيب نفس الانسان بالتواضع الا اذا علم

بعض العلم»

ژباړه: یوانسان په تواضع سره ښه کیدی نه شی مگر

چی څه علم هم ولری.

۱۰- «الافراط فی التواضع دلیل علی الادعاء»

ژباړه: افراط په تواضع کښی (یعنی چی یو سړی له

اندازی څخه زیات خپله عاجزی ښکاره کوی) دا په دی

دلالت کوی چی ادعاء لری (یعنی دکوم مطلب دپاره یی

لاړه جوړ کړی دی).

۱۱- «من فتح له باب و لم یدخل اولی بالطرد»

---

¹ هغه عاجزی او فقر د فضیلت دښمن دی چی سړی

ئی د تاثیر لاندی راشی او په دی اثر خپل معنویات د

لاسه ورکړی.

ژباړه: څوک چې دروازه ورته وازه شی او داخل نشی ددی وردی چی وشړل شی.

۱۲- «فلم یاتی الحق من غیر عناء»

ژباړه: حق بی د زحمت گاللو څخه نه حاصلیری.

۱۳- «ما مات احد فی حب امته الا و احیته»

ژباړه: هیڅوک د خپل ملت په مینه کی نه دی مرشوی

مگر چی ملت یی بیرته ژوندی کړی دی.

۱۴- «من احب الحیاة فلیمت فی سبیل حیاة امته»

ژباړه: څوک که د ژوند سره مینه لری نو دخپل ملت د

ژوند په لیاره کی دی مرشی.

۱۵- «لا امة بدون اخلاق ولا اخلاق بغير عقيدة ولا عقيدة

بغير فهم»

ژباړه: یومل بی داخلاقو پاتی کیدی نشی او اخلاق بی

عقیدی ځان نه نیسی او عقیده بی د پوهی نه پیداکیږی.

۱۶- «خیر موازین الامم اخلاقها، خیر الاخلاق انکار الذات،

اعظم دلائل الانکار علی الذات الاعمال».

ژباړه: دملتونو او ولسونو بهتر اټکل او اندازه معلومول

په اخلاقو کیدی شی، بهتر داخلاقو څخه هغه خلق حسابیدی

شی چی سری د ځان څخه تیرشی او دځان څخه دتیریدو

دلیل په کار او عمل باندی اقدام دی.

۱۷- «الف قول لایساوی فی المیزان عملاً واحداً»

ژباړه: د زرو ویناؤ د روندوالی په ترازو کی د یوه کار د

د روندوالی په اندازه دروندوالی نه لری.

۱۸- «خیر ما یحتاجه الشرق من الملوك القوی العادل، لا

خیر فی العادل الضعیف كما انه لاخیر فی القوی الظالم»

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

ژباړه : بهتر هغه چی شرق او ختیزه ورته احتیاج
اوضورت لری قوی او عادل پاچایان او دقدرت خاوندان دی
په ضعیف عادل کی کومه فایده نشته ده لکه چی په قوی
ظالو کی خیر نه لیدل کیږی.

۱۹- «الاستقلال امل يتبعه عمل»

ژباړه : د استقلال هیله دکار او عمل دپاره ده.

۲۰- «اذا خلا الميدان من العقلا تسابقت الجهلاء»

ژباړه: میدان چی د پوهانو او عالمانو څخه خالی شی
جاهلان ورته دانگی او یو په بل سبقت کوی.

۲۱- «العالم الفقير غنی بعلمه والغنی الجاهل فقیر

بجهله»

ژباړه: فقیرعالم په خپل علم باندي غنی دی او جاهل
غنی دخپل جهل په سبب فقیر دی.

۲۲- «الحرية توخذ و لاتعطى»

ژباړه: آزادی اخستی شی بڼبل کیدی نه شی.(یعنی
آزادی په زورلاس ته راځی څوک یی چاته نه بڼی).

۲۳- «الاستقلال لا ینال بالاقوال»

ژباړه : استقلال او آزادی ته په تشو ویناؤ څوک نه شی
رسیدلی.

۲۴- «طالب الموت فی سبیل الوطن اما ان يموت

بطلا شهیداً و اما ان يعيش سیداً عزیزاً»

ژباړه: دوطن دخدمت په لیاره کی چی که څوک مرگ
غواړی یعنی چی په مرگ هم ډیل نشی یا به مجاهد، سرباز
او شهید مری او یا به دعزت او سرلوری ژوند کوی.

۲۵- «من اعتقد ان لا حياة الا هذه الفانية فقد خسر

الاولی والثانية»

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

247

ژباړه : څوک که عقیده لری چی بی له دی فانی ژوند
څخه بل ژوند نشته دی نوهغه په دنیا او اخرت کی زیان او
نقصان وکړه او اول او دوم یی دواړه له لاسه ورکړل.
۲۶- «من ثابر و کابر علی تجربة الضار اولی ان يتخذ
عبرة»

ژباړه : څوک چی په ژوند کی متانت وکړی او د تنگسو
په تجربو غالب او موفق شی دده دپاره بهتره دا ده چی د
خپلو تجربو څخه عبرت واخلي.

۲۷- «اللازمة تلدالهمة»

ژباړه : مشکلات همت څیروی.

۲۸- «انهزام العاقل امام الجهلاء اولاً من الظفر بهم»

ژباړه : دجاهل په مخکی چی عاقل شکست وکړی دا
بهتره ده له دی څخه چی ورباندی غالبه شی. (ددی څخه
یومطلب هم کیدی شی چی دجاهل په مقابل کی سکوت
اوغلی توب له دی څخه بهتر دی چی ملامت شی ځکه چی
دهغه ملامتیدل دهغه دعقیدی موجب گرځی او دجاهل
عقیده ددیرو خطراطو عامل او سبب کیدی شی همدا
وجه ده چی دجاهل څخه ځان بچول په کار دی له داچی
ورسره گیری ونیولی شی).

۲۹- «الصالح من يعبد الله لا خوفاً من جهيمه ولا

طعماً في جنته بل لكونه الهاً يستحق العباداة والتقدیس «
ژباړه: صالح هغه څوک دی چی د الله (جل جلاله)
عبادت کوی او دا ددی دپاره نه چی له دوزخ څخه یی
داریری او یا دجنت دپاره یی امید او طمع لری بلکه دی
سببه چی الله دی یعنی په ټولو کمالیه اوصافو موصوف
اود ټولو نواقصو څخه پاک دعبادت اوتقدیس وړ دی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

۳۰- «جمود بعض المعتمین اضر بالاسلام

والمسلمین»

ژباړه: جمود او ناپوهی د ځینو پگری والاو؛ اسلام او مسلمانانو ته زیات تاوان رسوی.

۳۱- «امة ثبتت فی جهادها لآخذ الحق ساعة خیر لها

من الحیاة فی الذل الی قیام الساعة»

ژباړه: یوملت چی دخپل حق دا خستلو په لپاره کی

یوساعت جهاد وکړی دا ورته دقیامته پوری دذلت د ژوند کولو څخه ښه ده.

۳۲- «اذالم تتدرع^۱ الامة بشکواها من ظالمیها بغیرا

لکلام فاحکم علیها بانها اضر من الانعام»

ژباړه: یو ملت چی بی خبرو دظالمانو په مقابل کی

ځان مسلح نه کړی نو ورباندی داحکم وکړه چی دچارپایانو

او بی عقله حیواناتو څخه هم بدتر دی. (یعنی دهغه ظلم

څخه چی په خبروئی چاره نه کیږی بلکه خبری نورهم د

دینمن د استفادی موجب گرځی دخلاصون یوازنی چاره

ئی همداده چی په پټه خوله دمقابلی دپاره ځان مسلح

کړی شی او که دلزوم په وخت کی مظلوم داسی کارونه

کړی دحیواناتو څخه بدتردی)

---

^۱. درع په معنی د«زغر» د اسپنو جامو ته وایی چی دجنگ په

وخت کی به اغوستل کیدلی مطلب ورڅخه مسلح کیدل دی، د

شکوا عبارت څخه مضاف حذف شوی دی چی هغه د عامل او

یا سبب څخه عبارت دی او یا (ب) په «بشکواها» کی سببیه ده

یعنی دشکایت د عواملو په اساس ددینمن په مقابل کی.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

249

۳۳- «امة تطعن حاکمها سرّاً و تعبده جهراً لاتستحق
المحياة»

ژباړه: یوملت چی په پټه دخپلو حماکمانو څخه شکایت
کوی او په ښکاره دهغه عبادت کوی یعنی پوره اطاعت
ورته لری داسی ملت دژوند کولو حق نه لری.

۳۴- «الایمان والیقین لیس معناهما عبادة رؤساء
الدين»

ژباړه: دایمان او یقین دا معنی نه ده چی ددین
دمشرانو او روحانیونو عبادت وشی.

۳۵- «شرالازمنة ان يتبجح الجاهل ویسکت العاقل»

ژباړه: بده زمانه او وخت هغه دی چی جاهل پریږی
کوی (لیارښونه ئی په لاس وی) او عاقل چپ وی.

۳۶- «مهابة تصدر عن كرسى الحاكم لاعن عدله
وفضله اقرب الى السخرية منها للاحترام»

ژباړه: کوم هیبت چی دحاکم دچوکى څخه دعدالت
او فضیلت په اساس نه وی هغه داحترام په ځای دمسخرو
کولو وردی.

۳۷- «تحتجب الحقائق عن الملوك بقدر تحجهم»

ژباړه: په کومه اندازه چی دقدرت خاوندان او پاچایان
دخلکو څخه پټ وی په همغه اندازه دوی دحقائقو څخه هم
لری پاتی کیږی.

۳۸- «من خبثت نفسه لان ملمسه و کثر ختله
وخداعه»

ژباړه: څوک چی بد او خبیث شی نو دهغه ظاهری
وضع به نرمه او چل اوفریب به ئی ډیر وی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

۳۹- «الشباب جسر من جنون لا غنى للعقلاء من
المرور عليه»

ژباړه: ځوانان د لیونتوب یعنی د احساساتو پول دی
پوهان او عاقلان مجبور دی چې په دی پله تیرشی.

۴۰- «الاحزاب السياسية نعم الدواء ولكنها في الشرق
تتقلب غالباً الى شر الداء»

ژباړه: سیاسی احزاب ډیره ښه اجتماعی دواء ده خو
دپه شرق کی اکثر دبدی دوا خاصیت پیدا کوی.

۴۱- «نهض الغرب بالعلم والعمل وانحط الشرق
بالجهل والكسل»

ژباړه: غرب په علم او عمل پورته شو او شرق په جهل او
سستی بیرته پاتی شو.

۴۲- «ثمرة العقول لاتجتني الا باطلاقتها من قيود
الاهوام»

ژباړه: د فکرونو میوه یواځی په دی لاس ته راځی چې
فکرونه د اوهامو له قیودو څخه خلاص شی.

۴۳- «قيد الاغلال اهون من قيد العقول بالاهوام»

ژباړه: په اوهامو باندی دافکارو د تړلو قیدولو څخه
دځنځیر او ځولنی تړل او قیدول آسانه وی.

۴۴- «من قال ان الدين يأمر بالعسر دون اليسر و
بالضار دون النافع لمجرد التقليد والمالوف فهو كذاب»

ژباړه: څوک چې دتقلید او خپلی خوښی په اساس
وایی چې دین په سختی امر کوی نه په اسانتیا په ضرر

امرکوی نه په فائدی دا شخص ډیر زیات دروغجن دی.

۴۵- «المعوج الظاهر من الناس اقل ضرراً من
المتلبس بالاستقامة»

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

251

ژباړه : د ظاهري کگو خلکو ضرر دهغو خلکو دضرر
څخه لږدی چي په استقامت ئی ځان ملبس کړی وی یعنی
په واقع او حقیقت کی بی لیاری وی.

۴۶- «من ظن انه خدع الناس بالباطل یكون اول

مخدوع»

ژباړه: څوک چي باور لری چي په ناروائی خلکو ته
فريب ورکړی دی دی پوه شی چي دنورو څخه اول ده
فريب خوړلی دی.

۴۷- «حاجة الملك الى الامة اشد من حاجة الامة الى

الملك»

ژباړه: دپاچا او مقتدرو ضرورت اوحاجت خلکو ته د
خلکو د ضرورت او حاجت څخه چي پاچا او مقتدرينو ته ئی
لری زیات دی.

۴۸- «للعلم قشور و لباب فالواقف على القشور یغرق

فی بحر الغرور»

ژباړه: علم پوست او مقصد دواړه لری خو څوک چي
ئی په ظاهر پوستکی کی مشغول شی هغه دغرور په بحر
کی غرق شو.

۴۹- «المتبدي فی اولیات العلوم یظن انه تبحر فیها

وانتهی اما الراسخ المحقق فیعتقد انه مازال فی الابتداء»

ژباړه: دعلومو په مقدمو کښی مبتدی داگمان کوی
چي ده په علومو کی تبحر لاس ته راوړی دی اواخر ته
ورسیده خو څوک چي بیا په علومو محقق شی او تجربه
اورسوخ پیداکړی هغه په دی عقیده او باور پیداکوی چي لیا
تر اوسه دی په ابتدائی مرحله کی دی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

- ۵۰- «محدث النعمة بالمال يستعرضه في كل مكان ومحدث النعمة بالعلم يلقيه على كل انسان»
ژباړه: چاته چی نوی دمال نعمت په لاس ورغلی وی هغه ئی په هرځای کی ښکاره کوی او چاته چی نوی دعلم نعمت حاصل شوی وی هغه ئی هر چاته وائی.
- ۵۱- «لويحاسب الانسان نفسه كمايحاسب غيره لقل خطؤه و قرب من الكمال»
ژباړه: که انسان څنگه چی نور محاسبه او تفتیشوی همدا شانی خپل ځان هم محاسبه کړی نو خطائی به ئی لږه اوکمال ته به نزدی شی.
- ۵۲- «العقل اشرف مخلوق فهو عالم الصنع والابداع ولامعطل له الا الوهم لايقعهه عن عمله الا الجبن وهو الذي يخيل المفقود موجوداً والقريب بعيداً»
ژباړه: عقل اشرف او بهتر دمخلوقاتو څخه دی، ددی په وسیلی سره انسان دصنعت او مبدئی پیدایښی په رمز پوهیږی ددی دفعالیت مانع یوازی وهم دی، دی دکار او عمل څخه یوازی ویره او بی زړه توب ټالوی او همداویره او بی زړه توب دی چی انسان ته ورک شوی موجود ښکاره کوی اونزدی ورته لری بریښوی.
- ۵۳- «كل عناصر الوجود في هذا العالم الفاني خاضعة للعقل المطلق الانساني، فكل مستحيل اليوم في الطب والصناعة سوف يكون غداً ممكناً»
ژباړه: د وجود ټول عناصر په دی فانی نړی کی دانسان اصلی عقل ته تابع دی نوهر هغه چی نن په طب او صنعت کی نه کیدونکی او محال ښکاری هغه نر دی دی چی سباته ممکن شی او دعمل جامه واغوندی.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

253

۵۴- «الفصل فى نزاع نساء البيت ينغص الحياة»
ژباړه: دکور وښځو جگړی فیصله کول دسړی ژوند
تريخوی.

۵۵- «اعقل الاباء من لايساكن اولاده بعد الزواج
ويستعيز بالتزاور عن التجاور»

ژباړه: پوه او هونبنيار پلار هغه دی چی دخپلو اولادو
سره د ازدواج څخه وروسته يوځای ونه اوسيری او په چل
سره ئی دنزدی والی څخه ځان خلاص کړی.

۵۶- «قل من رايت من الرجال من يعرف النهاء بغير
النساء و ندرمنهم من لاينسب الشقاء اليهن»
ترجمه: ډير لږ خلک ليدل کيږی چی بی دښځو څخه
دخوښی احساس وکړی او ډير لږ خلک د ی چی دښځو ته
دشقاوت او بدبختی نسبت نه کوی.

۵۷- «القوى من الشجر لايعجل بالثمر»
ژباړه: قوی ونه ځغرده میوه نه راوړی.
۵۸- «يعوج الشرقى باعوجاج حاکمه ويستقيم اذا هو
استقام»

ژباړه: دشرق خلک دخپلو حاکمانو په کور والی کاره
کيږی او کله چی حاکم ئی سم وی دوی هم ورسره
سميږی.

۵۹- «لاينطبق على الشرقيين قول «مثلما تكونوا يول
عليكم» بل حق عليهم قول «مثلما يول عليكم تكونوا»¹.

---

¹. د استاد احمد امين له کتاب ((زعماء الاصلاح فى العصر
الحديث « د (۱۱۹-۱۲۰)صفحو څخه اوددکتور محمود قاسم
دتالیف ((جمال الدين الافغانی حیاته وفلسفته» د (۹۹-۱۰۲)
صفحو څخه اخستل شوی دی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

ژباړه: په شرقیانو باندې داوینا «څنگه چی تاسو یاستی هغه شانی ستاسو والیان هم دی نه تطبیقه کیری یعنی والیان دخلکو په مزاق کار نه کوی، بلکه ددوی په حقله دا وینا مصداق پیداکوی چی وائی: څنگه چی مو والیان دی تاسو هم همغه شانی اوسی یعنی خلک باید دوالیانو دبنو او بدو اطاعت وکړی.

دایو څه د بنو او ټاکل شوو مطالبو او مقاصدو څخه ډکی نه هیریدونکی جملی او ویناوی وی چی دسید جمال الدین افغانی څخه ئی روایت شوی دی چی ددغو دکتنی او دقت څخه وروسته دده دعلم، فضل فلسفی تجربی، نبوغ او عبقریت اندازه او درجه بڼه څرگندیدی شی اوکه دده په دی هره جمله او وینا کی پوره تحلیل او څیړنه وکړو دا بڼه ثابتیری چی دی دخپل عصر مجدد او نوی کوونکی ؤ.

دی داستعمار او استغلال د زور او شرڅخه دشرقیانو او مسلمانانو دخلاصون دپاره پیداشوی ؤ، ده په مړو افکارو کی د ژوند تخمونه وکرل او د صلاح او فلاح دپاره ئی لیاره خلاصه کړه.

همدا ډول ددی ویناؤ دکره مطالعی څخه معلومیږی چی سید جمال الدین افغانی دخپلی زمانی پیاوړی فیلسوف اولیاربڼوونکی ؤ په دی معنی چی ده ته حقائق روښانه شوی، خلکو ته ئی حقائق ښودل او زړونه او فکرونه ئی دناپوهی دخیری څخه خلاصول ترڅو خلک په هغو لوړو اوصافو موصوف کړی کوم چی دهغو په وسیله دیوداسی ژوند خاوندان شی چی په هغی کی حق، خیر

اوسعدات ته د رسیدو په لپاره کی ددوی ترمینځه خلاف، شقاق او جگری وجود ونه لری.

آیا دا صحیحه ده چی ووايو سيدجمال الدين افغانی فیلسوف و؟
علماء او پوهان وایی: پوهنه او زده کړه درې مرتبې لری.

۱- د علم مرتبه.

۲- دفن مرتبه

۳- د فلسفې مرتبه

الف: د علم په مرتبه کی قوانین او اصول په لاس راځی او دهغی په وسیله جزئیات دکلیاتو څخه معلومیږی چی دپته دبرهان او استدلال لپاره وایی او کله کلیات د پیروجزیاتو دکتنی او مطالعی څخه په لاس راځی چی دپته استقرایی حرکت وایی.

ب: د علم په اساس عمل او کار کول یعنی منظم او مفید کار کولو ته فن وایی اودغه ډول حرکت عیارول د فن مرتبه ده.

ج: د فلسفې مرتبه او درجه هغه ده چی د اسبابونو، عللو او عواملو سلسله دومره تحلیل او پلټل شی چی د طبیعت څخه آخوا هم په مناشیو باندی غور وکړی شی د فلسفې په مرحله کی انسان کوی شی چی دمادی، معنی وجود او روح ترمینځه مقارنه وکړی او په دی وسیلی حقایقو او نتایجو ته ځان ورسوی.

مثلاً داخلاقو په برخه کی: د فضایلو پیدا کول ټولول او په علمی او عملی برخویې مرتبول او تنظیمول او بیا دفضایلو او طبیعی غرایزو او تمایلونو ترمنځه مقارنه کول

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

او په کی یوه بڼه ملایمه او متوسطه درجه ټاکل، د فضایلو او رذایلو دپاره اساس او گراف جوړول او ورته علامه او نښه ایښودل او په فضایلو او رذایلو کی دغه ډول نور حرکتونه انجامولو ته د اخلاقو علم وایي. د اخلاقو په برخه کی کله چی دغه علمی مسایل تطبیق شی او دا تطبیقیدل په نیکی معاملی او دادب، نظافت صدق او امانت د مراعات او ملاحظی په اساس صورت ومومی دیته د اخلاقو فن وایي او دا کار د اخلاقو د فن وظیفه ده. د وحی په رڼا کی د الله پاک د الهام په اساس او دایمان او وجدان په تحریک دلورو مبادیو او د آسمانی مقدسو لارښونو په اتکا چی کوم د حرکت او عمل ارتباط او تنظیم پیدا کیږی او د ادبی او طبیعی نظامونو په علایقو غور کیږی تر څو چی د الله د رضا متابعت وکړی اودده په اخلاقو موصوف شی نو داسی تحلیل، څیړنه او بحث د اخلاقو د فلسفی وظیفه ده.

په همدا ډول په هره موضوع او مساله کی د علم مرتبه، د فن مرتبه او د فلسفی مرتبه شته ده چی د انسان داستعداد ذکاوت او کونښن پوری اړه او ارتباط لری او په اجتماعی ژوند کی د انسانانو مقام او منزلت او شخصیت ورباندی تخمین او ټکل کیدی شی په دی اساس چاچی دسید جمال الدین افغانی افکار، آراء، تحلیلالات، پلانونه ویناوی او خطابی په افغانستان، هند، مصر، ترکی، فرانسی، ایران، روسی، بصری، لندن او نورو هغو ځایونو کی چی دی په کی اوسیدلی دی د دقیقی مطالعی او غور لاندی نیولی دی هغو ته دا ثابته شوی ده چی دی واقعاً د خپل عصر پیاوړی فیلسوف ؤ ده حق او جمال ته درسیدو

دپاره فلسفی هڅه، نشاط او فعالیت درلوده او د خیر او سعادت د تامینیدو په منظوری جهاد او کوبښن کولو حقیقتاً چی دی په ډیرو مسایلو او موضوعاتو کی د علم، فن او فلسفی مرتبی ته رسیدلی ؤ، د فکری ذکاوت او طاقت او د قلبی ایمان او قوت د لویې مرتبې خاوندؤ ؛ لکه چی دا مطلب هغه بحثونه تاییدوی کوم چی دده او فرانسی مشهور فیلسوف (رینان) ترمینځه داسلام او عربو په حقله شوی دی، دا مباحثی په هغه وخت کی دفرانسی مشهوری جریدی «دیبا» خپری کړی دی لکه چی په دی جریدی کی د (رینان) هغه مقاله چی د سیدجمال الدین افغانی په حقله یی لیکلی وه په لاندی ډول نشره شوی ده: «تقریباً دا دوه میاشتی کیری چی د شیخ جمال الدین سره می وپیژندل، زما په زړه او فکر کی یی دومره تاثیر واچوه چی په دغه اندازه په ډیرو لږو خلکو تلثیر اچولی وی، واقعاً چی ده په ما باندی سخت قوی تاثیر واچوه، زما او دده په منځ کښی بحثونه وشول چی دهغو بحثونو په اثر ما دا تصمیم ونیوه چی د (سربون) په پوهنتون کی د «اسلام او علم د علاقی» تر عنوان لاندی کنفرانس ورکړم، شیخ جمال الدین زما د عظیمی نظریی چی تل می ویلی او اعلان کړی ده ډیر ښه مثال کیدی شی هغه داچی د ادیانو ارزښت د پیروانو د ارزښت په اندازه تخمین او اټکل کیدی ښی، ما چی په بحث کی دده د فکر آزادی دده غوره اخلاق او وضعه او صراحت دمطالعی لاندی ونیولو دا می خیال ته دده سره دبحث او خبرو په وخت کی راغله چی زه لکه چی مخامخ د پخوانو لویانو او پخو علماؤ سره بحث او خبری کوم او لکه چی د «ابن سینا» «ابن رشید» اویا یو د هغو

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

لویو رهبرانو سره گورم کوم چی د بند څخه په قرنو قرنویي د انسان دآزادی دپاره کار او فعالیت کړی دی.

شک نشته چی سیدجمال الدین افغانی فلسفی خاص افکار او نظریات درلودل او دده ذهن او ذکاوت فلسفی گرانو او مهمو مسایلو ته د ځینو مشهورو فلاسفه و څخه زیات رسیده حتی چی استاد «رشیدرضا» دده د آراؤ او نظریاتو د ستاینی په حقله داسی لیکي:

دسیدجمال الدین افغانی صحبت دومره اهمیت درلوده چی په هغه وخت کی سلهاؤ او زرهاؤ علمی مجلسونو او په فنونوکی دمتقدمینو او متاخرینو دکتابو مطالعی دومره حاجت نه شو پوره کولی او نه دده دصحت د اهمیت اندازی ته رسیدی شول.

باید ووايم چی په مهمو شیانو او موضوعاتو کی دسیدجمال الدین افغانی مشغولیدل لکه چی ده په اجتماعی اصلاحاتو او داسلام دحقیقت په ښکاره کولوباندی زیات زور اچوه دا ددی موجب شوی و چی ده ته یی په فلسفه او د کتابونو په تالیفولو کښی داسی فرست نه و ورکړی لکه چی فنی فلاسفه او لویو مولفانو ته په میتافزیکي (د طبیعت څخه آخوا) او په نورو علومو او فنونو کی کافی فرصت ور په برخه شوی و خوبیا هم څه چی په اجتماعی او روحی فلسفه کی دده دوا که شوی دی هغه پوره ارزښت لری او په ډاگه ورڅخه ثابتیری چی دی دلوری مرتبی خاوند فیلسوف، حکیم او لوی مصلح و ده وچت نبوغ اوزبردست عبقریت هم درلوده.

«دسیدجمال الدین افغانی په حقله دعلماءو او فضلاؤ هغه تبصری او ستاینی چی ورڅخه دده د نبوغ عبقریت،

فلسفی طاقت او په شرق کی دده دمجاهدو اندازه معلومیری» په افغانستان، مصر، هند، ترکی، فرانسی، ایران، روسی، بصری، لندن، او نورو هغو مناطقو کی چی دی اوسیدلی او یا یی ورته دنبوغ او عبقریت آوازه رسیدلی ده په دی ټولو ځایو کی ډیرو علماؤ، فضلاؤ، ادباؤ، حکماؤ او مصلحینو دده په حقله لیکلی دی چی دی فیلسوف، حکیم او په شرق کی لوی مجاهدؤ خو څنگه چی ددی ټولو لیکنو او تبصرو راټولول طوالت پیدا کوی نو له همدی وجهی له دی جملی څخه مهم شیان اختصار راټولولم او په لاندی ډول یی وړاندی کوم:

۱- دسیدجمال الدین افغانی په حقله داستاذ محمد عبده څخه په لاندی مطلب روایت شوی دی:

زه دده د شاگردانو څخه یو تن یم (یعنی ده ډیر زما په شانی خلک روزلی دی) که زه ووایم چی ده ته په خپل وخت کی الله پاک دذهن قوت، د عقل وسعت او د فکر تیزی وروسته دانبیاء څخه په آخری اندازی ورکړی وه ده به زما څخه مبالغه نه وی.

همدا شانی استاذ محمد عبده دا هم وایی:

سیدجمال الدین افغانی سره ددی چی فلسفی حرکت یی درلوده او دتصوف په خوایی لږ تمایل هم ؤ بیا هم دی په حنفی مذهب باندی کلک ولاړو او د مذهب دفرایضو اداوته یی سخت اهتمام درلوده.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

بیا وایی: دی دمذهب د اصولو او فروعو په ساتنه کی ماته د هرچا څخه محکم ښکارید.¹
داهم شیخ محمد عبده دسید جمال الدین افغانی په حقله ویلی دی:

دی په مصر کی دوطنی نهضت او پرمختگ محرک او منشا دی او په کال ۱۸۷۱ میلاد یکی مصر ته دده هجرت او په مصر کی دده اوسیدنه دمصر دملی سیاسی پاریدنی مبدعؤ اودتیر تاریک عصر او دموجوده روښانه دوری په منځ کی داسی فاصل حد دی چی دراتلونکی عصر او زمانی دپاره دحریت، آزادی اوکرامت زیری ورکوی. (د «مذکرات الامام محمد عبده» له کتاب (۱۰)صفحی څخه داکتاب په دارالهلل کی طبع شوی دی.)
امام محمد عبده د «سید جمال الدین سره ملاقات» ترعنوان لاندی داسی لیکي:

په کال ۱۲۸۷ هجری قمری کی دمحررم دمیاشتی اول وؤ چی دده سره ملگری شوم او دده څخه می په ریاضی، حکمت، فلسفی او کلام کی څه علوم یادول اوهمدانشانی می نورو خلکو ته بلنه ورکوله چی له ده څخه څه زده کړی. دازهر شیخانو اودا زهر عامو شاگردانو دده اوزما پسی پروپاگندی کولی، ویلی به ئی ددی علومو یادول کله صحیح عقیده وړانوی او فکر په داسی گمراهیو سرکوی چی ددنیا او اخرت دخیر او ښیگنی څخه محروم شی نو زه به

---

1. د استاد «صادق نشات» او «عبدالنعیم حسنین» د کتاب «جمال الدین» د (۱۳۰) صفحی څخه اخیستل شوی دی. دا کتاب د فارسی څخه په عربی ترجمه شوی دی.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

261

چی کله خپل کلی ته لارم هلته به می شیخ «درویش» ته دا خبری وکړی هغه به راته داسی ویلی: الله پاک علیم او حکیم ذات دی، دده دعلم او حکمت څخه پورته علم نشته دی، ډیر سخت دبنمن دعلیم ذات جاهل دی، ډیر زیات دبنمن دحکیم ذات بی عقله دی او الله پاک ته بی دعلم او حکمت څخه په بلی لیاری څوک ښه نشی نزدی کیدلی نو الله پاک هیڅ علم بدنه گنی او هیڅ جهل دده خوښ نه دی مگر هغه چی ځینی خلک ورته علم وائی او هغه په حقیقت کی علم نه وی لکه سحر او جادواو داسی نوری بدی یادونی چی دخلکو دزحمت او تکلیف موجب گرځی.¹

محمد عبده دسید جمال الدین افغانی په حقله داهم لیکي:

په کال ۱۲۸۸ هجری قمری² کی دی وطن ته یو داسی سړی راغی چی په دین کی پوره پوه، دملتونو په حال او احوال خبر، دپراخه معلوماتو خاوند، دپوهنی مجموعه او په زړه اوژبی دواړو کی ئی جرات درلوده دا هغه څوک ؤ چی په سید جمال الدین افغانی باندی شهرت لری.

۲-استاد محمد رشید رضا په خپل کتاب «تاریخ الشیخ محمد عبده» کی دسید جمال الدین افغانی په حقله د «شرق او اسلام حکیم» تر عنوان لاندی داسی لیکي:

داهغه نبوی علوی (سیادت) روح ؤ چی دافغان په رنگ په انسانی کالبوت کی ښکاره شو، ده دعلومو دزده کړی دپاره تصمیم ونيوه او د لسو کلو څخه په لږه موده کی ئی

¹. د ((مذکرات الامام محمد عبده « له کتاب (۳۴) صفحی څخه.

². داهغه تاریخ دی چی سید جمال الدین افغانی ددوم ځل دپاره مصر ته لاره.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

پخوانی نقلی او عقلی علوم اوفنون ښه یادکړل اوبیائی په هند کښی تقریباً دوه کاله داروپائی علومو مبادی ښه دخپلی فکری اداری لاندی راوستل.¹

استاد محمد رشید رضا دسید جمال الدین افغانی داحوال په حقله داهم زیاتوی چی دی په کال ۱۲۷۳ هجری قمری کی حج ته لاړه اوداسلامی مناطقو کتنه ئی وکړه اوبیابیرته افغانستان ته وگرځیده. استاد رشید رضا دده هغه حوادث یادکړی دی چی په افغانستان کښی ورته پینښ شول اوبیا هند ته لاړه اوهلته ئی دهند په ولس کی داستقلال روح پوکړه.

دا استاد دسید جمال الدین افغانی په حقله لیکي:²

دی روح یعنی دسید جمال الدین افغانی روح په هغو لیکنو، دافکارو په تلقین او په جرائدو کی دمقالو په خپرونه غذا او خوند اخسته کوم چی په مصر، اروپا او نورو مناطقو کی ئی خلکو ته وړاندی کړل مونږ دامقالی د «المنار» په جریده کی خپری کړی او د«العروة الوثقی» دهغی جریدی په کتنه درته سپارښت کوم کومه چی یر دی وه په دی ممالکو کی دانقلاب اوربل کړی.

سید جمال الدین افغانی باوردلوده چی دوطنونه به دده دمړینی څخه وروسته آزاده شی حتی چی ده شیخ «عبدالرشید» تتاری ته وویل:ای بچیہ خُغر ده دی چی ته

---

1. استاد رشید رضا دکتاب «تاریخ الشیخ محمد عبده» د (۶) صفحی څخه.

2. استاد رشید رضا دکتاب ((تاریخ الشیخ محمد عبده «(۷) صفحی څخه.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

263

به دروسیی په قیصر باندی دجنازی لمونځ وکړی او په هند کی به دانگلیسانو دامپراطوری دجنازی په مراسمو کی دگډون دپاره حاضر شی.

څنگه چی استاد رشید رضا دهند دآزادی څخه مخکی خپل کتاب لیکلی دی نودی په خپل کتاب کی لیکي چی تتاری ته دسید جمال الدین افغانی اول بشارت اوزیری ترسره اوتمام شو او ددوم زیری دپاره په دی کلو کی اثره نښی اونښانی لیدلی کیږی.¹

استاد محمد رشید رضا لیکي:²

مصر هیڅ کله ددوه مثبت تحول راوستونکو حکیمانو او مصلحو امامانو خاطرات نشی هیرولی چی یو ئی سید جمال الدین افغانی او بل ئی شیخ محمد عبده مصری دی همدواجه ده چی دینی، مدنی او سیاسی اصلاحاتو غوښتونکی کسان همیش دمنبر په سر او دجرائدو او مجلو په صفحو کی په شد او مدد دی دواړو نو مونه یادوی اوتل دوی دا دواړه په خپلو بحثونو او خبرو کی ضرب المثل گرځوی. ددوی دخیر ویناوی اولوی کارونه یادوی بلکه ددی دواړو نیک نوم په ټوله ختیزه کی مشهور دی او دغرب په نړی کی نا آشنا نه ښکاریری ترداسی اندازی چی د «شرق حکیم» او د «الاستاذ الامام» لقبونه ددواړو په نومو پوری کلک نښتی دی اوکومی نوی یادونی ته ضرورت نه لری.

---

1. کله چی هند آزاد شونو هغه وخت دسید جمال الدین افغانی زیری پوره تحقق پیدا کړه.

2. د ((تاریخ الشیخ محمد عبده « کتاب له اولی صفحی څخه.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

دنوی تاریخ ټول پوهان اولیکونکی په دی متفق دی چی دی دواړو په مصر، افغانستان، ایران او هند کی موجوده نهضت او پرمختگ راوسته.

استاد محمد رشید رضا داهم لیکي:

په مصر کی د «مصر» او «التجارة» اخبارونو د سید افغانی اوصاف اوستاینه په داسی ډول لیکلی ده: دی دحکمت داسرارو مرکز، دستورو دفلکی علومو دپاره اسطربلاب (دکشف آله) او دفلسفی دخاکی اصل و. دسید جمال الدین افغانی دوه مقالی د (مصر) په اخبار کی خپری شوی دی.

یوه مقاله ئی دشرقی حکومتونو او ضاعو او اقسامو په حقله ده او دومه مقاله ئی په (البيان فی الانجلیز والافغان) نامه یاده شوی ده، دی دواړو مقالو دعلماء او پوهانو په زړونو او فکرونو سخت تاثیر واچوه اوله ډیره تعجب ورته دمقتدر سیاست پوهانو توجه واوښته حتی چی په انگلیستان کی ددیمکرات د حزب مشر «گلاستون» په یوه اخبار کی دسید جمال الدین افغانی دستاینی په حقله داسی لیکلی دی: «دی دشرق سترپوهانداو دعلماء مشردی» او دا په داسی حال کی چی انگلیسان دده سخت دښمنان و.¹

استاد رشید رضا په خپل کتاب کی د «فلسفة السید جمال الدین» ترعنوان لاندی داسی لیکي دعجمو په مناطقو او وطنونو کښی لیا دیونان او عربو په خوانی فلسفی او دحکمت نظریات لوستل کیدل خو په عربی

1. د «تاریخ الشیخ محمد عبده» له کتاب (۴۵) صفحی څخه.

ملکو لکه مصر او شام کی ډیرو لږو کسانو لوستلی، سید جمال الدین افغانی عربی او یونانی په خوانی فلسفه او حکمت په خپل وطن کی لوستی اوزده کړی وه او بیانی په هند کښی اروپائی فلسفه او ریاضی علوم په نوی سبک یاده کړی وه، ده په تصوب کی هم علما او عملا کار کړی و نو دده فلسفه په واقع کی د تصوف او پخوانی او نوی فلسفی سره خلته وه په دی ډول چی دده سره په عقلی علومو، علم نفس، اخلاق، د وجود او تکوین په علومو کی څه خاص نظریات اواراء پیدا شوی و چی په هغو به ده قوی استدلال کولو او دمخالفینو نظریات به ئی ورباندی باطلول نو په دی حساب فیلسوف بی له دی کار څخه کوم بل فعالیت نه لری.¹

استاد رشید رضا داستاد او امام محمد عبده څخه روایت کوی چی هغه ویلی سید جمال الدین افغانی یوه ورځ د «ابن سینا» په کتاب «اشارات» کی درس ورکولو اوداسی تحلیل ئی وړاندی کړه:

انسان دځمکی د حیواناتو څخه یوه نوع دی او ده د امدعی په دلائلو ثابته او روښانه کړه چی انسان دځمکی څخه دی او داسی نه لکه چی د چینایانو او د فارسیانو په خوانی ئی توهم کوی او وائی چی انسان د آسمان د اولادی څخه دی.

له دی څخه وروسته شیخ محمد عبده په دی حقله پوره تفصیل ورکړه، د امدعی ئی ښه ثابته کړه او په لاندی ډول تحلیل ئی وړاندی کړه که مونږ د سید جمال الدین

---

1. د «تاریخ الشیخ محمد عبده» له کتاب (۷۹) صفحی څخه.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

افغانی داوینا دده دهغه ردره چی په «داروین» او په مادیونو باندی ئی کری مقارنه او مقابله کرو څرگندیری چی دده مذهب چی وائی انسان له یوی خوا مترقی حیوان دی اوله بلی خوا دځمکی ملک دی یعنی ددواړو جنسونو خواص لری یوداسی مذهب دی چی په دی حقله دمذاهبو ترمنځه متوسطه مرتبه لری یعنی نه داسی چی انسان ملک شی اونه دمادیونو دنظرپه شانی دی چی دانسان او دنورو حیواناتو ترمنځه فرق نه وی.¹

استاد رشید رضا په خپل کتاب کی² دهغه لیک متن کوم چی سید جمال الدین افغانی ته ئی هغه وخت چی دی دترکی کی په مرکز استانه (استامبول) کی اوسیده استوکی دی ثبتوی او وروسته دده داوصافو او فیوضاتو دیا دونی څخه داسی لیکي: زه تر اوسه پوری دخپل مولاد اخلاقو سره پوره اشنانه یم یوازی همدومره چی «سلیم افندی العنحوری» په خپل کتاب کی په دی حقله څه لیکلی دی او په هغی کی ئی خطا او صواب خلط کری د همداشانی می د«ادیب بک اسحق» منتخبات او هغه چی فاضل استاد شیخ محمد عبده زما دمولا او محترم په هغی رسالی لیکلی دی کومه چی دابادی په منظور دکفر او دین په نسبت او مقارنه کی ده لوستی دی استاد رشید رضا په خپل لیک کی داهم زیاته کری ده وائی: زه دده دنفسی تمایلاتو څخه یوازی همدا برخه لرم چی دده په

¹. دمحمد رشید رضا کتاب د (۸۰-۸۱)صفحوڅخه.

². دده دکتاب (۸۱-۸۷)صفحوڅخه.

حقله می یاده شوی رساله، دافغان تاریخ او دالعروة الوثقی اتلس گڼی کتلی دی او داتول هغه څه دی چی زه ئی دخپل مولا څخه روایت کوم او یا دوم پی، داکه څه هم دیوجل وهلی هغه چی په لږو اوبواکتفانه کوی دتندی دमतولو دپاره ئی لږ دی خو په دی حیث چی په کی ډیره زیاته فائده اوگټه شته ده لږ ورته ویلی نشی هو: په دی کی دومره څه شته دی چی دسلهاؤ او زرهاؤ علماء جلسی او په فنونو کی دمتقد مینو او متاخرینو دکتابو مطالعه دی اندازی ته نه شی رسیدلی نو دالله پاک په خاطر وایم چی ته دپاک نفس او قدسی روح دځاوندانو څخه ئی.

۳- که مونږ د «امیر شکیب ارسلان» ژوند اثار او خدمتونه ولولو او دمطالعی لاندی ونیسوداراته ثابتیری چی ده دسید جمال الدین افغانی دجهادونو، تلقیناتو اودمجلس دانوارو اوفیوضاتو څخه پوره استفاده کړی ده لکه چی دی دده دشاکرد او گران ملگری استاذ محمد عبده دلیار بنونی څخه مستفید شوی ؤ. د دکتور «سامی الدهان» په کتاب «الامیر شکیب ارسلان حیاته و آثاره» کی داسی لیکل شوی دی: دامیر شکیب ارسلان سره داتصمیم پیدا شو چی دسید جمال الدین افغانی دلیدنی او کتنی دپاره سفر وکړی ترڅو دده دعلمی چینی څخه څه واخلي، ویسکی، تنده ورباندی ماته کړی روجی هڅه ورباندی قراره اود ډیرو هغو سوالونو دپاره ځواب پیدا کړی کوم چی دده په زړه اوفکر کی گرځیدل نو دپاریس په خواروان شو اوله هغه ځایه دترکی مرکز آستانه (استامبول) ته لاړه او په ۱۸۹۲ میلادی کال کی په داسی حال کی چی دی دوه ویشت کلن ؤ دسید جمال الدین

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

افغانی په ملاقات بریالی شو، ده ورته خپل ټول هغه مشاهدات او معلومات چې په مصر اوالمغرب کی ئی لاس ته راوړی ؤ او هغه څه چې دشرق اواسلام په حقله دده په زړه کی تیریدل او داستعمار موقف او پروپاگنډی چې دختیزی اواسلام په ضد ئی لری داتول وړاندی کړل. سید جمال الدین افغانی دده پوهی، تحلیل او ذکاوت ته په تعجب کی پاتی شو او ورباندی خوښ شو لکه څنگه چې په خواپه امام محمد عبده باندی قانع او خوښ شوی ؤ همدواوجه وه چې سید جمال الدین افغانی امیر شکیب ارسلان ته داسی وویلی: زه داسلام هغی ځمکی ته مبارکی وایم کومه چې ته ئی ټوکولی اوروزلی ئی.

استاد امیر شکیب ارسلان وائی.

په ۱۸۹۲ میلادی کال کی کله چې زه داروپا څخه دترکی کی مرکز استانه (استامبول) ته ورسیدم همغه ورځ ده ته لایم، ده زما ډیر ښه نیک استقبال وکړه اوڅو مره موده چې هلته وم ورڅخه نه جدا کیدم ترڅو چې خپل وطن سوری ته دسفر کولو دپاره مجبوره شوم نو په ډیر تاسف ورڅخه جدا شوم.

امیر شکیب ارسلان په ۱۹۳۳ میلادی کال کی دسید جمال الدین افغانی په حقله د دمشق دثقافت دمجلی په (۳۳۷) صفحه کی مقاله خپره کړه او په دی مقاله کی د ده افکارو او نظریاتو ښو دنه او ستاینه شوی ده.¹

ددکتور (سامی الدهان) په کتاب کی دا میر شکیب ارسلان هغه قصیده د تبصری او توضیح په ترڅ کښی لیکل

1. د (الامیر شکیب ارسلان) په نامه کتاب د (۷۰) صفحی څخه.

شوی ده کو مه چی ده د سید جمال الدین افغانی د ستاینی په حلقه ویلی ده چی مطلب ئی په لاندی ډول دی:¹

دا دستاینی او حیرانتیا قصیده ده، دا دیو اعلی هغه صورت تمثیل او ترسیم دی کوم چی شکیب ورسره مینه او علاقه لری، د دی تصویر اصل ده ته داسی ښکاره شوی دی چی په هغه کی پوره همت او جرئت شته دی، هغه د خپل عصر په خلکو کی کامل فرد، دستورو د افلاکوعزت او د رحمت باران دی، د لوی طبیعت خاوند او ښایسته مخ او قواره لری، لکه باران په خپلو اورولو خړبو بول کوی، لکه داور په شانی ذکاوت ئی لمبه لری او دی داسی مطالب ا داء کوی چی که جماداتو ته وویل شی له ډیره شوقه او عشقه به ولرزیری نو دی مسلمانانو ته د دوی په دین کی حجت او دلیل دی او د شرق او غرب د پاره د خوار لسمی شپی د پوره سپور می مثال دی.

۴- د دکتور (علی الحدیدی) په کتاب (عبدالله الندیم خطیب الوطنیه) که د (علی الطریق مع الاحرار) تر عنوان لاندی داسی لیکل شوی دی: سید جمال الدین افغانی مصر ته په داسی وخت کی راغی چی مصر د اسماعیل د استبدادی حکم په ځنځیر کی بندؤ او دبحر په تاریکو چپو کی ئی غو ټی و هلی.....سیاسی تاریکی، اجتماعی تاریکی، دینی تاریکی، او اخلاقی تاریکی خو د دی ټولو

---

¹. د (امیر شکیب ارسلان) په نامه کتاب د (۱۱۸) صفحی څخه په (دارالمعارف) مطبعه کی چاپ شوی دی.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

څخه سخته غلطیظه تاریکی د حکامو استبداد او خپل سری
وه.

افغانی مفکر ۱۸۷۱ میلادی کال وچې مصر ته راغی
هغه وخت په مصرکی د عقل او بصیرت خاوندانو د ډیری
حیرانتیا ژوند در لوده او د رڼا او لیارښود انتظار او هڅه ئی
لرله نو د ده اراؤ او نظریاتو جذب کړل، عبدالله، ندیم دده په
ژورو افکار و مین شو او په همدی شان نور هغه متقفین او
پوهان چی د حقیقت د پیژندنی هیله ئی در لودله د دی په
خوا مائل شول او ددی ټولو زړونو کی ئی د حیرانتیا تاثیر و
اچوه همدا وجه وه چی عبدالله ندیم او نور مخلص ملگری
ئی د خپل استاذ څخه چارپیر شول او دی استاذ خپلو
شاگردانو ته هغه څه ویلی چی د دوی عقلونه او فکرونه
ورباندی رو ښانیدل، عقیدی ئی ور باندی پاکیدلی، دوی
ئی د لویوا هدفو په خوا متوجه کول او دوی ئی پوره دیته
ملفتول چی د دوی په وطن کی څنگه د غلامی د ذلت او
استبدادی حکم دوره ده سید جمال الدین افغانی په خپلو
ټولو څیړنو کی په دقیقو او باریکو معاینو او مطالبو باندی
تسلط در لوده تر داسی اندازی چی ده به مطلب په لائق
او مناسب ډول داسی څرگندوه لکه چی دا هر لفظ د خپلی
معنا د پاره پیدا شوی دی.¹

سید جمال الدین افغانی په خپل هر شاگرد کی دهغه
د ذهن، ضمیر او فکر استعدادونه بیدارول او د هغه په
دنده طبیعت کی به ئی د توان په آخره اندازه د هغه د غور

---

1. د (عبدالله الندیم خطیب الوطنیة کتاب (۴۲-۴۳) صفحو
څخه.

اجتهاد او همت استعداد د پاره او همداشانی ده په خپل ځان باندی د اعتماد او باور اندازه چی دلویو کارونو د ترسره کولو د پاره مهمه وسیله ده پوره تقویه کولو.

د دی ټولو څخه آخوا کوم هدف چی سید جمال الدین افغانی ورته هڅه در لوده هغه دا ؤ چی اسلامی نړی د غربی لویو دولتو په مقابل او ددی مسلط و پاچایانو او دبنمنانو په ضد د نهضت او پرمختگ سره مخامخ شی او دا پرمختگ د دی وطن د هغوی همته اولاد و د پاره درس او عبرت شی کوم چی اصلاحات ورته لکه د مریض طفل په شانی چی د دواء شکل بد گنی بڼه نه ښکاریدل او ورڅخه ئی کرکه کوله.

مصر کی ئی د ده د جهاد بیرغ پورنه کوه استاد امام محمد عبده، ابراهیم اللقانی، سعد زغلول، علی مظهر، حفنی ناصف، عبدالسلام المویلحی، د ده ورور ابراهیم، سلیم نقاش، ادیب اسحق، محمود سامی عبدالکریم سلمانی، عبدالله الندیم، احمد عربی او نور هغه کسان ؤ چی مصرته ئی نوی نهضت، پر مختگ او مثبت تحول راوسته.

حقیقتاً چی دوی په مصر بلکه په ټولی اسلامی نړی کی د آزادی، ورور ولی، تساند، مرستی د حقوقو تامین ؤ ثقافتی اصلاح، د ژوند د مستوی او سطحی پور ته کولو او د هغو لویو مبادیو کم چی خلک ورته په خپل ژوند کی در فاهیت او سعادت ژوند کولوله امله ضرورت او احتیاج لری تخمونه وکرل او یو عمومی جهش او تپش ئی راوسته.

۵- کوم هغه څه چی د سید جمال الدین افغانی د فکر په دقت او په ډیرو معلوماتو تجربو دلالت کو دا هم دی

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

چی د سلطان عبدالحمید څخه روایت دی چی ده اراده او تصمیم در لوده چی د ترکیی د مرکز استانه (استامبول) څخه د علماؤ یوهیات د جاپان د امپراطور د غوښتنی په اساس جاپان ته ولیری تر څو هلته د اسلام دین نشر او خپور کړی نو سلطان عبدالحمید د سید جمال الدین افغانی سره په دغه حقله مشوره او مصلحت وکړه ده دی د دی عزم او تصمیم څخه واړه ؤ او وویلی: د اسلام داموجوده علماؤ مسلمانان د اسلام څخه متنفر کړی دی نو د دی ور ښکاری چی کافران به هم د اسلام څخه متنفر کړی.

سید جمال الدین افغانی وویلی: ز ما نظریه دا ده چی د جاپان امپراطوری ته څه هدئی سره د یو لیک واستول شی او له دی څخه وروسته کوښښ و شی چی د علماؤ یو داسی هیات تربیه او برابر شی کوم چی د اسلام د بلنی د پاره لیاقت او کفایت ولری تر څو د معقولی لیاری څخه داخل او خپله وظیفه ښه اداء کړی.¹

د سید جمال الدین افغانی په ذکوت او دقت باندی دا هم دلالت کوی چی وائی:

کله چی مهدی په (گور دون) باندی په او له مرحله کی کامیابه شو د هند د مسلمانانو په زړونو کی د اسلامی عزت او عاطفی له امله خوښی پیدا شوه نو انگلیسانو دا وخت خپلو ځینو موظفو مسیحانو ته وویلی چی د اسلام په دین کی داخل شی ترڅو په هند کی مسلمانانو ته دا ښکاره کړی چی دوی متعصب نه دی بلکه دوی اسلام

---

¹. د (خاطرات جمال الدین) کتاب (۶۷) صفحی څخه

خوښ گڼی او دا ددی د پاره چی تر څو په دی وسیلی په هغه وخت کی هند ته د اسلامی انقلاب لمن خپره نشی نو په دی سبب سید جمال الدین افغانی انگلیسان په لاندی ډول وستایل: د دوی په هر مصلحت (یعنی ظاهری بنو کارونو) کی فساد مضمردی او په هره نیکی کی ئی بدی پتی دی، د دوی په هرا خلاص کی چل شته دی او په هره پاکی کی ئی د ننه څه شته دی نو دوی په واقع کی چل کوونکی خائنان دن بلکه دوی درو غجن منافقان دی. د انگلیسانو په دی صفاتو کی مسلمانان هیڅ کوم شک او تر د دنه لری... او مونږ دپته ضرورت نه لرو چی مسلمانان له دوی څخه و ډارو و او منع ئی کړو¹

۶- حقیقت دا دی چی شرقی ملتونه، قامونه او ولسونه په خپل سیاسی او فکری نهضت او پرمختگ کی د هغه جهاد او د احسان مرهون او گړودوی کوم چی لوی رهبر او نابغه فیلسوف سید جمال الدین افغانی تر سره او اداء کړه.

لوی استاد مرحوم (عبدالرحمن رافعی) د سید جمال الدین افغانی د فضیلت او د رسالت د اداء کولو د اندازی په حقله داسی وائی:

شرقی ټول ملتونه په خپل سیاسی او فکری پرمختگ او نهضت کی دلوی رهبر او مشهور فیلسوف جمال الدین افغانی د احسان مرهون دی او دا ځکه چی ډیری پیری د شرق او ختیزی خلک په فکری جمود، علمی بیرته والی اوسپاسی غلامی ځولنو کی گیر پاتی ؤ او په لویه کنده

---

¹. د محمود قاسم له کتاب (جمال الدین) د (۹۶) صفحی څخه.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

کی پراته ؤ ترخوچی الله پاک ورباندی وریم ده او سید جمال الدین افغانی حکیم یی ورته بیداره کړه نو ده په کی د ژوند او بیداری روح پوه کړه چیغه یی کړه چی پورته شی او حرکت وکړی، په عقلونو یی آواز وکړه چی بیداره شی او ستلونو او ټولنو ته یی غږ وکړه چی د آزادی او حریت پخوا اوگوری نوختیخی او شرق ته دده رسالت د نوی نهضت او پرمختگ محرک شو او که وغواړی چی په یوه جامعه وینا کی دسیدجمال الدین افغانی دژوند درسالت داندازی داداء کولو څخه تغیروکړونو وایو چی دی په خپل ژوندکی دینی مصلح فیلسوف حکیم رهبر او سیاسی انسان اوشخصیت ؤ چی ده ټولی روحی، فکری او سیاسی رهبری راغوندی کړی وی او ورباندی یی تکیه کړی وه نو ددینی ناحیی او اړخ له خوایی دنوی تحول او اصلاح وظیفه اداء کړی اوترسره کړی وه لکه چی مسیحی عالم «مارتین لوتر»¹ د مسیحیانو دپاره خدمت کړی دی.

سیدجمال الدین افغانی اسلامی متلونه دپته برابر کړل چی داسلام په حقیقت اواصلی ماهیت یی پوه کړی، دوی داسلام دصحیحو مبادیو او په اصلی اول فطرت خلقت پخوا متوجه کړی، دخلکو افکار دهغو اوهومو او خرافاتو څخه پاک کړی کوم چی دمسلمانانو دتاخرا وبیرته پاتی کیدو موجب گرځیدلی دی.

¹. مارتین لوتر، دی په دین کی دتحول راوستولوی مصلح اورهبرؤ، دی ددین په نامه د روحانیونو د ناروا استفادو مخالف ؤ،

سید جمال الدین افغانی د فکری ناحیې او اړخ له خوا خپله وظيفه داسې اداء او ترسره کړه لکه چې په اروپاکي فکري او نظري فلاسفهده «تورات» په ډيره بڼه خوره آلماني ژبي واړه و دى په اصل کي الماني دى او په ۱۴۸۳ ميلادي کال کي پيدا او په ۱۵۴۶ ميلادي کي مړ شوى دى.

او «ژان ژاک روسو»^۱ او «مونتنسکيو»^۲ او داسې نورو خپله وظيفه اداء او ترسره کړي وه نو په دې اساس ده د دقت او بصيرت د پارونى کار وکړه او فکار او ذهني تونه يې د حقايقو د پلټنې او د تقليد کرختيا د بنديز څخه د آزادى پخوا متوجه او رهبري کړل.

سید جمال الدین افغانی د سیاست له نقطې نظره همتونه پورته او ارواحو او نفسونو کې یې دعزت کرامت، او دآزادى او حریت په خوا پارونه پيدا کړه حتی په ټولو شرقى مناطقو کې يې د وطنى او ملي حرکتونو تخمونه وکړل او داسې فعاليت يې وکړه لکه چې په غرب کې

---

^۱. جان جاک روسو په ۱۷۱۲ ميلادى کال کې په جنیوا کې پيدا شوى دى او په ۱۷۷۸ ميلادى کال مړ شوى دى. دى فرانسوى مشهور عالم او داجتماعى انقلاب محرک و، دى بڼه ليکوال و او ورڅخه ډير تالیفات پاتى شوى دى چې دده تالیفاتو په فرانسه کې انقلاب راوسته

^۲. مونتنسکيو فرانسوى مؤلف دى چې په ۱۶۸۹ ميلادى کال کې پيدا او ۱۷۵۵ ميلادى کې مړشوى، ده په قوانینو کې يو مشهور او مهم تالیف کړى دى.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

دسیاسی پرمختگونو رهبرانو «جورج واشنگتن»¹ جاربیلیدی «مازینو» (کوشت) اوداسی نورو کړی و.

په دی اساس هغه څوک چی دا ټولی مهمی او لوییی وظیفی یی په غاړه اخستی وی او په ټول طاقت یی په داسی کی ترسره کړی وی چی دناپوهی او استبداد تاریکی څخه خپره وه، داتفاق او اتحاد وجود متلاشا او جداشوی وی او دهوواو هوس مختلف رنگونه یی نیولی وی پوره دقدور دی او باید دداسی شخصیت دعبقریت داحترام او مقام او منزلت دمراتبو دمعلومولو اوتاکلو دپاره دنفس او وجدان په قوت او طاقت اقدام وشی. زمونږ باور دی چی شرقی ملتونو تراوسه د خپل شرقی حکیم پوره قدر نه دی کړی او نه یی دده حق دوفای او تکریم په اساس ادارکړی دی خو دده فضل او قدر به دکلونو په تیریدو کی ښه ښکاره او څرگنده شی.²

۷- «گلدیزهر» وایی جمال الدین لکه چی براون وایی دی فیلسوف لیکوال،خطیب او اخبارلیکونکی و او په دی زیاتو وروستیوکلو کی چی په اسلامی حکومتونوکی کوم انقلابونه راغلل په هغوکی دده تاثیر پوره ښکاره لیدل کیده ده غوښته چی اسلامی ممالک داروپایی تسلط څخه

1. جورج واشنگتن « دامریکا یو سیاسی رهبروچی دمتحده ایالاتو امریکا آزادی یی په لاس راوسته وایی دی ډیرښه نیک انسان و دی په ۱۷۳۲ میلادی کال کی پیدا او په ۱۷۹۹ میلادی کال کی مړ شوی دی.

2. د عبدالرحمان رافعی له کتاب «عصر اسماعیل» (۱۴۹-۱۴۸) (ج ۲) صفحو او جلد څخه.

آزاد، داجنبی استقلال څخه یی خلاص کړی او داخلي کارونه یی د آزادی ادارې او تنظیم پ وسیلی جگې مستوی ته ورسوی همدا شانی ده غوښتل چی داسلامی حکومتونو ترمنځه گډ تنظیم برابرکړی ترڅو ددوی داتحاد او اتفاق په اثر ددوی په کارونوکی اروپایی مداخلی بندی شی.¹

فاضل مرحوم استادشېخ مصطفی عبدالرزاق پاشا وایی دتیری بیرې په وروستیو برخو کی کله چی سیدجمال الدین افغانی مصر ته راغی هغه وخت دده د فکر په مستوی اوداصلاح غوښتلو په په اندازی بلکه په ژوند کی دده په اندول په ازهر کی داسی څوک نه ؤ او نه ددی وړو چی دده سره یوځای شوی وی.(یعنی دده او هغوی استعدادونو او اهدافو ترمنځه زیاته فاصله لیدل کیدله)

سیدجمال الدین فیلسوف ؤ ده په دین او نورو مسایلو کی فلسفی کتنه کوله، دژوند په مسایلو کی دده رویه د حکماؤرویه وه نو دا طبیعی وه چی ددین سطحی خلکو دا بده گلنه چی څوک دی فلسفی ژوندی هغه علمی بحثونه دبندڅخه خلاص کړی کوم چی د ډیری زمانی راهیسی فکری جمود او کرنبتیاکړخښکړی ؤ.

ازهریانو سیدجمال الدین افغانی بد گنه او دده په مقابل کی یی لکه د قدرت او سیاست دکسانو په شانی مجادله وکړه خو دکمال خاوندانو پرواکوله او له یی په ازهریانو جورت خرابوی.

---

¹. د استاداحمد امین کتاب «زعماءالاصلاح فی العصر الحدیث» (۱۰۶-۱۰۵) صفحو څخه.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

خو سره ددی هم ازهر په هغه تاریکه دوره کی د قوی عناصرو او پیاوړو ځوانانو څخه بی برخی نه ؤ داسی شخصیتونه په کی پیدا کیدل چی هغوی دپرمخ دپاره هڅه درلودله او غوښتل یی چی د تیرو تجربو او موجوده ضرورتونوڅخه د ژوند دجوړولودپاره استفاده وشی نوسیدجمال الدین افغانی څنگه چی ذکی او دقیق انسان ؤ په ازهر کی یی څه دغه شانی قوی عناصرو پیاوړی ځوانان وپیژندل او هغوی د بصیرت په نور دده په خوا متوجه شول،سیدجمال الدین افغانی په ځوانان خوښ گنل او په احساساتو به یی راوستل او ځوانانو هم دسیدجمال الدین سره زیاته مینه درلودله او ددوی دتاثیر لاندی رتلل.

۹- دسیدجمال الدین افغانی په حقله په لاندی ډول لیکل شوی دی دی لیکوال،خطیب، دینی او اجتماعی مصلح او سیاسی انسان ؤ، دی فلسفی مهم تحلیلالات لری ده اسلامی ملتونه داستعمار او اجنبی او پردی مداخلو څخه دنجات په خاطر دآزادی او استقلال د لاس ته روړو دپاره بللی دی چی په خپل اتحاد او اتفاق سره خپل سیاسی او اجتماعی ژوند په قانونی او دستوری نظم برابر کړی.

سیدجمال الدین ددی فکر او هدف په اساس چی د ټولو مسلمانانو دپاره مرکزیت پیدا شی په ټولو اسلامی مناطقو او دولتوکی بلنه او تبلیغ کولو او ددی مطلب ضرورت یی په غربی دولتو کی اوغربی ملتو ته هم څرگند وه، ده په قاهره کی خپل کور د خپلو شاگردانو او مخلصانو دملاقات او یو تربله دکتنی او مفاهمی مرکز گرځولی ؤ او ده په دین،فلسفه،اخلاقواجتماعیاتو او سیاست کی د خپلو مقالو دلیاری چی په اخبارونو او مجلو کی خپریدلی او

د درس او تلقین په وسیله وکړی شول چې وطنی او ملی احساس وپاروی او د مسلمانانو په زړو کې دینی شعور او مینه ژوندی کړی.

د سید جمال الدین د لیکل شوو آثارو څخه

- 1- د «الرد علی الدهریین» رساله ده چې په دی کی د مادیونو په فلسفې باندی رد دی.
- 2- د العروة الوثقی جریدی دی چې دخپل گران ملگری امام محمد عبده په مرسته یی خپرولی.
- 3- د «ضیاء الخافقین» مجله کومه چې په انگلیسی او عربی ژبو خپریدلی او په لیکلو کی یی ده اشتراک او گډون درلوده چې په هغه دده خپری شوی مقالی دی.
- 4- «تتمة البیان» کتاب چی دافغانستان د تاریخ مختصر دی. (د الموسوعة العربية المسیره» کتاب څخه داکتاب دارالقلم او دنشر او طباعت دپاره «فرانکلین» موسسی خپورکړی دی).
- 10- «ا.ج. براون» په خپل کتاب د سید جمال الدین افغانی په حقله داسی لیکي: د دقوی اخلاقو خاوند، لوی عالم او په خپل کار کی یی پوره نشاط، شوق او ذوق درلوده تر داسی اندازی دستوماننیا احساس په کی نشو کیدلی، ډیر زړور ؤ او د خیر په کار کی یی دهر چا څخه وړاندی اقدام کولو، دده فصاحت ته هیڅ خطیب او لیکوال نشو رسیدلی او دده صورت او قواری دخلکو په زړونو کی د عظمت او لویی هیبت او ویره واچوله. (د براون) کتاب له کتاب «الثورة الفارسیه» د (2) صفحی څخه.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

سیدجمال الدین افغانی فیلسوف لیکوال، خطیب او اخبار لیکونکی ؤ خو ددی ټولو څخه پورته سیاسی انسان ؤ. 11- «علی الهامی» دالجزایر پیاوړی عالم دسیدجمال الدین افغانی په حقله داسی وایی: په اسلامی ټولو مناطقو او دولتونوکی په دده نوم او یادونه باقی او دایمه پاتی شی لکه چی په پخوانی او قدیم یونان کی چی «هومیرویس تیرشوی دی اود هغه نوم او یادونه دایمی پاتی شوه. ددی ټولو یادولو او لیکنو څخه دا ثابتیری چی سیدجمال الدین افغانی فیلسوف، دشرق نابغه او عبقری فکر خاوند ؤ، ده په خپل ژوند کی لوی او عظیم جهادوکیه ددی ټولو ویناؤ او لیکنو څخه دا هم څرکندیږی چی هغه څوک له دی څخه انکار کوی چی دی فیلسوف نه ؤ او یا وایی چی دی په خپلو کارونو کینی مخلص نه ؤ ضرور هغه دده داحوالو، افکارو او جهاد په متعلق مطالعه او معلومات نه لری، یا به متعصب وی او یا به دسیدجمال الدین د مرگ څخه وروسته به هم داستعمار نوکر او خادم وی تر څو په دی وسیلی ساده خلک داستعمار او استقلال په گټه او لمځون ددی لوی رهبر او مجاهد سید جمال الدین افغانی په نسبت په شک او تردد کی واچوی. (یعنی دمرگ څخه وروسته هغه نقشی او پلانونه وران کړی کوم چی سیدجمال الدین داستعمار په ضد جوړی کړی دی، ده دهغو دپاره په ټولو مشرق کی عناصر روزلی دی او دتحریک داسی مبادی او دتحریک داسی مبادی او اساسات یی ایبنی دی چی دژوندیو او آزادو حرکتونو دپاره همیش ورڅخه نښه په زړه پوری استفاده کیدی شی).

***

سیدجمال الدین افغانی په خپل ژوند کی مهم هدف او اراده څه درلودله؟

ددی سوال ځواب دهغه چا دپاره آسانه دی کوم چی دسیدجمال الدین دژوند دمسايلو څخه معلومات لری او دده په افکارو اونظریاتو کی یی پوره غور او دقت کړی وی په دغه سلسله کی کله چی ما دسیدجمال الدین په متعلق علاوه د«العروة الوثقی» دچریدو څخه څه باندی پنځوسو کتابونو لوستنه او مطالعه وکړه او په مطالبو کی یی څیر شوم نو دا راته ثابته او څرکنده شوه چی سیدجمال الدین افغانی په حقیقت کی دټولو خلکو دخیر اوسعدات عاشق ؤ او ددوی آزادی، صلاح او فلاح یی غوښتله، دی هرچیرته چی ؤ او هر چیرته چی تلی دی دخلکو احوال یی د دقیقی مطالعی لاندی نیولی دی او داجتماعی ژوند دمفاسدو امراضو او عللو په خوا زیات متوجه شوی دی، ده په دغه څیرنه کی د علاج په خواتوجه اړولی ده او په ښه شان یی داجتماعی امراضو دعالج دپاره هاند باستلی دی .

باید وویو چی سیدجمال الدین دهیچا دنښیگونومخالف نه ؤ او ده په افغانستان، ایران، ترکیی، هند، عربی ممالکو، یونان، افریقا، آسیا، روسی، آلمان، شرقی او غربی ممالکو حتی په انگلیستان کی د هیچا دجایزو مصالحو په ضد اقدام نه دی کړی اونه یی دهیچا سره د شخصی اونا جایزو مقاصدو په اساس اختلاف درلوده بلکه ده دهرچا دپاره خیر رسوه او دټولو دپاره یی بنیادی اواساسی خدمت

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

کولو همدا وجه وه چی ده د ولسونو د منفعو د ساتنی دپاره دمستبدو او مرتعو عناصرو په مقابل کی کښی سخته مجادله رونه کړی وه، ده دشرق او ختیځی دولسونو دخیر او حقوقو دتامینیدو مطالبه کوله ځکه چی دده په عصر کی شرق دغربی دقدرت داستعمار ددسیسو هدف ؤ. همدا وجه وه چی ده کونښن وکړه چی دشرق او غرب خلک په دی پوه کړی چی استعمار او دسایس صلح او سلم تهدیدوی، د انسانی کرامت په ضد دی اودخلکو دحقوقو دتامینیدو مخالف دی.

سیدجمال الدین افغانی داسلام دین دخرافاتو څخه پاک تلقینوه ځکه چی دده په دی باورؤ دا مقدس دین دټول بشر دخیر اوسعادت تضمین کوی او که چیری داسلام ددین قوانین او دساتیر ښه عملی شی نو ټول دنیا، ټول دولتونه به کامیاب او موفق شی او بشر به لویو مرتبو او د انسانیت دکمال مدارجو او منازلو ته ورسیری.

په دی اساس دا حقیقت دی چی سیدجمال الدین خپل ټول ژوند داسلام ددین دحقه دلیارښونو دپلوشو او پرنایی لاندی دخلکو د خدمت او ښیگنو د تامینیدو دپاره وقف کړی ؤ او دژوند دعالی هدف یی دا ؤ چی دخیر او حق دپاره خدمت وکړی. (په رښتیا چی سید جمال الدین دهلو او څلو او مسلسلو مجاهدو او کونښن څخه د ا څرگندیری چی په ژوند کی ده دژوند کولو څخه یوازنی هدف همدا درلوده چی دحق او حقانیت دپاره خدمت وشی او داسلامی اخلاقی، اجتماعی اومدنی لیارښونوپه اتکاء دظلم زور زیاتی او بی عدالتی مخه په ټوله دنیا او پټ خاص ډول ختیځه او اسلامی مناطقو اوممالکو کښی

ونیوله شی، دده سره د انسانیت احساس قوی ؤ او د تجاوز په مقابل کی پاریده، دده سره دخلکو تر منځه دورپولی او برابری ژوندکولو مفکوره، اراده او تصمیم فولادی ؤ او په دغه لپاره کی دپیدا شوو خندونو په مقابل کی یی دخلکو دپارونی کارکولو، دده آواز نعری، کریکی او دحرارت څخه ډکی ویناوی او مستدلی خطابی، مقالی او لیکنییی دبشریت او دانسانیت دمبادیو دتقوی او دتایید په منظوروی) په دی اساس دسید جمال الدین شخصیت دتل دپاره احترام او قدروړ دی او په هغه ممالکو او ولسونو چه ده ورته خدمت کړی دی اوپه خاص ډول افغانانو او مصریانو باندی لازمه ده او ورباندی حق لری چی دده دنامه دتکریم او عزت او دافکارو او خدماتو دتقدیر او احترام دپاره په کال کی یوه ورځ احتفال ونیسی. دالله پاک پراخه رحمت دی په ده وی او ترقیامته پوری څوک چی دده په لیرځی کامیاب او موفق دی وی.

دسیدجمال الدین افغانی دژوند مختصره یادونه :

په کال (۱۲۵۴هجری مساوی د۱۸۳۸میلادی) کی د افغانستان دکنړ په منطقه او د«اسعدآباد»په قریه کی پیداشوی دی اوپه کال ۱۸۹۷ میلادی ۹ دمارچ دمیاشتی د سه شنبه په سبایی مساوی د۱۳۱۴هجری قمری د شوال میاشتی کی دترکیکی په مرکز استانه(استانبول) کی فوت شوی دی. نو په دی حساب ده شپيته کاله ژوند کړی دی، مرگ څخه وروسته دده جثه اول د ترکیکی په مرکز استانه (استانبول) دمشایخو په مقبره کی خښه شوه او بیا په

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

(۱۹۴۴) میلادی کال کی دده خاوره او تابوت افغانستان ته نقل شو او د افغانستان په مرکز کی دفن او خین شو.

سیدجمال الدین افغانی د ژوندمجمل تاریخ په هغو ممالکو کی چی اوسیدلی دی :

۱. سیدجمال الدین افغانی دکال (۱۲۴۵هجری قمری مساوی ۱۸۳۸میلادی) څخه دځوانی پوری په افغانستان کی دظلم، استبداد او استعمار لاندی مضطرب او پریشانه ژوند تیر کړی دی.

۲. سیدجمال الدین د اول ځل دپاره هندوستان ته د تحصیل دتکمیل دپاره لاره او هلته یوکال اوڅو میاشتی او سیده او بیا بیرته افغانستان ته په (۱۲۷۳هجری قمری مساوی د۱۸۵۷میلادی) کال کی وگرځیده.

۴. دی حجاز عربستان ته دحج دفریضی داداءکولو دپاره لاره او په دی سفر کی چی تقریباً یو کال یی دوام وکړه داسلام اوشرق زیات ممالک یی ولیدل او په کال ۱۲۷۴ میلادی کی بیرته کابل ته ستون شو. په ۱۲۸۵هجری قمری کال کی په دی اثر چی په افغانستان کی داستبداد څه عوامل پیداشول او امپریالیستی دسیسی د هرسی خوا ده لیدلی او دچاری توان وسره نه و نو مجبوره شو چی ددوم ځل دپاره دهند پخوا روان او هلته دیوی میاشتی څخه زیات پاتی نشو.

۵. سیدجمال الدین دپاره دپاره شوی مجبوره شو چی دهند څخه خارج شی نو دهند څخه په یوه بیړی کی د«سویس» د بنار په خوا روان شو او هلته په ۱۲۸۶هجری قمری کال کی ورسیده اویا له سویس څخه داوول ځل دپاره قاهری ته لاره او هلته تقریباً څلویښت ورځی پاتی شو نو څنگه چی ده

پټ قاهره کی د ځینی دینی کسانو د دینمنی احساس وکړه نومجوره شو چی ورته مصری منطقه پریردی.

6. په ۱۲۸۷هجری قمری کال کی چی مساوی

د ۱۸۷۰میلادی کال و سیدجمال الدین د ترکیی په خوا متوجه

شو او هلته دیو څه مودی د تیریدو څخه وروسته دیته

مجبوره شو چی د ترکیی څخه لاړشی.

۷. کله چی دی د ترکیی څخه وویستل شو د حجاز او

عربستان په خوا متوجه او هلته لاړه او دیو څه څه لری مودی

د تیرولو څخه وروسته په کال (۱۸۷۱میلادی او د مارچ

دمیاشتی په ۲۲ د ۱۲۸۸هجری قمری کال په اوایلو کی د دوم

ځل دپاره مصر ته لاړه او هلته اته کاله پاتی شو.

۸. سیدجمال الدین مجبوره شو چی دمصر څخه و اوځینو

داگست په ۲۲ کال ۱۸۷۹ میلادی کی د «سویس» له بندر

څخه دبیره په وسیله هند ته لاړ.

۹. سیدجمال الدین د دریم ځل دپاره په هند کی دری کاله

پاتی شو او دانگلیسی قدرت له خوا په هند کی دده

اوسیدلو ځای محدود او دمراقبت لاندی و نیول شو.

10. په کال ۱۸۸۲ م کی د سیدجمال الدین دهند څخه

روان شو او انگلیستان ته لاړه خو هلته ډیره موده پاتی

نشو.

11. په همدی ۱۸۸۲ م کال کی دی د لندن څخه پاریس

ته لاړه.

12. سید جمال الدین په ۱۳۰۳ هـ . ق کال کی د

جمادی الاولی په میاشتی کی داوول ځل دپاره «ایران ته

لاړه.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

13. سیدجمال الدین دایران څخه دولتو دپاره مجبوره شو او په ۱۸۸۲ م کال کی روسی ته لاړه او هلته دخلورو کلوڅخه زیات پاتی شو.

14. سیدجمال الدین دروسی څخه وویستل شو او په ۱۸۸۹ م کال کی د آلمان «مونخ» ښارته لاړه.

15. سیدجمال الدین په آلمان کی دایران دپاچا «ناصرالدین شاه» سره وکتل ده ورته عذرو کړه او زیات زوری وچو ورسره بیرته ایران ته لاړشی همغه وچو دهغه عذری ومنه او په ۱۸۸۹ میلادی کال کی ددوم ځل دپاره ایران ته راغی.

16. سیدجمال الدین ددوم ځل دپاره په ایران کی اوسیده خو دیوڅه لری مودی وروسته اوضاع بدل شول او دی دایران څخه په ډیر بد حالت وشړل شو همغه وچو په ۱۸۹۱ م کال کی بصری ته لاړ او هلته یو څه لږه موده اوسیده.

17. دی په ۱۸۹۱ م کال کی له بصری څخه دوم ځل دپاره دلندن په خوا روان شو.

18. په ۱۸۹۲ میلادی کال کی دلندن څخه ددوم ځل دپاره ترکیی ته لاړ او هلته ډیره موده پاتی شو ترڅو چی په ۱۳۱۴ هجری قمری کال چی د ۱۸۹۷ میلادی کال سره سمون خوری وفات شو انا لله وانا الیه راجعون.

د سید جمال الدین افغانی علمی مقام او منزلت:

سید جمال الدین افغانی اول عربی علوم لکه نحو، صرف، معانی، بیان او بدیع ولوستل او په تاریخ کی ئی معلومات لاس ته راوړل او بیائی ددین او شریعت علوم تفسیر، حدیث فقه، اصول، کلام اوتصوف ولوستل او

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

287

دخپل عصر عقلی مشهور علوم منطق او نظری او عملی فلسفه زده کړه، وائی ده دریاضیاتو او فلک علوم او څه نظریاب په طب او تشریح کی هم لوستی ؤ او هغه وخت چی په هند کی اوسیده دریاضیاتو علوم ئی دنوی اروپائی پروگرام په اساس یادکړل.

***

سید جمال الدین افغانی په لاندی ژبو پوهیده

۱- پښتو

۲- دری، او فارسی

۳- عربی

۴- ترکی

۵- اردو

۶- فرانسوی

۷- انگلیسی

۸- روسی.

ویل کیږی چی دی په آلمانی ژبه هم پوهیده او دالمانیانو سره به ئی په آلمانی ژبی خبری کولی خوماته په دی حقله کوم باوری سند لاس ته نه دی راغلی.

د سید جمال الدین افغانی تالیفات :

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

۱- د «الرد علی الدهریین» رساله چی دفارسی او دری ژبی څخه استاذ محمد عبده په عربی ژبی د ابوتراب په مرستی واپوله.

۲- «العروة الوثقی» اتلس جریدی چی دپاریس څخه خپریدلی.

۳- «تتمة البیان» چی په کی دافغانانو مختصر تاریخ لیکل شوی دی.

۴- په «ضیاء الخافقین» مجلی کی دده خپری شوی مقالی.

۵- د «مصر» او «التجاره» په جریدوکی دده مقالی چی دده په نامه نشریدلی او کله دده په مستعار نوم «مظهر بن وضاح» خپریدلی.

۶- د فرانسوی په مشهوری جریدی «دیبا» کی دده خپره شوی مقاله.

۷- دده مخطوطات کوم چی ملگرو او دوستانو ته ئی دلیک په ډول استولی دی او یا ئی په کتابو او علمي مسائلو باندی دتبصری په قسم لیکلی دی. اوس هم څه ددی مخطوطا تو عکس او تصویر پیدا کیږی.

دشرق او اسلام بلکه دټول انسانیت دپاره په اجمالی ډول دده دمهمو خدمتونو یادونه:

۱- په افغانستان کیده ډیرو اجتماعی اصلاحاتو ته اقدام وکړه حتی چی دی په حکومتی اودولتی ماموریتونو کی دامیر «محمد اعظم خان» په عصر کی دصدر اعظمی او مخلص مشاور مرتبی ته ورسیده خو سیاسی شرائط بدل شول او په دی اثر دی دمشکلاتو سره مخامخ شو ترڅو چی دی دیته مجبوره شو چی دافغانستان څخه

واوځی اوکله چی په ۱۸۶۹ میلادی کال کی دافغانستان څخه وته امیر شیر علی خان ته ئی یو څه اصلاحی پېشنهادونه وړاندی کړل چی دهغو په جمله کی په کابل کی دیوی جریدی خپریدل و هماغه و چی امیر داپېشنهادومنه اوداخبار فنی کسانوته ئی امر وکړه چی په کابل کی یوه جریده خپره شی هماغه و چی د «شمس النهار» په نامه په اووورځو کی دیو مجلی دخپریدو کار برابر او خپره شوه.¹

2- سید جمال الدین افغانی په افغانستان، هند، مصر او نورو هغو ځایو کی چی دی هلته اوسیدلی او یادسیاحت په ډول ورغلی دی دهغه ځای آزاد منشه ځوانان ئی دپته تحریک کړل چی دظلم استبداد، استعمار او استغلال په مقابل کی قیام او مقاومت وکړی.

3- په حجاز کی سید جمال الدین افغانی دحج دفریضی داء کولو څخه وروسته داسلامی شخصیتونو سره وکتل او د «ام القری» په نامه ئی یو حزب جوړ کړه ترڅو په دی وسیلی داسلامی ټولنی دمفکوری دپاره لپاره خلاصه کړی.²

4- ده په «مصر کی دوه جریدی یوه د «مصر» اوبله د (التجاره) په نامه تاسیس کړی.

---

¹ د افغانستان د ثقافت دمجلی څخه کومه چی په عربی ژبه په ۱۹۶۵ میلادی کال کی په قاهره کی خپره شوی ده

² د ((التأثر الاسلامی جمال الدین الافغانی)) درسالی څخه هغه چی دشبان المسلمین دهغی غونډی څخه اخستل شوی ده کومه چی په (۲۷ دربیع الاول ۱۳۷۷ ه ق ۲۱ داکتوبر ۱۹۵۷ - م ددوشنبی په ماښام) کی جوړه شوی وه.

د شرق

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

۵- سید جمال الدین افغانی په مصر کی اته کاله دخپلو تلقیناتو مجلسونو او مؤثرو خطبو او مقالو په وسیلی داجتماعی اصلاحاتو راوستو دپاره خدمت وکړه.

سید جمال الدین افغانی اول د «الماسونیه» حزب سره یو ځای شو اویائی ملی او وطنی حزب جوړ کړ او په مصر کی ئی د انقلاب تخمونه وکړل ترڅو خلک دظالمانو څخه خپل انسانی حقوق لاس ته راوړی.

۶- ده په هند کی د «الردعی الدهریین» رساله ولیکله او هلته ئی داستقلال داخستو دپاره دهندیانو افکار رابیداره کړل، په هند کی که څه هم دده په استوگنی اوفعالیت باندی بندیزونه ایښودل شوی ؤ خوبیا هم ده وکړی شول چی دانگلیسانو زیاتی نقشی شنډی کړی او ددوی په مقابل کی عمومی نفرت راوپاروی.

۷- سید جمال الدین افغانی به پاریس کی د «العروة الوثقی» په نامه یو حزب جوړ کړ او داستعمار په ضد ئی په قوی تحریک لاس پوری کړ اوله هغه ځایه ئی ټولو اسلامی اوشرقی ممالکو ته دالعروة الوثقی جریده لیږله.

۸- په ایران کی ده دایرانی ولس دبنیگنو دتامین دپاره دظلم او استبداد په مقابل کی د مقاومت احساس وپاروه اودخلکو دخیر دپاره ئی په خپل ځان باندی دمشکلاتو او تکلیفونو تحمیلیدل ومنل.

۹- په روسیه کی ده داسلامی کورنیو سره مرسته وکړه ترڅو د روسیې حکومت څخه دمسلمانانو اجتماعی، اقتصادی اودینی حقوق په لاس راوړی لکه چی په دی

سلسله کی ده وکړی شول چی هلته قران کریم طبع، مساجد او مجلسونه جوړکړی.

۱۰- ده کونښنې وکړه چی په انگلستان او په غربی نورو ممالکو کی غربی سیاست مداران، علماء او فلاسفه په دی پوه کړی چی دوی باید دصلح اوسلم ژوند او انسانی تعاون اوتساند دپاره خدمت وکړی.

۱۱- سید جمال الدین افغانی په ترکیی کی کونښنې وکړه چی داسلامی دولتو او ولسونو ترمنځ اتحاد او اتفاق پیدا اویو اسلامی مرکز اوتولنه جوړ کړی.

ده دخلکو سره خاصی مرکی علمی عمومی مجلوسونه، کتنی او خصوصی صحبتونه درلودل، ده به په مجلسونو او دمنبر دپاسه دحرارت څخه ډکی ویناوی او خطابی ایرادولی او شاگردانو ته به ئی په مختلفو علومو کی درس ورکولو.

دی دپخوانی اونوی فلسفی په مشکلو بحثونو پوهیده او دده علمی څیړنی ترداسی اندازی وده کړی وه چی دفلسفی او کلام په مشکلو مسائلو کښی دی خاصو افکارو او نظریاتو ته رسیدلی ؤ خو سیاسی او اجتماعی نشاط او فعالیت ورباندی زښت زیات تاثیر اچولی ؤ حتی چی دی په دی لیاره کی مر او شهادت مرتبی ته ورسید.

**ددى كتاب په ليكلو كى ددى لاندې ماخذونو څخه
استفاده شوى ده:**

شماره - ماخذ مؤلف - اويا دخپريدو ځاى

- ۱- «العروة الوثقى» د سيد جمال الدين افغانى جريده.
- ۲- «الرد على الدهريين» سيد جمال الدين افغانى ترجمه دمحمد عبده.
- ۳- «صيحة جمال الدين الافغانى» محمود ابوريه.
- ۴- «جمال الدين الافغانى حياته وفلسفة» دكتور محمود قاسم.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

293

- ۵- «تاریخ الامام محمد عبده» استاذ محمد رشید رضا.
- ۶- «محمد عبده» استاذ عقاد.
- ۷- «الفکر الاسلامی الحدیث وصلته بالاستعمار الغربی» دکتور محمد البهی.
- ۸- «اقلام نائرة» د المكتبة الثقافية سلسله د استاد حسن الشیخه.
- ۹- «خاطرات جمال الدین» مخزومی پاشا.
- ۱۰- «جمال الدین» استاد عبدالقادر المغربی.
- ۱۱- «التاریخ السری للاحتلال الانجلیزى لمصر» مستر بلنت.
- ۱۲- «گفتار خوش یارقلی» محمد محلاتی. دا کتاب د نجف اشرف په مطبعه کی ۱۳۴۰ هـ. ق کال طبع شوی دی.
- ۱۳- «مجموعه الثلاثین» د «تام» له جریدی څخه په پاریس کی.
- ۱۴- «د مصر» له جریدی څخه چی د سید جمال الدین افغانی په وخت کی مصر کی خپریدله.
- ۱۵- «د التجاره» جریده دا هم هغه وخت په مصر کی خپریدله.
- ۱۶- «د جمال الدین» په نامه هغه کتاب څخه چی د فارسی څخه په عربی ژبی صادق نشات او عبدالمنعم حسنین اړولی دی.
- ۱۷- «مذکرات الامام محمد عبده» د دارالهلل د مطبعی طبع.
- ۱۸- «الامیر شکیب ارسلان» د دارالمعارف طبع.
- ۱۹- «عبدالله الندیم خطیب الوطنیه» دکتور علی الحدیدی.
- ۲۰- «عصر اسماعیل آج» عبدالرحمن الرافعی.
- ۲۱- «الثورة الفارسیة» براون.

د شرق

نابغه (سيد جمال الدين افغانى)

- ٢٢- «الموسوعة العربية الميسره» دارالقلم مطبعى
دطباعة اونشر دپاره دفرانكلين مؤسسسه.
٢٣- «مجلة ثقافة افغانستان» په كال ١٩٦٥ كى په مصر
كى طبع شوى.
٢٤- «الثائر الاسلامى جمال الدين الافغانى» دا هغه رساله
ده چى دشبان المسلمین دمركز دهغى غونډى څخه خپره
شوى ده كومه چى ددوشنبى په ماښام ٢٧ دربيع الاول
كال ١٣٧٧ هـ ق داكټوبر دمياشتى په ٢١ كال ١٩٥٧ م كى
دائره شوى وه.
٢٥- «زعماء الاصلاح فى العصر الحديث. استاد احمد
امين.
٢٦- د «الديبا» مشهورى فرانسى جريدى دنقل څخه هغه
گڼه چى دسيد جمال الدين افغانى او دفرانسى دمشهور
فيلسوف «رينان» بحثونه ئى نشر كړى دى.
٢٧- «رشيد رضا» دكتور ابراهيم العدوى.
٢٨- «محمد عبده» استاد امين عثمان.
٢٩- «العروة الوثقى والثورة التحريرية الكبرى» د دارالعرب
مطبعى خپرونه.
٣٠- «تاريخ الافغان فى احوال الملوك والامراء الافغانين».
٣١- «جمال الدين الافغانى باعث النهضة الفكرية فى
الشرق» محمد سلام مدكور.
٣٢- «ضياء الخافقين» له ترجمو څخه.
٣٣- «المقطم» جريده دمارچ دمياشتى كال ١٨٩٧ ميلادى
گڼه.
٣٤- «تتمة البيان فى تاريخ الافغان» سيد جمال الدين
الافغانى

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

295

- ۳۵- «مجموعه المخطوطات السيد جمال الدين» په كال ۱۳۴۲ هـ. ش، كى د تهران د دانشگاه طبع.
- ۳۶- «قاسم امين» دكتور ماهر حسن فهمى د عربى اعلامو سلسله.
- ۳۷- «احمد لطفى» دكتور حسين فوزى النجار. د عربى اعلامو سلسله.
- ۳۸- «احمد زكى» استاد انور الجندى. د عربى اعلامو سلسله.
- ۳۹- «مصر للمصريين» سليم نقاش.
- ۴۰- «مشاهير الشرق» جرجى زيدان.
- ۴۱- «حاضر العالم الاسلامى» شكيب ارسلان.
- ۴۲- «ام القرى» عبد الرحمن الكواكبي
- ۴۳- «سعد زغلول» عباس العقاد.
- ۴۴- «تاريخ الماسونية العام» جرجى زيدان.
- ۴۵- «مجلة المنار» رشيد رضا.
- ۴۶- «مقدمة العروة الوثقى» استاد مصطفى عبدالرازق.
- ۴۷- «تطور الامام» فتحى زغلول.
- ۴۸- «مصر الحديثة» كروم فى مصر «كرومر».
- ۴۹- «تحرير المرأة» قاسم امين.
- ۵۰- «دائرة المعارف الاسلامية» گولد سيهیر.
- ۵۱- «تاريخ الحركة القومية» عبدالرحمن الرافعى .

فهرست

5	سریزه
21	دسید جمال الدین افغانی د عصر خصوصیات
23	دسید جمال الدین افغانی جنسیت او ملیت
44	د شرق نابغه سید جمال الدین افغانی
37	د تحصیل دپاره هند ته دسید جمال الدین افغانی سفر
37	حجاز او بیت الله شریف ته د سید جمال الدین افغانی سفر
52	ترکیکی ته دسید جمال الدین افغانی سفر او هلته هغه سیاسی مسایل چی دی ورسره مخامخ شوی دی
60	د ترکیکی څخه دسید جمال الدین افغانی وتل او اول حجاز اوبیا مصر به ددخ تلل

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

297

60	مصر ته دوم وار سید جمال الدین افغانی رسیدل او هغه حالات چی ده ته په مصر کی داخل پینښ شول
85	په مصر کی دسید جمال الدین افغانی دمدرسی او مکتب ترتیب او پروگرام:
86	داختلاف مهم هغه اسیاب او علل کوم چی سید جمال الدین افغانی په مصر کی ورسره مواجه شو او دمصر څخه دده دفراریدو اصلی منشاء
90	دسید جمال الدین افغانی ځواب او په دهرینو باند دده رد
113	دری خصلتونه
113	لومړی خصلت
114	دوهم خصلت
114	دریم خصلت
118	(د شرق د هریان)
178	سید جمال الدین افغانی په انگلستان کښی او هلته د ده فعالیت
198	«دسید جمال الدین افغانی رنگ او قواره»
198	«دسید جمال الدین عادات»
204	«هغه فکر او نظر چی سید جمال الدین افغانی یی وه پاره او په حرکت یی راوسته»
224	«داجتهاد په حقله دسیدجمال الدین افغانی نظر»

د شرق

298

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

د شرق نابغه (سيد جمال الدين افغانى)

299

الرّد على الدهريين

ألفها باللغة الفارسية: السيد جمال الدين الأفغانى

ترجمها إلى العربية: الشيخ محمد عبده

اعداد وتقديم: فضل الرحمن فاضل

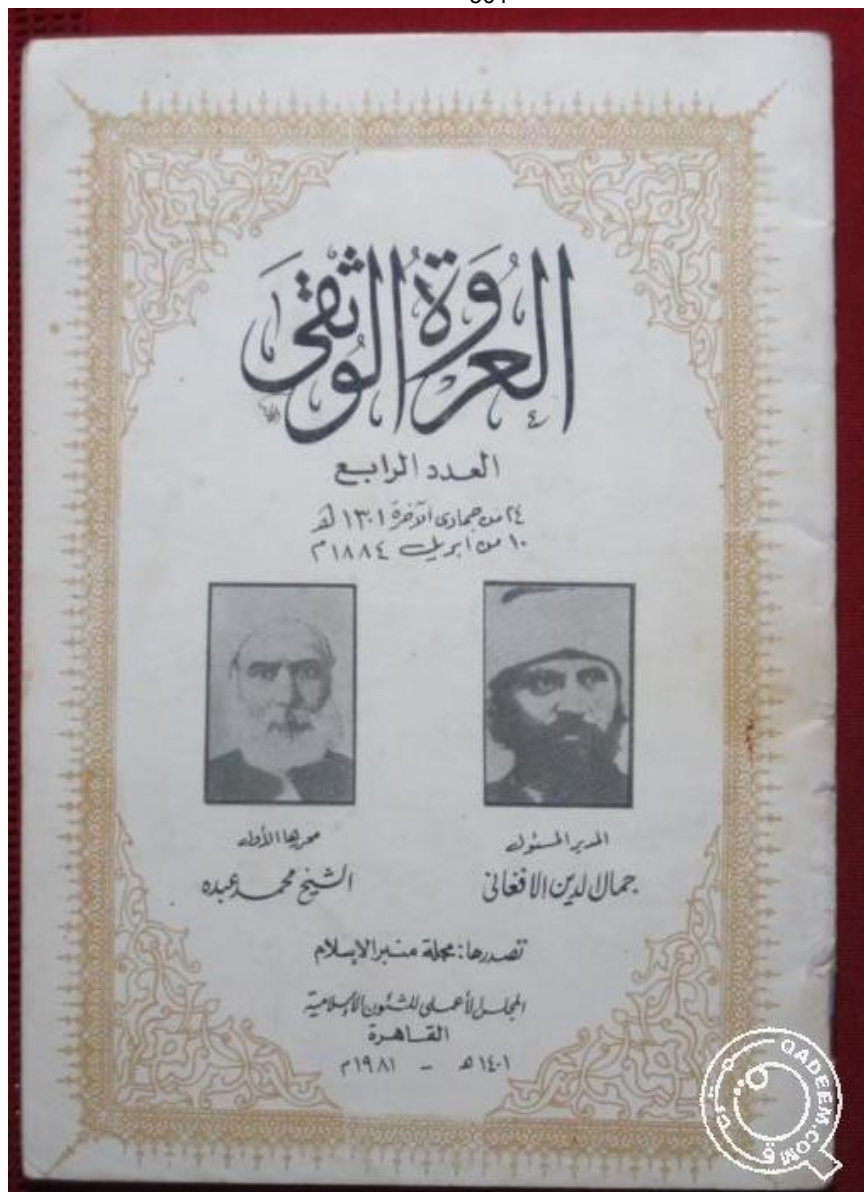
د شرق

00

نابغه (سید جمال الدین افغانی)
الرد علی الدهریین یا د « نیچریه » رسالی عربی ژباړه ، چه د افغانستان
د اسلامی جمهوریت د سفارت له خوا په قاهره کی د سید جمال الدین
افغانی د یو سل او پنځوس کلو پخوا مصر ته د لومړی ځل سفر په ویاړ
خپور شوی دی.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

301

د شرق

02

نابغه (سید جمال الدین افغانی)
العروة الوثقی د جریدی څلورمه ځلې چې له یوی پیری وروسته
، بیا په قاهره کی خپور شو

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

303

نابغه (سید جمال الدین افغانی)
جرجی زیدان د «الهلال» د مجلی چلونکی او دسید جمال الدین افغانی
ملگری

د العروة الوثقى د لومړی کڼه ، لومړی مخ

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

305

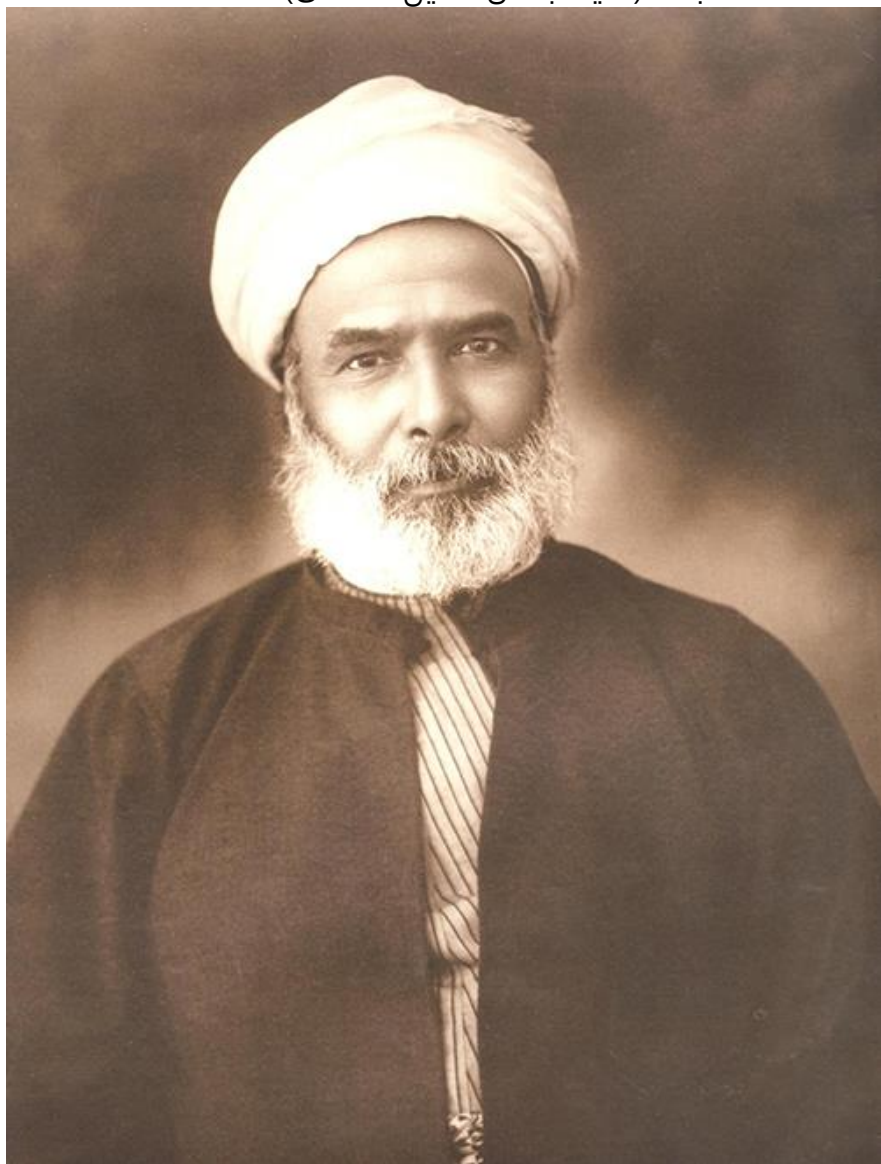
د سید جمال الدین افغانی په لاس لیکل شوی یو سند چه خپل هستوگنځی
او نسب ته اشاره کوی.

دا سند د دایرانیانو له خوا د دانشگاه تهران (د تهران پوهنتون) د
نشراتو په لړ کی په 1342 لمریز کال کی خپور شوی دی.

د شرق

06

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

307

شیخ محمد عبده د سید جمال الدین افغانی، مخلص مصری شاگرد او نژدی دوست چه د العروة الوثقی په خپرولو کی دده مرستیال وه او همدا رنگه د سید اثر « نیچریه » د فارسی ژبی نه ، عربی ژبی ته ، ژباړلی وه.

افغانی محصلین د قاهری په نړیوال (بین المللی) هوایی دگر
کبئی

تاریخ : شنبه 26 سنبله 1345 ش (17 سپتمبر 1966م)

ولای کسان له کین خوا نه : استاد برهان الدین ربانی ، مولانا
جوهر صدیقی، حبیب الرحمن جدیر ، دکتور سعید افغانی ،

د شرق

نايغه (سيد جمال الدين افغانى)
پوهاند وڤى الله سميعى ، حبيب الله غالب ، داکتر سيد جان

بيان

ناست کسان ؛ له کين خواته :

عبد الحكيم خان ، پوهاند نعمت الله شهرانى ، محمد اکبر
ضيايى ، عبد الرشيد ملاخيل ، محمد صديق سيلانى ، داکتر
احمد خطيبي ، ياقوت؛ محمد حبيب سراج او پوهنوال عبد
الجيل يوسفى

افغانى محصلين د الأزهر په پوهنتون كى . (1347 هجرى لمريز كال)

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

309

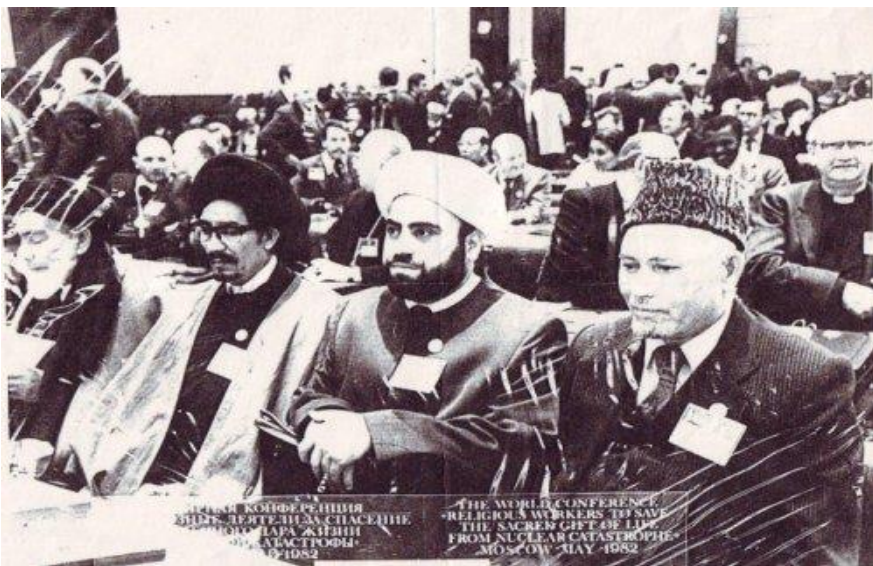
لومړی قطار :

(؟) دکتور سعید افغانی ، دکتور سید جان بیان ، مولانا جوهر صدیقی ،
پوهاند نعمت الله شهرانی، پوهنوال عبد الجلیلی یوسفی ،....

دوهم قطار :

پوهاند عبد العزیز، استادپر هان الدین ربانی ....پوهاند دکتور سید محمد
موسی توانا.....پوهاند عبد السلام عظیمی .....

دریم قطار: محمد صدیق سیلانی

داکتر سعید افغانی په 1361 کال په یو نړیوال کنفرانس کې.

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

دکتور سعید افغانی د حبیبی لیسہ کښی د خپلو شاگردانو
ترمنځ (سپین پټکي سره)

د شرق نابغه (سيد جمال الدين افغانى)

311

د شرق

12

د نابغه (سید جمال الدین افغانی)
د «نابغة الشرق» عربی اصلی متن پوښی اوله مخ چه په 1967 م په
قاهره کی خپور شوی دی .

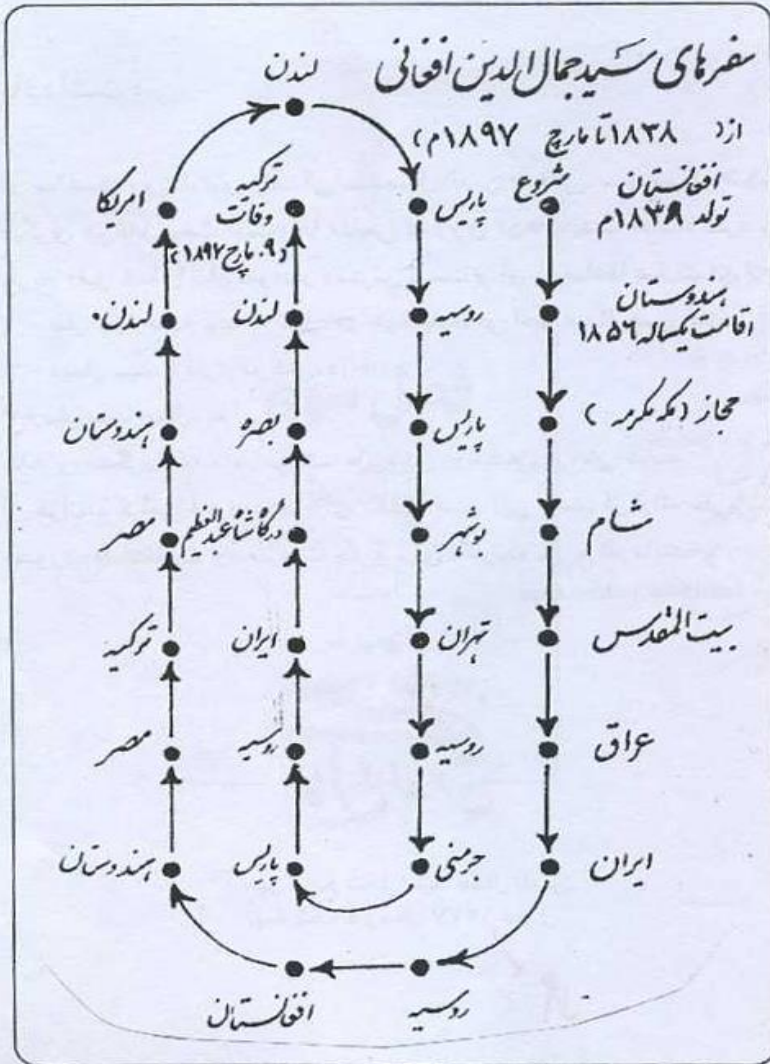
د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

313

نابغه (سید جمال الدین افغانی)
د دکتور سعید افغانی د داکټری تیزس چه د خواجه عبد الله انصاري په
ژوند او افکارو باندی، په عربی ژبه لیکلی اثر چه په 1968 میلادی
کال په قاهره کی خپور شوی دی.

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

خط السیر سفرهای سید جمال الدین افغانی

د شرق

16

نابغه (سید جمال الدین افغانی)
د سید جمال الدین افغانی د سفرونو خط السیرونه (له پیدایښت تر وفاته
پوری)

د شرق نابغه (سید جمال الدین افغانی)

317

د کتاب لیکوال دکتور محمد سعید سعید افغانی

د شرق

18

نابغه (سید جمال الدین افغانی)

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**